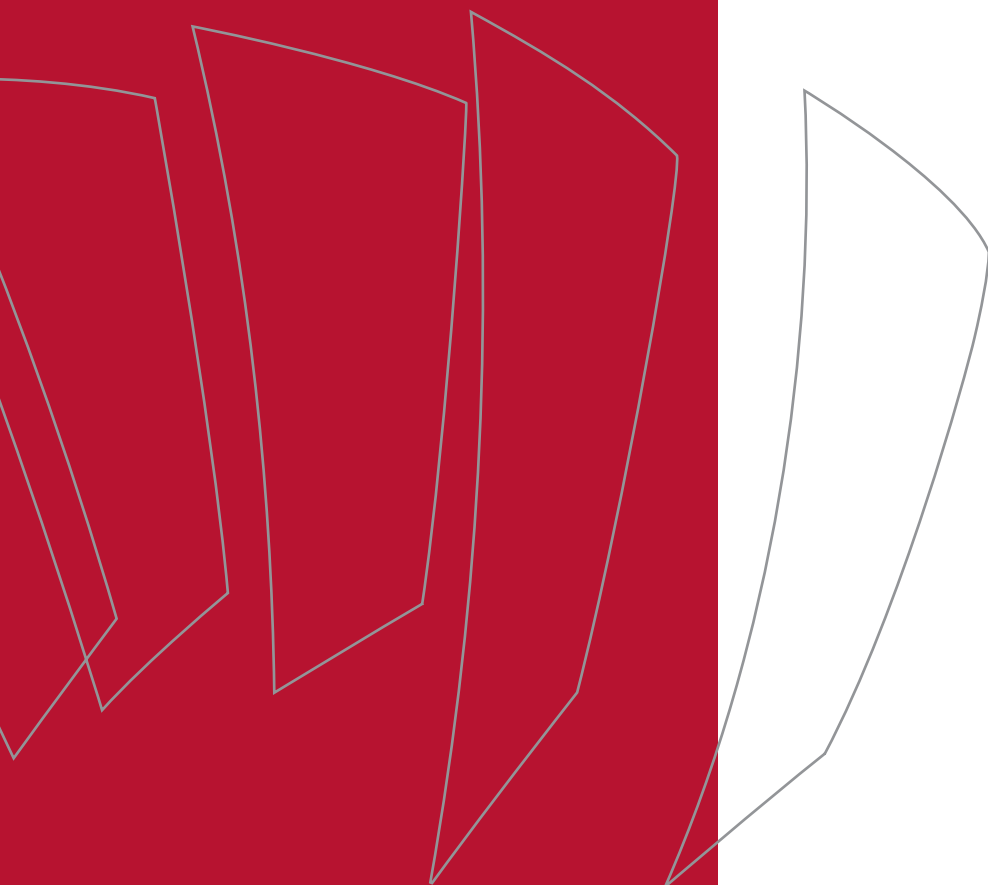

Sociologisk Forskning

nr 2 2009

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Hedvig Ekerwald
sociologiskforskning@soc.uu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Pierre Bonmarin

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Redaktionen

Hedvig Ekerwald (red.)

Fereshteh Ahmadi

Åsa Eldén

Bo Lewin

Sverre Wide

Redaktionsassistent

Maria Norberg

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet, Box 624
751 26 Uppsala
Tel. 018-471 11 94
Fax. 018-471 11 70

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida
www.sociologforbundet.se samt på omslagets tredje sida.
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2009

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får Du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information.
Från hemsidan kan Du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Mikael Carleheden, Örebro, ordförande

Patrik Aspers, Stockholm, vice ordförande

Veronica Burcar, Halmstad, sekreterare

Erik Wesser, Kalmar, kassör

Ordinarie ledamöter: Ildikò Azstalos Morell, Uppsala, Henrik Loodin, Lund,

Vessela Misheva, Uppsala, Mattias Strand, Umeå och Malin Wreder, Karlstad.

Suppleanter: Ulla Björnberg, Göteborg och Roine Johansson, Östersund.

Innehåll

Tidskriftens granskningsprocess	2
Sociologin, hybriderna och den sociala verkligheten – exemplet kärnavfall	4
<i>Göran Sundqvist och Mark Elam</i>	
De oauktoriserade migranterna i svensk byggnadssektor – en studie i deportationspolitik 1990–2004.	26
<i>Denis Frank</i>	
Sociala normer, sociala identiteter och socialt avstånd.	52
<i>Ulf Himmelstrand</i>	
Recensioner.	56
Sociologförbundet har ordet	79

Tidskriftens granskningsprocess

Forskning och vetenskap blir fortsatt problematiserade av sociologerna. Förra numret av Sociologisk Forskning satte under lupp dels sociologiska surveyundersökningar, dels medicinska undersökningar (hur jurister använt sig av studier av vaccinerings i rättegångar där sådana haft bevisvärde). Detta nummer fortsätter på det vetenskaps-sociologiska spåret. Den första artikeln i det här numret, *Sociologin, hybriderna och den sociala verkligheten: Exemplet kärnavfall* tar upp hur miljöproblem konstrueras med Svensk kärnbränslehantering (SKB) i fokus. Skiljelinjen mellan natur och kultur eller, med en annan formulering, natur och samhälle blir allt oskarpare och mellanformerna, hybriderna, tvingar oss att analysera sammanhållet det som förut sågs som åtskilt. Vad får den nya ontologin för följder för sociologer?

Den andra artikeln, *De oauktoriserade migranterna i svensk byggnadssektor: En studie i deportationspolitik 1990–2004*, tar upp den brännande frågan om de som framställts vara illegala invandrare. Medverkande till denna konstruktion har arbetarrörelsen varit. Artikelförfattaren analyserar relationen mellan svenska och utländska arbetare bl a med exemplet handräckning från fackligt aktiva i Byggnads till polisen vid avvisningen av människor som klassificerats som "illegala".

Vår gästkrönikör den här gången, Ulf Himmelstrand, är före detta ordförande för International Sociological Association, ISA (1978–1982). Det var på den tiden då det kalla kriget fortfarande rådde och spänningarna mellan öst och väst återfanns även inom sociologiförbundet. År 1978 hölls världssociologikongressen i Uppsala. (Sedan dess har ISA inte haft någon av sina kongresser i ett nordiskt land förrän den nästa sommar åter förlägger en kongress här, nämligen sin sjuttonde världskongress i Göteborg den 11–17 juli 2010.) Ulfs spännande liv som också till stora delar är sociologins historia, återfinns i självbiografin *Ögonblicket: Erinringar* (2000). Han disputerade år 1960 för Torgny Segerstedt, på en avhandling om *Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes* och återknyter i sin krönika till detta ämne.

Tidskriften i övrigt är ett recensionsnummer. En rad aktuella böcker recenseras, däribland den nya omtalade doktorsavhandlingen från Göteborg om prostitution.

Vad är vår erfarenhet nu efter fyra månader som redaktion? Min beundran för min föregångare, Katarina Sjöberg! Hon har fått till nummer efter nummer med refereegranskade artiklar! Det är ju så att ju snabbare bedömning man får på ett insänt manus vid en viss tidskrift, desto fler insända manus kommer den tidskriften att få. Ju fler insända manus, desto större chans att vissa håller särdeles hög kvalitet. Redaktionen för Sociologisk Forskning eftersträvar därför en snabb bedömningsprocess och vi försöker förbättra våra egna rutiner.

Själva refereegranskningen är en långsam process. Majoriteten av de som tillfrågas om att vara granskare tackar nej med hänvisning till att de inte har tid. Å andra sidan, den minoritet som tar sig tid att bedöma en artikel, en minoritet som vi står i stor tacksamhetsskuld till, har inte sällan en mycket sträng kritik av artikeln i fråga.

Vi har tillsammans bestämt att Sociologisk Forskning ska vara en refereetidsskrift!

Uppsalarredaktionen har följt upp det beslutet med att vi inte ska göra undantag från principen att publicera refereegranskade artiklar. (Recensionerna, som granskas av vår recensionsredaktör Sverre Wide samt undertecknad, och krönikan ingår inte i det som refereegranskas utan redaktionen tar ansvar för dem.) Därför finns det i detta nummer endast två artiklar när det hellre borde vara fyra, och detta trots att vi övertagit artiklar från lundaredaktionen och trots att vi bara under de här fyra första månaderna som redaktionen varit i Uppsala fått in så mycket som tio nya manuskript för bedömning. Det räcker mer än väl till för tidskriften men proppen utgörs av refereegranskandet.

Vad kan vi göra för att snabba på processen? Det ligger i alla institutioners intresse som bedriver forskarutbildning att man kan publicera refereegranskade artiklar också på svenska. Vi har många bra artiklar men en del kan bli bättre. En kvalitetshöjning understöds av strukturer ute på institutionerna, främst *seminariebehandling* och då även av disputerade kollegers manuskript till Sociologisk Forskning. Det finns ofta en kollektiv process bakom artiklar med god kvalitet.

Vi måste också bli fler granskare. Hur kan vi få det att bli mer självklart att man åtar sig att granska en artikel? Kan vi närma oss normen att man alltid måste ha en artikel att bedöma på gång för att anses vara aktiv forskare? Sex brödskivor om dagen, en paroll från Socialstyrelsen som äldre sociologer kommer ihåg, kan ersättas med fyra refereebedömningar om året för aktiva forskare. Och två av dem för Sociologisk Forskning! Man kan komma upp i många fler men som riktlinje kan det vara bra.

Visst finns det problem med att skriva refereebedömningar. Hur kan man göra processen så bra som möjligt? Jag vill gärna höra era erfarenheter både av att bli bedömda och av att bedöma. Skriv till sociologiskforskning@soc.uu.se. Man kan komma ihåg att bedömningar inte nödvändigtvis måste vara vare sig långa eller väldigt arbetskrävande. Ibland räcker det att påpeka vilka fyra eller fem punkter som främst behöver åtgärdas, något som kan uttryckas på en halv sida. Respekt är en förutsättning för bedömningar för Sociologisk Forskning. Om någon har fått en särskilt hjälpsam bedömning som lett till ett fruktbart förbättringsarbete av manuskriptet, skicka in den så lägger vi ut den på hemsidan som föredöme!

Vi tillfrågar för varje artikel två forskare att vara bedömare. Anmäl dig gärna till redaktionen om du är disputerad och kan vara bedömare (sociologiskforskning@soc.uu.se)! Den som är bedömare får tillgång till forskningsfronten i Sverige på området och det är lättare att själv skriva artiklar om man bedömt andras. Vill man som disputerad sociolog bli publicerad i en refereetidsskrift är det ju lämpligt att man också själv tar det arbete det innebär att vara bedömare. Forskning är en kollektiv verksamhet på individuell grund och Sociologisk Forskning bärs upp av vårt gemensamma arbete.

För övrigt kan jag se flera saker som kan väcka debatt i detta nummer (en trailer) och vill därför påminna om rätten att invända mot artiklar publicerade i Sociologisk Forskning, se näst sista sidan.

Hedvig Ekerwald
Redaktör

Sociologin, hybriderna och den sociala verkligheten – exemplet kärnavfall

Göran Sundqvist

Senter for teknologi, innovasjon og kultur (TIK), Universitetet i Oslo

Mark Elam

Avdelningen för teknik- och vetenskapsstudier, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Sociology, Hybrids and Social Reality: The Case of Nuclear Waste

The continuing technological transformation of nature means that sociology's traditional vision of a sharp divide between nature and society is becoming ever harder to defend. Starting from Bruno Latour's critique of modernity, and Nikolas Rose's explorations of political power beyond the state, this article presents a framework for analysing the expanding wealth of hybrids of nature and society surrounding us today, and the problems of government they pose. These hybrids confront us with the need to rethink sociology's conception of 'the social'. With Latour's help, the interplay of nature and society can be understood as subject to technical mediation, opening the way for studies of the varying arrangements through which different configurations of nature and society are produced. Rather than alternative social constructions of nature, what sociologists should be at pains to analyse and question are different programmes and strategies for bringing together natural and social forces in durable combinations. In the article, the geological disposal of nuclear waste serves as a useful example for exploring the fruitfulness of the analytical framework put forward. This complex undertaking constitutes just one component in a larger field of technoscientific endeavour that has irrevocably transformed nature while simultaneously re-making society. Addressing this case, we seek to reveal the promise of a sociology that does not bound 'the social' in advance, but rather makes the co-production of technology and society one of its most important objects of study.

Key words: hybrids, nature-society, political power, constructivism, nuclear waste

Samhällets naturomvandling¹

Människor har i alla tider bearbetat och omvandlat naturen för sina egna syften. Detta basala faktum har sällan prioriterats av sociologer. Några få undantag kan dock

1 Denna artikel har skrivits inom ramen för projektet "Mediating Environmental Hazards and Inventing Environmental Politics", finansierat av Forskningsrådet Formas. En tidigare version har presenterats vid Sociologförbundets årsmöte i Östersund 2008. Vi tackar de medverkande i arbetsgruppen "Miljö- och risksociologi" för värdefulla synpunkter.

spåras. Exempelvis hävdade Marx att vår förståelse av samhället måste grundas i hur naturen omvandlas till samhällliga nyttigheter utifrån produktivkrafternas utvecklingsnivå. På senare tid är kanske Ulrich Beck den sociolog som tydligast ställt samhällets naturumgänge i fokus, men till skillnad från Marx är det nu riskerna och inte välståndet som poängteras i det samhällliga utnyttjandet av naturen.

Idag är samhällets naturomvandling mer genomgripande än någonsin och präglar på ett påtagligt sätt samhällets organisering likväl som den enskildes vardag. De globala miljöproblemen, bioteknologin och nya medicinska behandlingar utgör tydliga exempel. Den snabba teknologiska utvecklingen – dess möjligheter liksom dess risker – ställer samhället inför stora styrningsproblem. I denna artikel hävdar vi att teknologins tilltagande omvandling av naturen innebär att sociologins traditionellt skarpa gräns mellan natur och samhälle blir tveksam att upprätthålla. Idag sker många viktiga verksamheter just i gränslandet mellan natur och samhälle. Vår utgångspunkt är att sociologin behöver vitaliseras för att bättre förstå detta samspel.

I det följande kommer Bruno Latours kritik av moderniteten och den därmed sammanhängande sociologiska förståelsen av samspelet mellan natur och samhälle att presenteras. Centralt här är hans kritik av sociologins fokusering av ”det sociala”. Vidare redogörs för Nikolas Roses kritik av sociologins förståelse av makt och styrning, som uppvisar viss likhet med Latours ansats. Vår ambition är att visa hur de två ansatserna kan kombineras vid konkreta analyser av de många frågor, innefattande såväl natur som samhälle, som idag utgör utmaningar för styrning.

Bruno Latour, som ofta benämner sig antropolog, ibland sociolog, men främst förknippas med det tvärvetenskapliga forskningsfältet teknik- och vetenskapsstudier (science and technology studies – STS), har i en rad arbeten kritiserat sociologins fokusering av ”det sociala”, vilket leder till ett principiellt ointresse för samspelet mellan natur och samhälle (Latour 1987, 1998a, 2004, 2005). Det sociala är för Latour inte den stabila förklaringsgrund från vilken allehanda företeelser kan förstås. Det sociala är något som blir till och som därmed är föränderligt. Att anta existensen av och utgå från något stabilt ”socialt” innebär att skapa en dualism mellan natur och samhälle. Latour förordar att det sociala, liksom också de gränsdragningar som upprätthålls i förhållande till det sociala, bör ses som en effekt av mer grundläggande processer. Det sociala utgör möjligen ett intressant studieobjekt och bör därför förstås som en fråga och inte som ett svar. Latours övergripande ambition innebär två saker: dels att gå bortom de invanda dikotomier som sociologin baseras på, såsom natur/samhälle, människa/maskin, socialt/tekniskt, subjekt/objekt, mikro/makro, realism/relativism, vetenskap/politik, dels att vända på orsak och verkan, i vårt fall exemplifierat med att ”det sociala” inte bör förstås som orsak utan som effekt.

Latour är inte ensam bland dagens sociologer om att problematisera det sociala. I boken med den i detta sammanhang talande titeln *Sociology Beyond Societies* ifrågasätter John Urry samhällsbegreppet. Urry menar dels att det aldrig funnits någon enighet bland sociologer om vad som utgör det sociologiska studieobjektet ”samhälle”, dels att begreppet grundas på en idealisering och postulering av ett autonomt civilt samhälle (Urry 2000:7–8). I en senare artikel, som Urry skrivit tillsammans med

John Law, utvecklas kritiken av det sociala. Här formuleras den radikala tesen att det sociala är en effekt av samhällsforskningen. Samhällsvetenskapen, menar de, är i likhet med all vetenskap *performativ* genom att den skapar den verklighet den uttalar sig om. Samhällsvetare bedriver därför, vad de efter Foucault benämner, *ontologisk politik* (Law & Urry 2004:396). Exempelvis skapades den idag etablerade tanken om en allmän opinion av de gallupundersökningar som tog sin början i USA under 1930-talet och sedan spreds över världen (jfr. Osborne & Rose 1999). Att idéer, teorier och metoder är performativa är ingen nyhet. Aktörer av olika slag har alltid använt teorier och metoder i enlighet med sin önskan om att skapa ny verklighet. Men forskare döljer ofta detta och ger sken av att studera en oberoende verklighet, som inte påverkas av de teorier och metoder som används för att beskriva densamma. Att bli medveten om samhällsvetenskapernas performativa karaktär borde enligt Law och Urry (2004:404) innebära att vi tydligare, såväl innanför som utanför den vetenskapliga praktiken, lyfter fram och diskuterar det önskvärda med den verklighet som vetenskapen skapar.

På ett liknande sätt som Latour kritiserar sociologers fokusering av det sociala har Nikolas Rose ifrågasatt sociologers analys av makt och styrning (Rose 1996, 1999, Rose & Miller 1992). Enligt Rose grundas denna på ett antagande om ett statligt centrum, och en skarp uppdelning mellan stat och civilt samhälle. Men varken statlig eller annan maktutövning är så enhetlig eller funktionellt avgränsad till specifika sfärer och uppgifter som ofta antas. Tvärtom är den diversifierad, överskridande och baserad på skapandet av förbindelser mellan olika aktörer, vilka ständigt måste upprätthållas för att makten ska kunna utövas. Därför bör makt förstås som en effekt av aktörers förbindelser och strategier och inte som en orsak till dessa. Styrning, och maktutövning generellt, bör förstås på ett brett och aktörsorienterat sätt. Särskilt intresserar sig Rose för de *teknologier* som används vid styrning i syfte att skapa förbindelser mellan aktörer.

Utifrån en presentation av Latour och Rose formuleras i denna artikel ett teoretiskt ramverk som kan användas för empiriska studier som visar på sociologins möjligheter att förstå aktiviteter där den klassiska sociologins fokusering av det sociala blir alltför begränsad. Det exempel vi använder för att påvisa ansatsens fruktbarhet är slutförvaring av avfallet från de svenska kärnkraftsreaktorerna. Detta exempel utgör en del av en teknologi som på ett genomgripande sätt påvisat de stora, lokala såväl som globala, konsekvenserna av en radikal omvandling av naturen. Atomklyvning innebär frigörande av energi men också skapande av ny verklighet, exempelvis nya artificiella grundämnen (transuraner), radioaktiva restprodukter, kontaminerad mark och strål-skadade människor. Ett viktigt syfte med utvecklingen av en teknologi för atomklyvningens tämjande var att skapa ett vapen av helt nya dimensioner, vars kraftfulla effekter kort efter färdigställandet påvisades i Hiroshima och Nagasaki. Efter andra världskrigets slut fokuserades en civil användning av kärnkraften, som sedan dess kommit att utnyttjas främst till elproduktion. Också den fredliga användningen har demonstrerat sina risker, med Tjernobylyolyckan från år 1986 som det mest kända exemplet.

Vid sidan av reaktorolyckor är kärnavfallet den mest önskade konsekvensen av

den civila kärnkraften. Dessa atomklyvningens restprodukter utgör idag några av de farligaste ämnen som någonsin skapats. Avfallet är dessutom långlivat och måste hållas åtskilt från människor och miljö under mer än hundra tusen år. Omhändertagandet av detta avfall är ett exempel på en aktivitet där ett komplext samspel mellan natur och samhälle måste hanteras. Den svenska kärnkraftsindustrin, som är ansvarig för att ta hand om det svenska avfallet, planerar att skapa ett slutförvar djupt ner (ca 500 meter) i berggrunden för att på så sätt kunna separera avfallet från allt levande under den långa tidsrymd som krävs. I de allra flesta kärnkraftsländer utgör omhändertagande av kärnavfall en mycket kontroversiell aktivitet, som man i många fall står rådvill inför. Frågan ställer industrin, liksom sociologin, inför intressanta frågor om samspelet mellan natur och samhälle, mellan stat, industri och medborgare, mellan expertkunskaper och lekmannakunskaper, och mellan styrande och styrda. En lång rad aktörer, artefakter och tekniker är viktiga för detta projekt. Vi menar att fallet är väl valt som exempel på frågor i dagens teknologiska risksamhälle som borde få större uppmärksamhet av sociologer. Vad vi efterlyser är en mer problematiserande sociologisk analys än den som vanligtvis görs då en social komponent tillfogas ett tekniskt projekt som tas för givet. Genom att sociologer ofta snävar in sina analyser till att endast omfatta ”det sociala” utnyttjas inte möjligheten att förstå en komplicerad problematik kring samspelet mellan natur och samhälle på ett sätt som utmanar och griper in i de naturvetenskapliga och ingenjörsmässiga synsätten.

Återstoden av artikeln består av tre avsnitt. I nästföljande avsnitt beskrivs mer utförligt Latours och Roses ansatser, den kritik de riktar mot rådande sociologiska ansatser, de problematiseringar de gör och de alternativ de formulerar. Presentationen syftar till att formulera en teoretisk ansats för analys av styrningsfrågor, som innefattar både natur och samhälle. Denna ansats används sedan i artikelns tredje avsnitt där det svenska kärnavfallsprojektet analyseras. Avslutningsvis sammanfattas styrkan hos en alternativ sociologi, som inte på förhand sätter gränser kring det sociala.

Modernitet, hybriditet och styrning

Det moderna projektet baseras enligt Latour på två praktiker, vilka hålls strikt isär. Den ena innebär att i nätverk skapa blandformer (hybrider) av natur och samhälle. Med ett av hans egna exempel innebär detta att förena ozonhållet, atmosfärskemikemi, industriell kloranvändning, kylskåp, statschefer och internationella politiska överenskommelser i ett och samma nätverk (Latour 1993:1). Den andra innebär att genom separeringsprocesser skapa två åtskilda ontologiska zoner, natur respektive samhälle, dvs. hävda att ozonhållet är oberoende av internationella förhandlingar om att förbjuda en viss typ av klorföreningar (CFC) (Latour 1993:10–11). Dessa två praktiker är motsägelsefulla i det att de sammantaget innebär att förena respektive separera natur och samhälle. Men denna motsägelsefullhet är det moderna projektets grundval. Vidare kännetecknas moderniteten av att den separerade bilden lyfts fram, samhället skild från naturen liksom vetenskapen från politiken, medan hybriderna döljs. Moderniteten har skapat discipliner och institutioner som självklart hanterar världen

i separerade former. Exempelvis finns vetenskapliga institutioner som studerar ”den sociala frågan”, liksom myndigheter, departement och tidningsredaktioner som reglerar och beskriver den.

Latours tes är att det moderna projektet är i kris. De två för moderniteten nödvändiga praktikerna blir allt svårare att hålla isär. Man skulle kunna uttrycka det som att det moderna projektet, som ett döljande av hybridiseringsprocesser, segrat sig till döds. Ju mer separerad världen blir, med allt fler specialiserade enheter som ska bevaras i sina rena former, desto större blir risken att hybriderna ger sig till känna. De teknologiska möjligheterna att skapa allt fler sofistikerade hybrider av natur och samhälle är en annan faktor som gör att hybridiseringen växer sig starkare på separeringens bekostnad. Latours förslag blir därför att vi slutar att vara moderna, vilket innebär att tydligare erkänna hybridiseringsprocesserna, vilka alltid existerat. Den separerade verkligheten, som autonom verklighet oberoende av hybridisering, är en illusion och därför har vi enligt Latour aldrig varit moderna (Latour 1993, jfr. Elam 1999).

Utifrån Latours kritik av det moderna är det lätt att förstå hans kritik av sociologernas fokusering av ”det sociala”. Sociologerna är inte bara moderna utan ensidigt moderna, då de aldrig intresserat sig för hybridiseringspraktiker. Enligt Latour kan inte ”det sociala”, som separerad enhet, utgöra förklaringsgrund och han ställer sig också kritisk till de dikotomier som ”det sociala” ger upphov till, exempelvis uppdelningen mellan natur och samhälle. Istället förordar Latour att det sociala, och de dikotomier som baseras på existensen av en avgränsad social domän, bör ses som effekter av aktörers gränsoverskridande samspel (Latour 2000). Den separering vi kan notera har alltid en mer grundläggande baksida där vi finner hybridiserade praktiker, vilka i ett modernt samhälle ofta döljs och presenteras som separerade.

Latours sociologikritik, som innebär att förstå det sociala som effekt och inte som orsak, riktar intressant nog sin udd mot den klassiska sociologins välkända omkastning av orsak och verkan. Med klassisk sociologi menar Latour den sociologi som representeras av Émile Durkheim och hans efterföljare. Före Durkheim antogs människors uppfattningar om kulturella uttryck såsom religion, konst och tekniska artefakter – men också föreställningar om naturen – representera dessa fenomenens autonoma och inneboende egenskaper. Människor bekänner sig till religioner för att det finns gudar, uppskattar konst för att den är vacker och använder tekniska artefakter för att de fungerar. Sådana analyser ogillades av Durkheim, som hävdade att fenomen som religion, konst, tekniska artefakter och föreställningar om naturen är uttryck för en samhällskraft utanför dem själva och att det är därför vi omfattar dem och till och med tillber dem (Latour 1998b:206). Fenomenen utgör behållare för en samhälllig kraft som inte har med dem själva att göra. Detta sätt att sociologiskt förstå olika fenomen har efter Durkheim blivit standard inom sociologi och antropologi. Latour hävdar att från Comte till Bourdieu, över Durkheim och Parsons, har sociologer letat efter och funnit den gömda sociala struktur som manipulerar aktörer men som dessa, sociologiskt oskolade, själva är omedvetna om (Latour 1996:199, 2000:118, 2005:1–17). Enligt Latour förklaras dock aldrig hur den sociala kraften, som uttrycks i fenomenen och därmed blir förklaringen till deras existens och popularitet, själv kommer

till stånd. Han frågar sig retoriskt: "Är inte samhället byggt, bokstavligen och inte metaforiskt, av gudar, maskiner, vetenskaper, konst och teknik?" (Latour 1998b:206). Enligt Latour är sociologins kardinalfel att inte låta sina studieobjekt framträda som reella objekt utan endast som uttryck för något annat än sig själva, dvs. det sociala. Med andra ord: i sin mani att renodla det sociala döljer sociologerna de nödvändigt existerande hybridiseringsprocesserna.

Det paradigmskifte som Latour vill åstadkomma, som ett svar på Durkheims paradigmskifte, är att ge fenomenen deras självständighet åter. Latours lösning innebär att förkasta hela tanken på att fenomen är uttryck för "det sociala". Detta innebär också ett förkastande av sociologins nivåuppdelning i mikro och makro, där händelser på mikronivå tolkas som uttryck för makrostrukturer. Grundproblemet är enligt Latour antagandet om en allomfattande kraft – "det sociala" – som innebär en genväg för lata sociologer, med vars hjälp allehanda objekt på förhand kan förklaras.

Den orsaksgrund som Latour själv väljer att utgå från i sitt försök att överskrida "det sociala" är *praktiker*, och med sådana menar han *förbindelser* mellan aktörer, eller aktanter som är den term Latour ofta föredrar eftersom den också inkluderar ting (Latour 2005:54–55). Att studera förbindelser handlar om att analysera hur aktanter är förenade med varandra. Aktanterna och deras förbindelser är inte uttryck för eller avspeglningar av något utöver sig själva. Den nya sociologiska ambitionen innebär att fokusera kraften i enskildheterna. Förbindelserna mellan aktanter överskrider i praktiken våra vanliga dikotomier som exempelvis den mellan natur och samhälle, och innebär skapandet av hybridiserade nätverk.

Latours kritik av den durkheimiska socialkonstruktivismen innebär inte ett förkastande utan en ambition att gå utöver denna. Målet är inte att gå tillbaka till en fördurkheimsk sociologi. För Latour innebär det att bli än mer konstruktivistisk än socialkonstruktivisterna, och inte göra halt vid det sociala. Därför benämner sig Latour gärna konstruktivist, men aldrig socialkonstruktivist (Latour 2005:91–92). Om vi stannar vid dikotomin mellan natur och samhälle menar Latour att socialkonstruktivismen paradoxalt nog innebär både ett närmande och ett fjärmande mellan de båda ontologiska zonerna. Ett närmande så till vida att naturen inte längre ses som oberoende i förhållande till samhället; naturen har ingen röst i sig själv utan framträder i form av bilder av naturen som med nödvändighet är förmedlade via sociala och mentala kategorier. På detta sätt relativiseras naturen och det blir möjligt att tänka sig att "samma" natur uttrycks på olika sätt av olika aktörer, kulturer, och tidsepoker. En konsekvens av detta synsätt blir att naturen – förståelsen av naturen – blir socialt präglad. De som inte accepterar denna sociologiska vändning av naturförståelsen bedöms som naiva realister som tror på möjligheten av en oförmedlad bild av naturens essens. Enligt Latour innebär socialkonstruktivismen i denna mening en framgång. Men närmandet mellan natur och samhälle innebär också ett fjärmande, ett sociologiskt utplånande av naturen som lämnas orörd och ses som autonom och opåverkad av samhället. Latour uttrycker detta paradoxala förhållande på följande sätt:

Those who are proud of being social scientists because they are not naive enough to believe in the existence of an “immediate access” to nature always recognize that there is the human history of nature on the one hand, and on the other, the natural nonhistory of nature, made up of electrons, particles, raw, causal, objective things, completely indifferent to the first list (Latour 2004:33).

Latours kritik av denna del av socialkonstruktivismen innebär en önskan om en upplösning av samhällets oberoende till naturen, och att det sociala likväl som naturen problematiseras. Fördelen med Latours alternativ är att vi kan förstå gränsdragningarna mellan natur och samhälle som historiskt skapade och analysera dem som historiskt etablerade konfigurationer, som olika former av samspel mellan natur och samhälle. Men hur ska detta göras, utan att falla tillbaka på en naiv syn på naturen, som innebär att dess egenskaper antas direkt förmedlade i mänskliga uppfattningar? Latours rekommendation innebär att fokusera praktiken, och framför allt de teknologier som används för att förstå naturen, att ”making visible once again the apparatuses that make it possible to say something about nature ... As soon as we add to ... ecosystems their monitoring instruments ... we have already ceased entirely to speak of nature; instead we are speaking of what is produced, constructed, decided, defined ...” (Latour 2004:35).

Det kan utifrån Latours förslag tyckas som att skillnaden mellan konstruktivisten Latour och socialkonstruktivisten Durkheim blir ganska liten. Båda utgår från vad människor gör med naturen, och skapandet av kunskap om naturen sätts ofta i främsta rummet. Skillnaden är att konstruktivisten hävdar att vad som blir resultatet är producerad natur och inte endast en tolkning av en natur som förblir opåverkad och oberoende av tolkningen. Om skillnaden tycks liten så handlar den om inget mindre än Naturen, om hur den ska förstås: som *skapad* i ett samspel med det sociala eller som socialt *tolkad*.

Vi kan således med hjälp av Latour förstå samspelet mellan natur och samhälle som teknologiskt förmedlat, vilket betyder att det inte handlar om att föreställningsmässigt balansera en natur-samhälle dualism, utan om att analysera med vilka teknologier natur-samhälle konfigurationer produceras. Vad som ska förstås och analyseras är inte en representerad natur utan vad som förenar och sammanför natur och samhälle i en gemensam värld (Latour 2004:41). Vad som står i fokus är att förstå hur människor och icke-människor samexisterar, att i konkreta och detaljerade studier kartlägga hur ett nätverk av förbindelser mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer uppstår och med vilka teknologier som dessa förbindelser skapas. Teknologier är enligt Latour performativa: ”instrument mäter ingenting, de skapar det de mäter!” (Latour 1998c:293).

Så här långt har vi förstått Latour som att världen är hybridiserad och separerad men att sociologer sällan visar detta, i det att de tar den separerade världen för given och hävdar tanken om en autonom social värld. Detta är enligt Latour ett vanskligt val i en värld som, inte minst på grund av vetenskapliga och teknologiska innovationer, alltmer hybridiseras. Om vi följer Latours råd att inte längre vara moderna, vad betyder då detta för samhällets styrning?

Nikolas Rose har tillsammans med kolleger, främst Peter Miller, intresserat sig för makt- och styrningsfrågor. Utgångspunkten är kritiken av det dominerande statscentrerade synsättet, som gör tydlig skillnad mellan stat och civilt samhälle. På ett liknande sätt som Latour, och tydligt inspirerad av Michel Foucaults analyser av kunskap och makt, menar Rose att de distinktioner som är grundläggande för den politiska filosofin och statsvetenskapen, men också för sociologin, såsom stat och civilt samhälle, frihet och tvång, suveränitet och demokrati, är både verkliga och viktiga men undermåliga som utgångspunkt för att förstå den styrningsproblematik som råder i dagens liberaldemokratiska samhällen (Rose & Miller 1992:201). Dikotomier bör förstås som resultat och inte som orsaker till maktutövning och styrning. De olika sidorna är inte autonoma utan sammanlänkade och samproducerade, vilket döljs då dikotomierna tas som utgångspunkt för analys. För att staten ska kunna vara stat måste den vara sammanlänkad med det civila samhället, och hur detta sker bör vara en central fråga för analysen.

Med inspiration från Foucault benämner Rose sin alternativa ansats för studiet av styrningsrationalitet (governmentality) (Foucault 1991). Denna har likheter med flera av dagens populära teoretiska ansatser för att analysera styrning och makt i det samhälle som ofta omtalas som både globalt och lokalt, med försvagad nationalstat men inflytelserika överstatliga och icke-statliga organisationer. Nya allianser mellan dessa aktörer uppstår. Liknande utgångspunkter finns exempelvis i den idag alltmer omfattande litteraturen om governance, men även i Becks teori om risksamhället. Rose är dock inte primärt intresserad av relationer mellan aktörer eller utfall av governanceprocesser, utan av vad han efter Foucault benämner ”styrningen av styrningen” (the conduct of conduct). Med detta menas alla strävanden att forma och styra andras uppförande. Det innefattar också de sätt som man uppmanas att tygla sina begär, helt enkelt de sätt på vilka man styr sig själv och formar sitt uppförande för att uppnå specifika mål (Rose 1999:3). Rose presenterar ett metaperspektiv på styrning som gör det möjligt att ställa kritiska frågor kring hur olika styrningssätt uppstår: hur en viss inramning av frågan sker, hur en viss tillskrivning av styrningsobjektens natur skapas och anses som rimlig och sann, och hur styrningen blir legitim och åtråvärd för både styrande och styrda. Detta innebär att ställa frågor om hur problem definieras, av vem och i relation till vilka mål, och med vilka strategier och teknologier dessa planeras och realiserar (Rose 1996).

Roses förslag innebär att den offentliga maktutövningen förstås bredare, mer sociologiskt och med fokus på hur styrning faktiskt sker, än vad som vanligtvis görs utifrån ett statscentrerat synsätt. Rose har formulerat tre begrepp, som möjliggör analys av hur nätverk bildas, hur konstellationer och förbindelser skapas och upprätthålls, främst mellan staten och det civila samhället. De tre begreppen benämns *politiska rationaliteter*, *politiska program* och *politiska teknologier*. Begreppen är som kinesiska askar, där den tidigare rymmer den senare, vilken utgör en konkretisering av den föregående. I denna artikel intresserar vi oss särskilt för den mest konkreta aspekten, dvs. teknologierna.

Med *politisk rationalitet* menar Rose formuleringen och rättfärdigandet av ett idea-

liserat schema för att representera, analysera och korrigera verkligheten (Rose & Miller 1992:178). Rationaliteter har därmed både en epistemologisk och moralisk karaktär. Den epistemologiska innebär att styrningsobjektets natur framträder – dess problem – och den moraliska att problemet är värt att åtgärda och att det anses rätt att göra detta.

Politiska program är enligt Rose inriktade på problemlösning. Generellt är styrning en problematiserande aktivitet, som kretsar kring problem, brister, misslyckanden, försummelse och svårigheter, vilka man önskar åtgärda (Rose & Miller 1992:181). Styrning går endast att förstå som svar på problem, men problem är alltid problem utifrån ett visst perspektiv; det finns inga problem i sig (Rose 1999:58). Utifrån identifieringen av problem upprättas program vars syfte är att lösa dessa. Program översätter politiska rationaliteter till något mer konkret gällande specifika problem. Ofta förekommer konkurrerande program. Upprättandet av program innebär att göra problemen kalkylerbara och hanterbara och att skapa ett intellektuellt maskineri för deras styrning (Rose & Miller 1992:182). Inspirerad av Latour menar Rose att program är performativa, dvs. programmen är ansvariga för att problemen framträder på det sätt som de gör och också att dessa förstås som möjliga att åtgärda; utan program inga (åtgärdsbara) problem (Rose & Miller 1992:182).

Politiska teknologier är enligt Rose vad som gör programmen praktiskt genomförbara, vilket innebär att skapa förbindelser mellan styrande och styrda: mellan programmakare, problemet och de som berörs av problem och program (Rose & Miller 1992:183, Rose 1999:52). För att program ska bli lyckosamma måste teknologierna skapa förbindelser som bildar nätverk, vilket innebär att de som enligt programmet är berörda drar åt samma håll. Det är inte makten som skapar nätverk utan etablerandet av nätverk innebär att makt uppstår (Rose & Miller 1992:183). Teknologier fungerar som enrulleringsmekanismer, men kan vara av mycket skilda slag, såsom byggnader, skriftliga mötesinbjudningar, namnlistor och opinionsundersökningsresultat (Rose & Miller 1992:184, 187). Det handlar om mekanismer som erbjuder frivilliga möjligheter för individer och grupper att medverka i programmet och lösningen av problemen. När mekanismerna skapat förbindelser kan en del av nätverket också tala för andra delar. Upplevelser av gemensamma problem tilltar och gemensamma intressen skapas.

Rose använder dessa begrepp för att studera storskaliga förändringar i välfärdsstaten, som han menar alltmer kännetecknas av en avancerad liberalism som bygger på en tydlig uppdelning mellan stat och civilt samhälle. Vidare lyfts det civila samhället fram som något att värna, som en autonom sfär där individen kan uttrycka sig som ett fritt subjekt. Under dessa förhållanden blir den statliga styrningen av det civila samhället med nödvändighet komplicerad eftersom den inte bör finnas (Rose 1999). Direkt kontroll är uteslutet, vilket innebär att mer sofistikerade instrument och mekanismer behöver utvecklas, vilka Rose benämner teknologier för *styrning på avstånd* (Rose & Miller 1992:180, jfr. Rose 1999: 49f). Denna maktutövning grundas på byggandet av allianser, att få ”de styrda som inte får styras” att känna sig autonoma, och därför måste instrumenten utgöra verktyg för de styrdas självutveckling. Ett när-

mast paradoxalt förhållande skapas mellan stat och civilt samhälle, där maktutövningen bedrivs utifrån syftet att inte märkas. Den kännetecknas mer av att få medborgare och frivilliga organisationer att uppbära en reglerad frihet än av att påföra dem tvångsåtgärder (Rose & Miller 1992:174).

De varierande typer av teknologier som används syftar till att skapa ett ömsesidigt gillande mellan styrande och styrda, som innebär att det kan vara svårt att klargöra vem som är styrande respektive styrd. Det är nämligen i förbindelserna mellan parterna som makten skapas. Den ägs inte av någon part på förhand (Rose 1999:40, 95). Autonomi är på detta sätt inte motsatsen till styrning utan blir en del av styrningsproblematiken och utgör ett redskap för styrning (Rose 1999:63). Styrning kan i ett avancerat liberalt samhälle sägas syfta till att få människor och grupper att känna sig autonoma. För att uppnå detta önskvärda tillstånd krävs att styrningen sker på avstånd, med hjälp av flexibla förbindelser (Rose 1999:49). Att styra är att anta en frihet hos det som ska styras, och att anpassa sig själv till denna, men samtidigt utnyttja den för sina egna syften (Rose 1999:4). Med inspiration från Latour kan detta benämnas som att samverkan döljs och separering framhålls.

En viktig länk för utförandet av denna ”subtila” styrning är experter (Rose 1993). I avancerat liberala samhällen har experter en ställning som ”oberoende” och har dessutom ofta högre trovärdighet jämfört med exempelvis politiker. De utgör därför ett viktigt redskap i en sofistikerad statlig styrning av det civila samhället, eftersom politiska lösningar ofta underbyggs och motiveras med hjälp av ”vetenskapliga sanningar” (Rose 1999:132). På detta sätt utvecklar experter en dubbel lojalitet, dels till styrningsobjekten som kan utgöras av klienter av allehanda slag, dels till sina uppdragsgivare som ofta utgörs av staten. Deras självbild bygger dock på att inte ha några andra lojaliteter än sanningen (Rose & Miller 1992:188).

När vi följer Latour och Rose hamnar vi i studier av förbindelser mellan aktörer. Latour föreslår att vi överger tanken på en dualism mellan natur och samhälle. Vi bör med andra ord studera de båda sidorna på ett symmetriskt sätt, dvs. vad som enligt gängse distinktioner tillhör naturen är inte av mindre intresse för en sociolog än vad som enligt samma distinktioner tillhör samhället. Våra analyser ska inte styras av dessa distinktioner. Enligt Latour bör vi studera förbindelser mellan aktanter, och aktantbegreppet är indifferent i förhållande till uppdelningen mellan natur och samhälle. Latour och Rose anser att hybridiseringsprocesserna, mellan natur och samhälle respektive stat och civilt samhälle, är fundamentala och dessutom sociologiskt underutvecklade. Vidare menar de att teknologier är av stor vikt för att förstå hybridiseringspraktiker. Rose är inspirerad av den tidige Latours maktanalyser (Callon & Latour 1981) och utvecklar dessa inom ramen för studiet av storskaliga förändringar inom välfärdsstatens styrningsrationalitet. Vår avsikt är att utnyttja Roses teknologier i en fördjupning av den sene Latours studier av hybridiserade nätverk med fokus på samhälle och natur (Latour 1993, 2004). Föreningen av Latour och Rose innebär en ambition att utveckla studiet av teknologier för styrning av hybrider.

I följande avsnitt analyseras projektet slutförvaring av svenskt kärnavfall. Inledningsvis diskuteras kärnavfallet som hybrid. Därefter identifieras kärnavfallsprojek-

tets rationalitet, program och teknologier. Slutligen analyseras hybridisering, separering och styrning vid användandet av teknologier som varit av stor betydelse för projektets utveckling.

Hybridisering och kärnavfall

Kärnavfall som hybrid

Bakom beteckningen kärnbränsle finner vi uran, det tyngsta naturligt förekommande grundämnet. Uran, med atomnummer 92, utgör naturens gräns mot den mänskligt bearbetade naturen. Det är, som Donna Haraway påtalar, vid uran som den naturliga utvecklingen av vårt solsystem avstannade (Haraway 1997:54). Men betraktar vi det periodiska systemet, den mänskliga kategoriseringen av naturen, finner vi en rad grundämnen tyngre än uran. Dessa så kallade transuraner är inte naturligt förekommande, utan resultatet av mänskliga aktiviteter. Det grundämne som räknas som det allra farligaste av dessa är plutonium, som framställs vid klyvning av uran. Plutonium utgör därför en del av vad vi kallar använt kärnbränsle. Enligt Haraway är transuranerna själva sinnebilden för hybridisering. När de upptäcktes som resultat av mänsklig manipulering av naturen passade de perfekt in i det periodiska systemet. De uppförde sig som naturliga grundämnen och kom därför att inordnas i naturen. Men de är också onaturliga främlingar, mänskliga skapelser, resultatet av den teknovetenskapliga omvandlingen av naturen. Haraway sammanfattar: "Nothing changed and too much changed when plutonium joined the terran family" (Haraway 1997:55).

I likhet med kärnklyvning är kärnavfall ett tydligt exempel på hybridisering, dvs. en teknisk omvandling av natur och samhälle. Kärnkraftsländerna är överens om att reaktordrift leder till oönskade radioaktiva restprodukter, och att dessa måste isoleras från kontakt med biosfären. Många uttrycker också tydliga preferenser för slutförvaring i berggrunden, så kallad geologisk förvaring. Men *vad* som ska slutförvaras i berggrunden skiljer sig åt mellan länderna. Detta visar att sociala och politiska överväganden präglar vad som betraktas som kärnavfall och vad som faktiskt ska slutförvaras. Avfall blir därför ett intressant sociologiskt studieobjekt, vilket inte bör överlåtas till naturvetare och ingenjörer att analysera och utveckla planer för.

En viktig förklaring till dessa skillnader återfinns i relationen till upparbetning. När kärnavfallet blev politiskt kontroversiellt i Sverige, vid början av 1970-talet, fanns enighet om att det använda kärnbränslet skulle upparbetas. En parlamentarisk utredning presenterades 1976 och rekommenderade ett omedelbart uppförande av en svensk upparbetningsanläggning med en kapacitet om 800 ton bränsle per år. Sverige skulle då ha en anläggning i drift i början av 1990-talet (SOU 1976:32, s. 10). Den svenska inställningen kom dock att radikalt ändras när USA:s president Jimmy Carter 1978 beslutade att avstå från all upparbetning av använt kärnbränsle. Skälen var säkerhetspolitiska och grundades på en oro för den ökande mängden plutonium i omlopp. Plutonium separeras vid upparbetning och kan då användas för tillverkning av kärnvapen. Sverige följde snabbt i Carters fotspår och planerna på en svensk anläggning skrinlades. Detta kom också att gälla planerna på brytdreaktorer, vilka förut-

sätter upparbetning (Anshelm 2006:79–80). Sedan dess har det använda bränslet från svenska reaktorer definierats som avfall – kärnavfall – och inte som en resurs som ska upparbetas, varefter vissa delar kan användas på nytt. Denna omdefiniering var ett kombinerat tekniskt och politiskt beslut, som utöver oro för internationell spridning av plutonium avspeglade en inhemsk kritik av kärnkraften. I kölvattnet av den folkomröstning om kärnkraft som hölls 1980, efter många års kontroversfylld debatt, beslutades att kärnkraften skulle byggas ut från 6 till 12 reaktorer men också att dessa skulle avvecklas till år 2010. Denna till synes paradoxala kompromiss fick effekter på avfallshanteringen. En teknisk bedömning av riskerna med uppabetning och ökad kärnavapensspridning kom att sammantvinnas med politisk tveksamhet om kärnkraftens framtid. Att satsa på uppabetning representerade utveckling av kärnkraften, medan att avstå sågs som en del av kärnkraftens avveckling.

Detta möjliggjorde för den svenska kärnkraftsindustrin och dess nybildade bolag för kärnbränsleförsörjning – SKBF – att överge det komplicerade tekniska och diplomatiska arbetet med uppabetning och helt koncentrera sig på att självständigt utveckla ett nationellt tekniskt koncept för direktdeponering av använt kärnbränsle. Detta koncept kom att kallas KBS – kärnbränslesäkerhet. 1984 bytte SKBF (Svensk kärnbränsleförsörjning), med fokus på att anskaffa kärnbränsle och tillhandahålla uppabetningstjänster, namn till Svensk kärnbränslehantering (SKB), med målet att säkert slutförvara använt kärnbränsle. Sedan denna tidpunkt är svensk kärnavfallshandling centrerad kring de två snarlika beteckningarna SKB och KBS.

KBS-metoden innebär att säkerheten vilar på ett antal oberoende skyddsbarriärer, vilka är av teknisk (metallkapslar innesluter avfallet och omges av en buffert av bentonitlera) och geologisk (förvaringen sker ca 500 meter ner i berggrunden) karaktär. Direktdeponering av använt kärnbränsle blev ett sätt för SKB att begränsa de kärntekniska aktiviteterna i en tid då kärnkraften var kraftigt omstridd. Definitioner och omdefinitioner av *vad* kärnavfall är präglade således av argument för att rättfärdiga *varför* en viss riktning av kärnavfallshandling och kärnkraftsdrift bör väljas. Den i USA stabila trettioåriga definitionen av kärnavfall som använt kärnbränsle är dock under omprövning. I president Bushs initiativ från 2006, Global Nuclear Energy Partnership (GNEP), poängteras fördelarna med uppabetning (Walker 2006). Intressant nog är det kärnavapensspridningen som återigen används som argument. Om USA återupptar uppabetning kan man få bättre kontroll över plutonium genom att minska andra länders intresse av att uppabetta. Ett annat argument är att uppabetning leder till betydligt mindre avfallsvolymer. Det nuvarande programmet har inneburit skapandet av stora avfallsvolymer som riskerar att fylla det planerade förvaret i Yucca Mountain, i staten Nevada, redan innan det börjat byggas.

Intressant är att *varför* ofta ses som ett socialt projekt, medan *vad* anses som en teknisk fråga. Med exemplet ovan har vi visat att vad och varför är intimt förknippade: ett visst svar på *varför* ger tydliga effekter på *vad*. Vi kan därför påstå att avfall är en hybrid som förenar teknik, natur och samhälle. Utifrån tekniska aktiviteter med grundämnet uran sammantvinnade med politiska bedömningar formas olika praktiker, exempelvis SKB:s arbete med att slutförvara använt kärnbränsle i berggrunden.

Vad den latourska sociologin säger oss i detta fall är att inte ta definitionen av kärnavfall för given och se den som en angelägenhet endast för naturvetare och ingenjörer, vilken sociologer inte bör intressera sig för. Vid närmare påseende är avfallet en hybrid, dvs. resultatet av bedömningar och bearbetningar där natur och samhälle förenas i skapandet av ny verklighet.

Kärnavfallshanteringens rationalitet, program och teknologier

En rationalitet har enligt Rose en moralisk och epistemologisk form och innefattar ideal mot vilka styrningen inriktas. Idealet för den svenska kärnavfallshantering, tydligt kodifierat i lagstiftningen, har alltsedan mitten av 1970-talet varit *säkerhet*. 1977 beslutade riksdagen om den så kallade Villkorslagen, som krävde att reaktorägare, innan tillstånd kunde ges för laddning av nya reaktorer, kan visa hur och var det slutliga omhändertagandet av det använda kärnbränslet kan ske på ett *helt säkert* sätt (SFS 1977:140). Vad som eftersträvas är en isolering av avfallet i den djupa berggrunden. För att erhålla säkerhet måste läckage till biosfären kunna uteslutas. Koncentrera och isolera blir formeln för det idealiserade schema som styrte den svenska kärnavfallshantering. Den epistemologiska karaktären av denna rationalitet grundas på avfallens särskilda farlighet och experternas definitioner av riskerna i förhållande till isoleringen av avfallet, dvs. säkerheten hos de tekniska och geologiska skyddsbarriärerna. Den moraliska formen tenderar mot teknokrati.

En rationalitet centreras kring problem, vilka hanteras via upprättandet av politiska program. Avfallsfrågan skapas då de radioaktiva restprodukterna från klyvningen av atomkärnor problematiseras. Alltsedan 1970-talet, då restprodukterna omdefinierades och benämndes avfall, har de bedömts som ett problem som måste åtgärdas. Att upprätta ett program för kärnavfallet innebär att formulera en lösning, vilken i Sverige blev KBS-metoden. Några alternativ till denna har aldrig seriöst övervägts. Debatten har därför kommit att handla om KBS-metodens tillförlitlighet och dess anpassning i förhållande till stränga säkerhetskrav. Programmet konkretiserar det grundläggande styrningsobjektet (avfallet) och gör problemets risker diagnostiserbara på ett sätt som leder till kalkylerbarhet. Det handlar om att göra det onormala normalt och det icke-kalkylerbara kalkylerbart (Rose 1999:75–76, Dean 1999:178). Vad som inte går att ersätta – människoliv, djurarter och ekosystem – artikuleras som risker och görs styrbara med hjälp av kalkyler som visar på kontrollerbarhet.

För att genomföra program krävs strategier, instrument och procedurer. Dessa mekanismer benämns politiska teknologier. Om rationaliteter och program är förhållandevis homogena och entydiga, så är teknologier multipla och heterogena. Det är med andra ord svårt att fullödigt beskriva och exemplifiera de teknologier som utgör delar av program och rationaliteter. Teknologier är också mindre stabila än program och rationaliteter. De är lättare att modifiera eller byta ut. Införandet av nya teknologier kan dock innebära att program och rationaliteter antingen stabiliseras eller förändras.

Inom svensk kärnavfallshantering har en mångfald teknologier utvecklats. Exempel på viktiga teknologier är SKB:s FoU-program, som utgör en viktig mekanism för att vart tredje år förfina, anpassa och förhandla KBS-metoden, vidare den stat-

liga kärnavfallsfonden, som utgör en mekanism för att finansiera hanteringen och som idag, utöver att finansiera SKB:s och myndigheternas arbete, också ger resurser till berörda kommuner och miljöorganisationer. Andra viktiga teknologier utgörs av de säkerhetsanalyser som presenteras (kalkyleras) av SKB och vilka alltsedan 1977 "visat" att ett KBS-förvar är säkert, och den borrhutrustning som används vid berggrundsundersökningar, som syftar till att finna en säker och naturlig plats för slutförvaret. Utmärkande för teknologierna är att de på ett konkret sätt påvisar hybridiseringspraktiker. I det följande beskrivs mer detaljerat teknologierna *proborrningar*, *förstudier* och *platsundersökningar*.

Proborrningar

I början av 1980-talet, direkt efter folkomröstningen, startade SKB ett geovetenskapligt forskningsprogram i syfte att finna den bästa platsen – berggrunden – för uppförandet av ett KBS-förvar. En systematisk plan för studier av olika bergarter och geografiska områden upprättades. När provborrningarna avslutades 1985 hade geovetenskapliga undersökningar utförts vid tio olika platser. Detta var färre än vad som planerades, och vid flera av de undersökta platserna hade arbetet blivit mindre omfattande än beräknat (Elam & Sundqvist kommande). Vid de flesta av de platser som undersöktes och där undersökningar planerades uppstod protester. Lokalbefolkning och miljöorganisationer demonstrerade och hindrade i flera fall de borrhningar som syftade till att få ökad kunskap om berggrunden. Det mest kända exemplet är Kynnefjäll i Bohuslän där lokala protester fick till konsekvens att borrhutrustningen aldrig användes och där lokalbefolkningen under tjugo års tid kom att vakta berget från framtida undersökningar (Lidskog 1994:52–56). Detta trots att SKB presenterade arbetet mer som vetenskapliga undersökningar än som ett steg på vägen mot slutförvaring av kärnavfall. Strategin att inte involvera närboende och kommuninvånare, utan betrakta borrhningarna som vetenskapliga undersökningar endast av intresse för experter, resulterade i ett stort misslyckande för SKB. Lärdomen blev att berg och borrhutrustning inte är tillräckligt för att realisera ett slutförvar. Kommuner och medborgare måste också övertygas om nyttan av ett slutförvar. Om detta inte sker misslyckas upprättandet av förbindelser med berget. Att separera berget från sin specifika sociala plats visade sig omöjligt. Efter detta teknokratiska missöde, där endast geologiska förhållanden fokuserades, valde SKB att formulera en teknologi som på en och samma gång riktar sig mot berget och samhället, dvs. en hybridiserande teknologi. Men samtidigt gäller det, för en aktör som verkar i ett modernt samhälle, att inte alltför tydligt lyfta fram hybridiseringarna utan beskriva verksamheten i termer av separering.

Förstudier och platsundersökningar

1992 presenterade SKB en ny teknologi, som kallades *förstudier* (Sundqvist 2002:113–115). Ett brev skickades till alla Sveriges 286 kommuner med en förfrågan om deras eventuella intresse av att medverka i en förstudie (SKB 1992). Frivilligheten poängterades. Denna teknologi syftade till att skapa positiva förbindelser med aktörer som tidigare stått utanför processen, men vilka nu bedömdes av central betydelse för att få

till stånd ett slutförvar. Misslyckandet med provborrningarna föranledde SKB att tona ned bergets betydelse. Man tillbakavisar också den tidigare ambitionen om att från geologiska utgångspunkter finna den bästa platsen (SKB 1989:24). Detta anses nu varken möjligt eller rimligt. Tekniska faktorer, som byggbarhet och konstruktion av tekniska barriärer i ett tillräckligt bra berg, ses nu som garant för den långsiktiga säkerheten. En förstudie innebär inga borrningar i berget, utan endast en sammanställning av befintligt geovetenskapligt material. Avsikten är att låta kommuner (politiker och medborgare) självständigt och utan bindningar till SKB diskutera frågan. Enligt den nya teknologin kommer borrningar att utföras först om kommunerna efter avslutade förstudier väljer att fortsätta i en ny fas som benämns *platsundersökningar*.

Att introducera de nya teknologierna förstudier och platsundersökningar bör inte tolkas som att SKB överger rationaliteten säker isolering eller teknokratins som moralisk form, utan säkerhet kvarstår som ideal liksom den starka expertbetoningen. Lärdomen från provborrningarna blev istället att rationaliteten och programmet bättre måste kommuniceras till aktörer utanför gruppen av experter. Frivillighet och lokal acceptans infogas i programmet och en rad teknologier skapas för att realisera detta. För att fortsatt behålla kontrollen över frågan, som en fråga för SKB:s experter, måste omgivningen uppvakts. Det krävs ett intensivt socialt arbete från SKB för att få lagra avfallet i berggrunden i enlighet med sina planer. I en sådan process måste man vara öppen för att andra aktörer översätter projektet på sitt eget sätt, och att det därmed kan komma att modifieras. Trots detta är enda möjligheten att lyckas med ett projekt av så stor samhälllig betydelse som slutförvaring av kärnavfall att söka enrollera omgivningen. Latour har uttryckt detta som att det säkraste sättet att misslyckas med ett projekt är att älska ihjäl det, dvs. att i alltför stor utsträckning behålla det för sig själv och vara alltför renlärig i förhållande till sina egna utgångspunkter då omgivningen ska engageras (Latour 1996:280–282). Det var detta som skedde med provborrningarna under 1980-talet, men som SKB nu gör allt för att undvika. Samhällskontakter och kommunikation är idag en helt avgörande ambition hos det tidigare renodlade ingenjörsföretaget (Eriksson 2003).

Trots detta tydliga hybridiseringsarbete hålls de sociala och tekniska dimensionerna ofta åtskilda när SKB idag presenterar sina platsundersökningar i de två kvarvarande kommunerna Oskarshamn och Östhammar. Men under den separerade ytan finner vi hos SKB ett aktivt hybridiseringsarbete i syfte att anpassa natur och samhälle till varandra för att nå en fungerande paketslösning, som fullföljer rationalitet och program men samtidigt görs intressant för andra aktörer (Lidskog & Sundqvist 2004:263–266). SKB söker dock förmå andra att hålla sig till separerade aspekter av frågan medan man själv hybridiserar. SKB har aktivt och framgångsrikt fått kommunerna att omfamna ”den sociala frågan”, den fråga som kommunerna anses bäst känna till och vara experter på, medan ”de egna” hybriderna presenteras som tekniska frågor. SKB:s styrning av kommunerna innebär att få dem att med stort självförtroende och engagemang, och på ett närmast autonomt sätt, omfamna en begränsad aspekt av kärnavfallsfrågan samtidigt som de accepterar SKB:s rationalitet, program och hybridiseringspraktik.

Kommunernas autonomi i kärnavfallsbanteringen

Kommunerna har reagerat olika på SKB:s inviter om medverkan i förstudier och platsundersökningar. SKB:s brev, som 1992 sändes ut till alla Sveriges kommuner, ledde endast till förstudier i två kommuner, Storuman och Malå, vilka efter lokala folkomröstningar avböjde fortsatt medverkan. Bland de övriga sex kommuner som deltagit i förstudier, alla kärntekniska kommuner eller grannar till sådana, har Oskarshamn särskilt utmärkt sig för att ställa krav på andra aktörer, inte minst SKB, för att medverka (se vidare Elam & Sundqvist 2007). I det följande ska Oskarshamns kommun användas som exempel för att illustrera frågor kring SKB:s styrning och kommunernas autonomi. Oskarshamn är den kommun som SKB har störst intresse av att ha goda förbindelser med. I Oskarshamn finns redan kärnavfallet, i mellanlagret CLAB (Centralt mellanlager för använt kärnbränsle), placerat i nära anslutning till de tre reaktorerna någon mil norr om centralorten.

När Oskarshamn 1995 accepterade att medverka i en förstudie var detta beslut villkorat i förhållande till uppfyllandet av ett antal krav. Kraven syftade till att stärka Oskarshamns självständighet i förhållande till SKB. Kommunens förhandlingsposition var stark eftersom SKB hade behov av fler förstudier och en stark önskan om att få Oskarshamn som en av dessa. Kommunen upprättade ett program för sin medverkan, vilket benämndes Oskarshamnsmodellen. Modellen vilar på sju principer som sammantagna visar på en tydlig ambition om att stå självständig i förhållande till SKB och att använda såväl myndigheter, miljögrupper som allmänhet för att stärka sin autonomi. Följande fyra principer utgör exempel på detta: "SKB pressas till tydliga svar: Vi måste ha kunskap för att ställa de svåra frågorna. Våra frågor måste få tydliga svar", "Myndigheterna är våra experter: Myndigheterna deltar under hela processen. Vårt beslut efter myndigheternas ställningstagande", "Miljögrupperna är en resurs: Miljögrupperna och deras experter ger viktiga bidrag till arbetet", och "Allmänheten är en resurs: Tydlig process och konkreta förslag ger engagemang och inflytande" (SOU 2002:46, s. 219).

Vad som kan ses som en utgångspunkt för Oskarshamnsmodellen är en föreställning om en gisslansituation mellan SKB och de kärntekniska kommunerna (jfr. Rees 1994). Möjligheterna att slutförvara kärnavfall i den svenska bergrunden är beroende av upprättandet av "frivilliga relationer" mellan SKB och kommuner potentiellt intresserade av att hysa ett slutförvar inom sina gränser. Med sitt brev från år 1992 misslyckades SKB med att intressera tillräckligt många "nya" kommuner att ingå i sådana relationer och därför tvingades man att vända sig till de kommuner som redan har kärntekniska aktiviteter. Som representanter för områden som eftertraktas av SKB upptäcker de kärntekniska kommunerna, och i synnerhet Oskarshamn, att SKB i lika hög grad är på väg att bli deras gisslan, som dessa kommuner under lång tid varit kärnkraftsindustrins gisslan (Elam & Sundqvist 2007:41–43).

Under platsundersökningen, som startade år 2002, har de lokala utvecklingsfrågorna blivit allt viktigare för kommunen. Utöver att se sig som en kritisk granskare ser man sig alltmer som en aktör som ska tillvarata de möjligheter till positiva ekonomiska och sociala effekter som slutförvaringsprojektet kan medföra. Av de med utta-

lad åsikt i frågan är idag över 80 procent av invånarna i Oskarshamn positiva till ett slutförvar i den egna kommunen (Sjöberg 2006:85). Detta betyder att kommunen och dess invånare kommer att bli besvikna om inte förvaret hamnar i Oskarshamn (Dawson & Darst 2006:616–617). Nationellt gäller dock att det är svårt att finna en mer oönskad etablering än ett slutförvar för kärnavfall; drygt 80 procent är negativa till en lokalisering i den egna kommunen (Sjöberg 2006:85).²

Trots Oskarshamns starka ambition till autonomi kan kommunen och SKB förstås som två aktörer som försvarar samma projekt och strävar mot samma mål: realiserandet av ett KBS-förvar i kommunen. Kraven som Oskarshamn ställer på SKB, men också på myndigheterna, kan förstås som att kommunen vill ha mer av kärnavfallsprojektet, och inte mindre. Oskarshamns autonoma ambitioner kan paradoxalt nog tolkas som att man är den främsta förespråkaren för ett KBS-förvar inom kommunens gränser.

Detta intryck förstärks av att KBS-metoden redan nu är tydligt materialiserad i Oskarshamn. I kommunen finns Äspölaboratoriet, som i full skala demonstrerar hur ett djupförvar kan se ut och där experiment med kapseldeponering pågår. Laboratoriet beskrivs som en generalrepetition inför byggandet av ett slutförvar enligt KBS-metoden. Här finns också kapsellaboratoriet, där kapseltillverkning och förslutningsmetoder testas. Vidare ansökte SKB under hösten 2006 om att få anlägga en inkapslingsstation, där det använda bränslet ska inneslutas i metallkaplar, i anslutning till mellanlagret CLAB. Sammantaget innebär detta att ett slutförvar av KBS-typ är nära realisering i Oskarshamn. SKB planerar att lämna in ansökan om uppförande av ett slutförvar kring årsskiftet 2009/2010 efter att de två platsundersökningarna i Oskarshamn och Östhammar är avslutade (SKB 2007:42).

Oskarshamn utnyttjar den frivillighet som förstudier och platsundersökningar villar på genom att ställa krav på SKB. Utifrån detta stärks kommunens position och man ser sig som en obligatorisk passagepunkt för kärnavfallsprojektets realiserande: kärnavfallet finns redan i kommunen och för att en slutlig lösning ska kunna komma till stånd måste kommunen på ett eller annat sätt medverka. Den autonomi som kommunen utvecklat är bra för SKB, den gör företagets styrning av projektet mindre påtaglig. Detta benämner Rose styrning på avstånd, vilket i vårt fall innebär att kommunen utvecklar en känsla av autonomi och uppbär en reglerad frihet istället för att bli påförd tvångsåtgärder (Rose & Miller 1992:174, jfr. Rose 1999:49). Om man från SKB:s horisont önskar en stark förbindelse med kommunen bör man uppmuntra kommunens strävan efter självständighet. SKB har också accepterat kommunens krav, vilket visar att de accepterar dessa som ett sätt att uppnå sina egna mål (Dawson & Darst 2006:617). SKB låter Oskarshamn översätta projektet på sitt eget sätt och så länge detta inte motsäger SKB:s rationalitet och program stärks projektet. Starka förbindelser kännetecknas av att vara flexibla och multipla. De skapar frihet mellan

2 I Oskarshamns kommun är 60 procent positiva, 14 procent negativa och 25 procent varken positiva eller negativa. I riket som helhet är 13 procent positiva, 63 procent negativa och 24 procent varken positiva eller negativa (Sjöberg 2006:85).

aktörer och upplevelser av autonomi är viktiga i det samhälle Latour kallar modernt och Rose benämner avancerat liberalt.

Frågorna om kärnavfallens säkerhet, exempelvis bergets kvalitet för att hysa ett förvar, och kommunernas frivillighet utvecklas i en samtidig process. SKB separerar inte dessa frågor utan arbetar med att få till stånd en helhetslösning, som innefattar bra berg, väl förslutna kapslar och en nöjd kommun. Emellertid är företaget inte lika mån om att andra aktörer fokuserar helheten. Kommunerna kan och bör enligt SKB fokusera "sina" frågor, de som gäller lokala frågor som vägar, buller, transporter av sprängsten, vilka kommer att bli lokala och konkreta frågor under den kommande bygg- och anläggningsprocessen (Sundqvist 2005:28–30). För kommunen handlar engagemanget inte heller främst om säkerhetsaspekterna. Som vi sett innebär Oskarshamnsmodellen att man litar på myndigheterna i dessa frågor. Frågor om lokal utveckling anses ha större vikt. En och samma förbindelse, den mellan SKB och kommunen, kan innefatta olika tolkningar, och bygga på såväl styrning som frihet. SKB och Oskarshamn är tätt sammanlänkade i ett gemensamt projekt, men de presenteras och upplevs ofta som två autonoma parter.

Sociologin och hybriderna

I ovanstående avsnitt har vi sökt påvisa hybrider och hybridiseringspraktiker i svensk kärnavfallshantering. Tidigare har vi hävdad att den sociologiska forskningen traditionellt uppvisar ett ointresse för hybrider och istället fokuserar den sociala aspekten av en separerad verklighet. En konsekvens av detta blir att många viktiga aktiviteter lämnas utanför den sociologiska analysen. I detta avslutande avsnitt ska vi först karaktärisera den pågående svenska samhällsforskningen inom kärnavfallsområdet och sedan avsluta med att sammanfatta hur sociologisk forskning, genom att analysera hybrider, kan skapa nya studieobjekt av allt större betydelse i en teknovetenskaplig värld.

År 2004 startade SKB uppbyggandet och finansieringen av ett samhällsvetenskapligt forskningsprogram. Under många år hade behovet av sådan forskning påtalats av berörda kommuner, myndigheter och miljöorganisationer. Under förstudierna på 1990-talet, och på kommunernas uttryckliga önskan, finansierade SKB utredningar om de socioekonomiska effekterna av ett slutförvar. Dessa handlade om effekter på sysselsättning, näringsliv och besöksnäring (SOU 2002:63, s. 115). Den nya forskningen avser att fördjupa dessa frågor inom ramen för ett sammanhållet program.

I programmet urskiljs fyra prioriterade områden: socioekonomiska effekter (hur en ort påverkas av ett slutförvar), beslutsprocesser (hur besluten om lokaliseringen bör genomföras), psykosociala effekter (hur attityder till ett slutförvar uppkommer och förändras), och omvärldsförändringar (SKB 2004:302–303). I en rapport beskriver beredningsgruppens samhällsvetenskapliga professorer forskningen som hittills finansierats. Forskningen sägs handla om "hur områden kring förvaringsplatsen kan komma att påverkas" och om "hur projekt av denna storlek påverkar den ort där anläggningen byggs". Vidare studeras "hur opinioner formas" och de "starka känslor" som kärnavfallet ibland väcker (Berner, Drottz-Sjöberg & Holm 2007:6).

Uppenbarligen förstås samhällsfaktorer som en omgivning för det tekniska programmet. Vi finner här en separerad verklighetsbeskrivning: i teknikens värld bearbetas naturen medan den sociala verkligheten utgör en kontext som aldrig griper in i den tekniska. Den tekniska har dock effekter på den sociala. Här finns inga teknovetenskapliga projekt som skapar hybrider mellan natur och samhälle. Samhällsvetare ska inte analysera kärnavfallsfrågan som ett teknovetenskapligt hybridprojekt, utan endast beskriva kontexten och effekterna av ett autonomt tekniskt projekt. SKB tillåts på detta sätt utveckla sina hybrider i fred. Detta är i sig inget märkligt utan helt i enlighet med den tradition som präglar vår förståelse av tekniska projekt, och som tydligt manifesteras i traditionell sociologi.

Motsatsen till detta är att förstå teknovetenskapliga projekt som skapande nya expanderande politiska domäner (Elam & Bertilsson 2003:236). Detta är vad SKB gör, men eftersom detta sker i skydd av förståelsen av kärnavfallsfrågan som ett renodlat tekniskt projekt uppmuntras inte ett breddat deltagande kring forrådet av nya hybrider. Eftersom sociologiska analyser inte intresserar sig för hybridiseringspraktiker uppmärksammas inte det begränsade demokratiska utrymmet på de politiska domäner som etableras av teknovetenskapliga projekt, vilket legitimerar tekniska aktörers orätmätiga inflytande över frågor av politisk och demokratisk karaktär.

SKB har mycket tydligt och medvetet arbetat hybridiserande. Man har modifierat sina geologiska uppfattningar mot bakgrund av det motstånd man mötte när man letade "bästa" berg utifrån en från samhället separerad vetenskaplig bedömning. De nya teknologierna, baserade på frivillighet, innebär att geologiska tolkningar av data och kontakter med kommuner hanteras av SKB utifrån syftet att kunna visa på en helhetslösning, som är tillfredsställande både för berget, den geologiska expertisen, de berörda kommunerna (inkluderat närboende), granskande myndigheter och en beslutande regering (jfr. Sundqvist 2002:134–138). SKB vet av erfarenhet att separering skapar återvandsgränder. SKB strävar efter att skapa hybrider, dvs. att på olika sätt anpassa berg till opinion. Ett realiserat slutförvar är med nödvändighet en hybrid av natur och samhälle. SKB:s nya lokaliseringsstrategi innebär att synen på berggrunden och säkerhetsfrågorna anpassas till omständigheterna. SKB nöjer sig med det berg där man får tillåtelse att borra. SKB skapar politik men detta förstås av andra som teknik. Att studera hur detta arbete sker låter sig inte göras inom ramen för separerade ansatser.

Genom att fokusera SKB:s teknologier kan vi visa hur företaget arbetar med såväl natur som samhälle, och att man har en mycket stark ambition att se dessa som integrerade i ett och samma projekt. Det program som styr arbetet och den mångfald av teknologier som används i dess tjänst är indifferent i förhållande till uppdelningen mellan natur och samhälle. Det är endast om vi som analytiker avskärmar oss från detta faktum som vi kan studera en uppdelad verklighet. Aktörerna som studeras skapar hybrider om vi tillåter oss att se detta. Och varför skulle inte SKB skapa hybrider? Man har en gång misslyckats genom att, som Latour skulle uttrycka saken, älska ihjäl vetenskapliga berggrundsundersökningar. Lösningen för SKB blir att släppa in fler aktörer som självständigt kan få älska frågan på sitt eget sätt, att vara mindre renlärig

i förhållande till sitt eget program, men ändå värna detta genom styrning på avstånd. På så sätt kan SKB skapa hållbara men flexibla förbindelser åt olika håll, vilket är vad som realiserar stora projekt. Genom att studera hur SKB – praktiskt och konkret – arbetar med en mångfald av teknologier som involverar andra aktanter kan vi studera hur skapandet av hybrida nätverk går till i praktiken.

Officiellt upprätthåller dock SKB bilden av separation, vilket också görs av den samhällvetenskapliga forskningen på området. Men till skillnad från SKB tycks inte samhällsvetarna förstå vikten av hybrider. När dessa studerar kärnavfallsfrågans sociala aspekter begränsar de sina studier till att omfatta en halv verklighet, och dessutom en verklighet som inte är sann, utifrån att den döljer den hybrida verklighet som utgör dess förutsättning. Men varför begränsa sig på detta sätt? Teknikens omvandling av natur och samhälle har aldrig varit mer omfattande än idag. Att beskriva hybridiseringspraktiker är i gammal god durkheimsk anda att bedriva avslöjande sociologi; hybridisering ersätter här ”det sociala” som den kraft sociologer bör lyfta fram. Hybridiseringspraktiker är nödvändiga och vanligt förekommande men dolda och misskända. Det är dags för sociologer att uppmärksamma hybriderna och kritiskt analysera den separering man så länge tagit för given.

Referenser

- Anshelm, J. (2006) *Bergsäkert eller våghalsigt? Frågan om kärnavfallens hantering i det offentliga samtalet 1950–2002*. Lund: Arkiv förlag.
- Berner, B., B-M Drottz-Sjöberg & E. Holm (2007) ”Inledning”, s 4–21 i *Samhällsforskning 2007. Betydelsen för människan, hembygden och regionen av ett slutförvar för använt kärnbränsle*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- Callon, M. & B. Latour (1981) ”Unsrewing the Big Leviathan: How Actors Macro-Structure Reality and How Sociologists Help Them to Do So”, s 277–303 i K. Knorr-Cetina & A. V. Cicourel (red) *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dawson, J. I. & R. G. Darst (2006) ”Meeting the Challenge of Permanent Nuclear Waste Disposal in an Expanding Europe: Transparency, Trust and Democracy”, *Environmental Politics* 15 (4):610–627.
- Dean, M. (1999) *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Elam, M. (1999) ”Living Dangerously with Bruno Latour in a Hybrid World”, *Theory, Culture & Society* 16 (4):1–24.
- Elam, M. & M. Bertilsson (2003) ”Consuming, Engaging and Confronting Science: The Emerging Dimensions of Scientific Citizenship”, *European Journal of Social Theory* 6 (2):233–251.
- Elam, M. & G. Sundqvist (2007) *Stakeholder Involvement in Swedish Nuclear Waste Management*. SKI Report 2007:2. Stockholm: Statens kärnkraftinspektion.
- Elam, M. & G. Sundqvist (kommande) ”The Swedish KBS Project: A Last Word in Nuclear Fuel Safety Prepares to Conquer the World?”, *Journal of Risk Research*.
- Eriksson, M. (2003) *Från ingenjörskonst till informatörskonst. Studier av PR och risk-*

- kommunikation*. Örebro Studies in Media and Communication 2. Örebro: Örebro universitet.
- Foucault, M. (1991) "Governmentality", s 87–104 i G. Burchell, C. Gordon. & P. Miller (red) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Haraway, D. J. (1997) *Modest_Witness@Second_Millennium .FemaleMan@_Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience*. New York, London: Routledge.
- Latour, B. (1987) *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, B. (1993) *We Have Never Been Modern*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Latour, B. (1996) *Aramis or the Love of Technology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, B. (1998a) *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Latour, B. (1998b) "Etnografi av ett "high-tech" fall. Om Aramis", s 179–212 i B. Latour *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Latour, B. (1998c) "Samhällsteorins platt-jordingar", s 291–298 i B. Latour *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Latour, B. (2000) "When Things Strike Back: A Possible Contribution of 'Science Studies' to the Social Sciences", *British Journal of Sociology* 51 (1):107–123.
- Latour, B. (2004) *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Law J. & J. Urry (2004) "Enacting the Social", *Economy and Society* 33 (3):390–410.
- Lidskog, R. (1994) *Radioactive and Hazardous Waste Management in Sweden: Movements, Politics and Science*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia 38.
- Lidskog, R. & G. Sundqvist (2004) "On the Right Track? Technology, Geology and Society in Swedish Nuclear Waste Management", *Journal of Risk Research* 7 (2):251–268.
- Osborne, T. & N. Rose (1999) "Do the Social Sciences Create Phenomena?: The Example of Public Opinion Research", *British Journal of Sociology* 50 (3):367–396.
- Rees, J. V. (1994) *Hostages of Each Other: The Transformation of Nuclear Safety since Three Mile Island*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rose, N. (1993) "Government, Authority and Expertise in Advanced Liberalism", *Economy & Society* 22:283–299.
- Rose, N. (1996) "Governing 'Advanced' Liberal Democracies", s 37–64 i A. Barry, T. Osborne & N. Rose (red) *Foucault and Political Reason*. London: UCL Press.
- Rose, N. (1999) *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rose, N. & P. Miller (1992) "Political Power Beyond the States: Problematics of Government", *British Journal of Sociology* 43 (2):173–205.
- SFS – Svensk Författningssamling (1977:140) *Lag om särskilt tillstånd att tillföra kärnreaktor kärnbränsle, m.m.* (Villkorslagen).
- Sjöberg, L. (2006) *Opinion och attityder till förvaring av använt kärnbränsle*. SKB Rapport R-06-97. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- SKB (1989) FoU-Program 89. *Kärnkraftavfallens behandling och slutförvaring. Allmän del*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- SKB (1992) *Ang. lokalisering av ett djupförvar för Sveriges långlivade kärnavfall*. 1992-10-21. Referens 56.220. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- SKB (2004) *FUD-program 2004. Program för forskning, utveckling och demonstration av metoder för hantering och slutförvaring av kärnavfall, inklusive samhällsforskning*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- SKB (2007) *FUD-program 2007. Program för forskning, utveckling och demonstration av metoder för hantering och slutförvaring av kärnavfall*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- SOU 1976:32 *Spent Nuclear Fuel and Radioactive Waste. A Summary of a Report Given by the Swedish Government Committee on Radioactive Waste*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2002:46 *Plats för slutförvaring av kärnavfall? Förstudier i åtta kommuner. Rapport från Särskilde rådgivaren inom kärnavfallsområdet*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2002:63 *Kärnavfall – forskning och teknikutveckling. KASAM:s yttrande över SKB:s FUD-program 2001*. KASAM – Statens råd för kärnavfallsfrågor. Miljödepartementet. Stockholm: Regeringskansliet.
- Sundqvist, G. (2002) *The Bedrock of Opinion: Science, Technology and Society in the Siting of High-Level Nuclear Waste*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Sundqvist, G. (2005) *Expertisens gränser och samhällsliga utbredning: Exemplet slutförvaring av kärnavfall*. SCORE rapportserie 2005:2. Stockholm: SCORE – Stockholms Centrum för forskning om offentlig sektor.
- Urry, J. (2000) *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Walker, W. (2006) "Destination Unknown: Rokkasho and the International Future of Nuclear Reprocessing", *International Affairs* 82 (4):743–761.

Författarpresentation

Göran Sundqvist är professor i vetenskap, teknik och kultur vid Universitetet i Oslo och Mark Elam är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. De har arbetat tillsammans inom ett flertal projekt inom området kärnkraft och kärnavfall, bland annat två länderjämförande studier med finansiering från EU.

De oauktoriserade migranterna i svensk byggnadssektor – en studie i deportationspolitik 1990–2004¹

Denis Frank

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

The Unauthorized Migrants in the Swedish Construction Sector – a Study in the Policy of Deportation 1990–2004

The unauthorized migration of construction workers to Sweden increased during the 1990s, especially at the end of the decade. The migrants often came from Poland and the Baltic states. The aim of this article is to examine this change of the migration pattern to Sweden and how the Swedish Building Workers Union responded to this new situation. I examine how the Building Workers Union cooperated with the Police authorities to find, capture and deport unauthorized migrants. A conclusion is that the Building Workers Union has *not* adopted a more inclusionary strategy towards unauthorized migrants, as have trade unions in Spain and US. The main strategy has instead been to try to restrict this migration. One explanation of this is that the Building Workers Union is a strong and well organized trade union. It didn't perceive of unauthorized migrants as potential new members, but as a threat to wages and work conditions. Another explanation is that it has been able to restrict migration *in the past*. This may contribute to making demands for restrictions an attractive strategy in the present even when the possibilities of succeeding with this have diminished.

Key words: unauthorized migrants, undocumented migration, migration policy, trade union, construction

Under 1990-talet startade en förändring av migrationsprocesserna i Europa. En förutsättning för detta var kommunismens sammanbrott i Östeuropa och Baltikum 1989–1991. De kommunistiska regimerna utövade en sträng emigrationskontroll över sina medborgare, vilket begränsade utvandringen till Västeuropa. När de kommunistiska regimerna föll samman försvann också denna migrationskontroll. Detta skapade förutsättningar för nya migrationsmönster i Europa (Favell & Hansen 2002).

Under 1990-talet pågick också en gradvis uppmjukning av migrationskontrollen

1 Denna artikel ingår i forskningsprojektet *Globaliseringen och arbetskraftsmigrationerna* som utförs med stöd av ett postdoc-bidrag från *Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap*. Jag presenterade utkast till artikeln i arbetsgruppen *Organisationsteori och arbetsliv* vid Sociologförbundets årsmöteskonferens i Östersund och i ett seminarium vid REMESO, Linköpings universitet. Jag tackar deltagarna vid dessa tillfällen för värdefulla synpunkter. Tack också till Anders Kjellberg och två anonyma sakkunniga för värdefulla synpunkter.

mellan stater i Väst- och Östeuropa. Sverige upphävde t.ex. redan 1991 visumtvånget för polska medborgare, och sex år senare skedde detta även för medborgare i Estland, Lettland och Litauen. Denna uppmjukning av migrationskontrollen drevs på av olika direktiv från EU, som gav större möjligheter åt medborgare i ansökarländer att resa in i EU för att utföra arbete (Schierup, Hansen & Castles: 215 f). En stor del av dessa migranter sökte sig till Tyskland och Österrike, men en del av dem sökte sig också till Sverige för att arbeta i jordbruket, i hushållen och i byggnadssektorn. Dessa migranter utförde ofta arbete i Västeuropeiska stater utan att ha deras tillstånd för det, och de blev därför en form av odokumenterade eller oauktoriserade migranter (Favell & Hansen 2002; Hansen 2008).

Inom den svenska byggnadssektorn gav dessa nya migrationsströmmar upphov till konflikter med Byggnadsarbetareförbundet (Byggnads). Den mest kända av dessa konflikter uppstod kring ett skolbygge i Vaxholm efter utvidgningen av EU 2004, men redan före utvidgningen ökade konfliktnivån i den svenska byggnadssektorn. Dessa konflikter var inte exakt likadana men de pekade framåt mot de konflikter som skulle uppstå kring utländska byggnadsarbetare efter utvidgningen av EU i t.ex. Vaxholm. Efter utvidgningen gällde dessa konflikter framför allt om de svenska kollektivavtalen skulle tillämpas, medan de före 2004 också gällde frågan om dessa migranter överhuvud taget hade rätt att utföra byggnadsarbete i Sverige eller om de var oauktoriserade migranter.

Byggnadssektorn i Sverige är präglad av relativt starka fackliga organisationer som under tidigare perioder kunde begränsa, eller i alla fall utöva en stark kontroll över invandringen av utländska arbetare. Detta förändrades under 1990-talet. Under denna period får Byggnads det allt svårare att kontrollera immigrationen av utländska byggnadsarbetare, och detta mönster visade sig tydligast i Skåne och Stockholmsområdet. Syftet med denna artikel är att undersöka detta nya migrationsmönster, dess effekt på byggnadssektorn i Sverige och hur de fackliga organisationerna reagerade på denna nya situation. Vi undersöker hela perioden 1990–2004, även om fokus ligger på de sista åren före utvidgningen av EU 2004. Under denna period fanns det fortfarande en migrationskontroll i förhållande till medborgare i ansökarländerna i Östeuropa och Baltikum, medan dessa medborgare efter 2004 i praktiken fick fritt tillträde till den svenska arbetsmarknaden. Artikeln ska söka ge ett svar på följande frågor:

- På vilket sätt förändrades migrationen av byggnadsarbetare till Sverige 1990–2004?
- Varför skapade detta nya migrationsmönster konflikter med Byggnads?
- Vad hade Byggnads för målsättning i dessa konflikter och hur arbetade man för att uppnå detta mål?

I det följande avsnittet diskuteras den moderna statens ambition att kontrollera rörelsen av människor över sina gränser och hur denna migrationskontroll genererar kategorin ”illegal migrant”. Därefter diskuteras fackföreningarnas agerande i invandringfrågor och deras betydelse i den ”svenska modellen” för att reglera migration.

Statens kontroll över migrationen

Uppkomsten av oauktoriserad migration är intimt förbunden med statens ambition att kontrollera rörelsen av människor över sina gränser. Det är när immigration sker utanför denna kontroll – när den inte är godkänd av stater – som den kategoriseras som ”illegal migration” (Torpey 2000: 9). Under tidigare perioder utövades kontrollen över människors rörlighet i stor utsträckning av individer och privata aktörer, men gradvis tog stater över allt mer av denna kontroll. Detta var en process som intensifierades i slutet av 1800-talet och pågick långt in på 1900-talet. John Torpey (2000) kallar denna process för ”statens monopolisering av de legitima migrationsmedlen”. Han menar att denna process är lika grundläggande för moderna stater som deras monopolisering av de legitima våldsmedlen inom ett visst territorium.

För att kunna genomföra denna monopolisering av migrationskontrollen måste stater kunna skilja mellan de som tillhör deras befolkning och de som inte tillhör, mellan de som får resa in och de som inte får resa in (Torpey 2000). Uppfinnandet av passet och andra identitetsdokument har, enligt Torpey, varit centralt för att staterna ska kunna uppnå detta syfte. Ett resultat av denna process är att människors resor över vissa områden blivit beroende av staters godkännande på ett sätt som de inte varit tidigare. Detta betyder emellertid inte att stater alltid är effektiva i att kontrollera migration över sina gränser, bara att de monopoliserat *auktoriteten* att begränsa människors rörlighet (Torpey 2000).

Den dominerande trenden under större delen av 1900-talet var således att stater tog över allt mer av migrationskontrollen. Lahav och Guiraudon (2000) menar emellertid att denna process började bromsas upp under de sista årtiondena av 1900-talet. Under denna period började stater i Europa och Nordamerika att delegera en allt större del av migrationskontrollen till privata, lokala och transnationella aktörer. I Europa har stater t.ex. överlåtit en del av migrationskontrollen till transnationella organ.

Lahav och Guiraudon (2000) menar att denna rörelse mot att överlåta en del av migrationskontrollen till icke-statliga aktörer drivs på av att regeringar i Nordamerika och Europa står inför motstridiga krav när det gäller migration. Å ena sidan har det växt fram starka politiska aktörer som kräver en restriktiv invandringspolitik och hårdare tag mot oauktoriserade migranter. Å andra sidan begränsas staters agerande av att det utvecklats normer och lagar som förhindrar alltför restriktiva åtgärder mot migranter. Många stater har t.ex. undertecknat internationella konventioner om migranternas rättigheter som gör det svårt att utföra deportationer i stor skala. Kraven på en restriktiv invandringspolitik kan dessutom hamna i konflikt med regeringars ambitioner att gynna frihandel och turism.

Under 1980-talet växte det fram en lösning på detta dilemma som bestod av två delar. För det första försökte stater förhindra migration ”vid källan”. De strävade m.a.o efter att förstärka den ”yttre migrationskontrollen” så att oönskade migranter inte nådde deras territorium. Detta skedde genom att man ställde hårdare krav på flygbolag att kontrollera att deras resenärer inte var oauktoriserade migranter; det skedde

genom ett utökat internationellt samarbete i migrationsfrågor; och det skedde genom införandet av en restriktiv visumregim i USA och Västeuropa.

För det andra, när immigrationen redan hade skett, försökte myndigheterna upptäcka oauktoriserade migranter genom att delegera en del av den "inre migrationskontrollen" till privata och lokala aktörer, vilka befann sig närmare migranterna. Det ställs t.ex. i många länder krav på att företag som anställer migranter ska kontrollera att dessa inte är oauktoriserade. De nationella migrationsmyndigheterna har dessutom involverat regionala och privata aktörer i den inre migrationskontrollen.

Lahav och Guiraudon nämner *inte* att även fackföreningar kan involveras i den inre kontrollen, men detta var vad som skedde i Sverige under perioden 1990–2004. Detta fenomen var särskilt tydligt inom byggnadssektorn där de fackliga organisationerna samarbetade med polisen för att finna oauktoriserade migranter. Detta var en reaktion på en ökad migration från Östeuropa till Sverige och en tätare integration mellan länder i Väst- och Östeuropa. Vi ska emellertid inte överdriva det historiskt nya i Byggnads deltagande i den inre migrationskontrollen. Byggnads aktiviteter inom detta område ökade visserligen på 1990-talet, men det byggde på en etablerad facklig praxis att besöka arbetsplatser för att t.ex. kontrollera att kollektivavtalen tillämpades. Lahav och Guiraudon (2000: 66) antyder också att det under 1970-talet växte fram en trend i Västeuropa att ställa krav på företag att de skulle kontrollera att migranter som de anställde hade tillstånd att utföra arbete i dessa länder. När det gäller migrationskontrollen i Sverige ställdes emellertid sådana krav på företag långt före 1970-talet (Frank 2005). I en svensk kontext finns således sedan tidigare en etablerad praxis att delegera en del av den inre migrationskontrollen till privata aktörer. Vi har, som Lahav och Guiraudon själv antyder på ett ställe, snarare att göra med en trend som innehåller både gamla och nya element (2000: 55).

Invandringsrestriktioner och fackföreningarnas agerande

En av Torpeys poänger är alltså att kategorin "illegal" immigration uppstått som ett resultat av "statens monopolisering av de legitima migrationsmedlen" (2000: 9). Detta säger emellertid ingenting om vilka som ingår i kategorin "illegal" immigrant, eller hur gränserna mellan "illegala" och "legala" migranter skiftar över tid. Dessa gränser kan, som vi ska se, förändras och vara ett objekt för politisk kamp. Torpeys undersökning säger heller ingenting om hur "illegal" immigration blir ett politiskt problem i de mottagande staterna. För att detta ska ske behöver det finnas politiska aktörer som har makt att driva igenom en definition av detta som ett problem eller t.o.m. hot mot inhemska befolkningsgrupper.

En inflytelserik förklaring till oauktoriserad migration är att den är ett resultat av en restriktiv invandringspolitik. Detta är ett centralt argument i Mae Ngais arbete om utvecklingen av USA:s invandringspolitik under 1900-talet (Ngai 2004). Hon menar att "illegal" immigration primärt är en produkt av invandringsrestriktioner. Det är införandet av invandringsrestriktioner eller skärpningen av existerande restriktioner som genererar "illegal" immigration. Ngai studerar de långsiktiga konsekvenser-

na av att USA införde sina första omfattande invandringsrestriktioner på 1920-talet. En konsekvens av detta var att oauktoriserad migration blev det centrala problemet i USA:s invandringspolitik.

Förekomsten av stränga restriktioner på att invandra är en förutsättning för att oauktoriserad immigration ska uppstå men samtidigt är denna typ av förklaring inte tillräcklig för syftet i denna undersökning. Den kan inte förklara tydliga förändringar av den oauktoriserade migrationen under en period när restriktionerna är oförändrade eller t.o.m. mjukas upp. Det kan t.ex. vara fråga om att det sker en kraftig ökning av den oauktoriserade migrationen, trots att det inte införs några nya restriktioner under denna tid. Som vi ska se, uppvisar den oauktoriserade migrationen till svensk byggnadssektor detta mönster, och invandringsrestriktioner räcker alltså inte för att förklara detta.

Vilka politiska aktörer är det då som tenderar att arbeta för en restriktiv invandringspolitik? Vilka motiv och intressen finns bakom dessa krav? Vilken roll brukar fackliga organisationer spela? Aristide Zolberg (1999) skiljer i sin teori om invandringspolitiken mellan två olika dimensioner av intressen när det gäller förändringar av migrationspolitiken. Den ena typen av intressen är kopplade till den kapitalistiska ekonomin. I denna dimension formas politiken i ett specifikt samhälle av de arrangemang som kringgärdar klasskompromissen och de sätt varpå de ekonomiska intressena är sammansatta. Företagsledningarna tenderar att förespråka en öppen invandringspolitik när detta sänker deras lönekostnader, medan fackliga organisationer tenderar att motsätta sig en stor invandring när detta riskerar att försämra löner och arbetsförhållanden.

Invandring påverkar emellertid också mottagarlandets dominerande kultur och levnadssätt. Invandringspolitiken består också av en kulturell dimension, som Zolberg kallar "identitetsdimensionen". Existensen av denna dimension kan leda till att t.ex. konservativa nationalisterna motsätter sig en stor invandring, därför att den påstås hota mottagarlandets levnadssätt, enhetlighet eller nationella identitet. Dessa kulturellt grundade reaktioner på invandring tar sig ibland främlingsfientliga former.

Existensen av dessa två dimensioner av intressen och motiv – en materiell dimension och en kulturell dimension – ger, enligt Zolberg (1999), en förklaring till de "ohylliga" koalitioner som kan uppstå i invandringsfrågor, som att både fackliga organisationer och konservativa nationalisterna kräver en restriktiv invandringspolitik. De för emellertid fram detta krav av olika skäl: den ena därför att den upplever sina materiella intressen som hotade och den andra därför att den upplever att en stor invandring hotar den nationella identiteten.

Zolbergs modell har dock kritiserats för att den framför allt bygger på agerandet från de fackliga organisationerna under det tidiga 1900-talet (Haus 2002). Under denna tidigare period ingick fackföreningar ofta i koalitioner med kulturkonservativa grupper för en restriktiv invandringspolitik. Sedan slutet av 1900-talet har emellertid fackföreningar ofta ingått i koalitioner för en öppen invandringspolitik tillsammans med vissa vänster-liberala grupper i t.ex. Frankrike och USA.

Leah Haus (2002) menar att kraven på invandringsrestriktioner bara är en av två

möjliga strategier som fackföreningar har till sitt förfogande när det gäller invandring. Ett alternativ till att kräva restriktioner är att arbeta för en organisering av migranter för att skydda arbetsförhållanden och löner. Om migrantarbetare organiseras motverkar fackföreningar att de underbjuder organiserade inhemska arbetare. Detta är, enligt Haus, en strategi som fackföreningar ofta använt sedan slutet av 1900-talet, och det har lett till att de ingått i koalitioner för en mer öppen invandringspolitik.

Ett viktigt skäl till denna förändring av fackliga organisationers agerande ligger i en förändrad uppfattning om vad statens immigrationskontroll kan åstadkomma (Haus 2002). Enligt detta nya synsätt har västerländska stater förmåga att kontrollera migrationsrörelser avtagit p.g.a. den ekonomiska internationaliseringen och framväxten av transnationella arbetsmarknader. När fackliga representanter delar denna uppfattning kommer de, enligt Haus, att se färre skäl att stödja restriktiva åtgärder mot migranter, och istället försöka inkludera dem i fackföreningsrörelsen.

Haus argument bygger framför allt på studier av fackföreningarna i USA och Frankrike. När dessa fackföreningar ska jämföras med svenska fackföreningar är det viktigt att göra en distinktion mellan statens gränskontroll och de rättigheter som den beviljar immigranter, mellan regleringarna av inflödet av migranter och regleringarna av migranternas rättigheter när de väl befinner sig på den mottagande statens territorium (Tichenor 2002; Frank 2005). Det verkar nämligen framför allt vara ifråga om migranternas rättigheter som vi finner distinkta skillnader i hur fackföreningar i olika länder reagerat på oauktoriserad migration. I tidigare perioder var de svenska LO-förbunden ofta pådrivande för att migranternas rättigheter i Sverige skulle utvidgas. Detta gällde emellertid framför allt *auktoriserade* migranter – när det gäller oauktoriserade migranter har centrala delar av svensk fackföreningsrörelse intagit en mer restriktiv hållning än fackföreningar i USA, Spanien och Frankrike. LO har t.ex. inte gett sitt stöd åt kraven på att dessa migranter generellt ska beviljas uppehållstillstånd i Sverige och därmed ”legaliseras”. Även om vissa fackförbund stödjer dessa krav, är den dominerande hållningen i LO fortfarande restriktiv. Detta skiljer sig mot hur fackföreningar i USA och Spanien agerat i denna fråga. I dessa länder har fackföreningar ingått i koalitioner som arbetat för att oauktoriserade migranter ska ”legaliseras” och i vissa fall också fått igenom dessa krav. Jag ska argumentera för att en del av förklaringen till svenska fackförbunds restriktiva hållning till oauktoriserade migranter ligger i deras nära förhållande till statsmakten och att de kunnat utöva ett starkt inflytande över arbetskraftsinvandringen i tidigare perioder.

De svenska fackföreningarnas inflytande på immigrationen

De politiska institutionerna i olika länder är inte neutrala, utan tenderar att ge olika stort inflytande till olika sociala aktörer. Som Theda Skocpol (1992) skriver är graden av framgång i politiska processer beroende av de möjligheter som existerande politiska institutioner ger till organisationen eller gruppen i fråga. Ett särdrag i de *invandrings*-politiska institutionerna i Sverige är att de gett fackliga organisationer relativt stora möjligheter att påverka arbetskraftsinvandringen. Det kanske tydligaste exemplet på

detta är att fackförbunden varit remissinstanser när utländska medborgare ansökt om arbetstillstånd i Sverige. De har, tillsammans med arbetsgivarorganisationerna, fått yttra sig över om en utländsk medborgare ska beviljas arbetstillstånd eller ej. Eftersom det var ovanligt att de beslutande myndigheterna gick emot fackförbundens yttranden gav detta fackföreningsrörelsen ett stort inflytande över arbetskraftsinvandringen.

Denna kontrollmekanism förutsätter att utländska medborgare faktiskt söker arbetstillstånd, att de reser in i Sverige på auktoriserade vägar. Fackföreningarnas speciella ställning i Sverige har emellertid också påverkat den *oauktoriserade* immigrationen. Som Schierup m.fl. (2006) skriver fanns det under lång tid inte någon omfattande arbetsmarknad för oauktoriserade migranter i Sverige. Den var mycket mindre än i Sydeuropa men också än i andra västeuropeiska länder. Ett viktigt skäl till detta synes vara den höga fackliga organisationsgraden och att fackföreningar har en stark närvaro på arbetsplatser i Sverige. Företag som övervägt att rekrytera oauktoriserade migranter vet att detta lätt kommer till fackföreningarnas kännedom och att de därmed riskerar att utsättas för omedelbara motåtgärder. Detta har, enligt Schierup m.fl., bromsat framväxten av en arbetsmarknad för oauktoriserade migranter (2006: 215).

Denna förmåga att begränsa arbetskraftsinvandring började emellertid försvagas under 1990-talet (Schierup m.fl. 2006: 215). Ett viktigt skäl till detta var olika direktiv från EU som gjorde det lättare för medborgare i ansökarländerna i Östeuropa att resa in i Sverige för att utföra arbete. Denna omvandling var tydlig inom byggnadssektorn, som varit en av de starkast reglerade sektorerna i Sverige. Det fanns i denna situation tre idealtypiska alternativ för fackföreningar att bemöta oauktoriserad migration. Ett handlingsalternativ är att helt enkelt inte bry sig om att det finns oauktoriserade eller påstått oauktoriserade migranter inom deras arbetsområde, t.ex. för att de inte uppfattas som ett hot mot inhemska arbetares löner och arbetsförhållanden. Ett andra alternativ är att arbeta för att oauktoriserade migranternas rättigheter ska utvidgas, t.ex. att de ska beviljas uppehållstillstånd och därmed "legaliseras". Detta motsvarar en strategi som går ut på att inkludera oauktoriserade migranter i arbetarrörelsen. Det tredje alternativet är att arbeta för att myndigheterna, t.ex. gränspoliserna, ska gripa och deportera oauktoriserade migranter. Detta motsvarar vad Haus kallar en restriktiv strategi, och det var mot denna som Byggnads lutade sig 1990–2004.

Varför arbetade då Byggnads för en restriktiv politik mot oauktoriserade migranter, istället för att försöka inkludera dem i arbetarrörelsen? Jag menar att en del av förklaringen till detta sannolikt ligger i Byggnads starka inflytande på invandringskontrollen *i tidigare perioder* (jfr. Haus 2002: 159 f). Byggnads är ett ovanligt starkt fackförbund, som i tidigare perioder utövade ett stort inflytande på immigrationen av utländska byggnadsarbetare. Detta är också en förklaring till att det i svensk byggnadssektor funnits en liten andel migranter jämfört med byggnadssektorn i andra länder. Denna förmåga att begränsa arbetskraftsinvandring ledde till att man fortsatte att använda en restriktiv strategi, även när förutsättningarna att lyckas med detta hade förändrats (jfr. Ahrne & Papakostas 2002: 75–82). Målsättningen för Byggnads

agerande var att försöka vidmakthålla de existerande invandringspolitiska institutio-
nerna och att bevara sitt inflytande över arbetskraftsinvandringen.

En studie i deportationspolitik

Den oauktoriserade migrationen till västerländska stater undersöks på ett antal olika sätt i den nuvarande forskningen (jfr Singer & Massey 1998). Vi ska i denna artikel undersöka hur den statliga invandringskontrollen opererade för att finna, infånga och deportera oauktoriserade migranter i byggnadssektorn; hur denna kontroll kopplades samman med och fick fart av fackliga intressen; och hur detta skapade den oauktoriserade migranten i byggnadssektorn som ett politiskt problem. Man kan kalla det för en studie i deportationens politik och praktik (jfr. Ngai 2004: 58).

Den ”illegala” immigranten kan, som Ngai skriver, inte konstitueras utan deportationen, deportationen som ett faktum eller deportationen som ett hot (2004: 58). Det har i alla västerländska stater byggts upp ett maskineri för att finna, infånga och deportera migranter som saknar rätt att vistas på dessa staters territorium. Denna övervakningsapparat är inte alltid effektiv i att finna oauktoriserade migranter, men den finns där hela tiden som ett hot mot dem: skulle de bli upptäckta av myndigheterna riskerar de att bli deporterade till sitt hemland. Detta ständigt närvarande hot formar deras tillvaro: det har tydligt disciplinerande verkningar och det gör dem till en eftertraktad arbetskraft för vissa företag. De tenderar att acceptera sämre löner och arbetsförhållande än den inhemska befolkningen, och de har små möjligheter att protestera mot övergrepp och grovt utnyttjande i arbetslivet.

De Genova (2002: 438 f) drar denna argumentation ett steg längre. Han menar att denna övervakningsapparat inte har som sitt enda syfte att uppnå det påstådda målet om deportation. Det är istället hotet om deportation, och inte deportationen i sig, som karakteriserar det oauktoriserade migrantarbetet. Detta hot om deportation verkar, enligt hans synsätt, ha som sin primära avsikt att skapa en sårbar och medgörlig arbetskraft åt vissa arbetskraftsköpare. Han skriver om förhållandena i USA:

[T]he disciplinary operation of an apparatus for the everyday production of migrant 'illegality' is never simply intended to achieve the putative goal of deportation. It is deportability, and not deportation per se, that has historically rendered undocumented migrant labor a distinctly disposable commodity. [---] What makes deportability so decisive in the legal production of migrant 'illegality' and the militarized policing of nation-state borders is that some are deported in order that most may remain (undeported) – as workers, whose particular migrant status may thus be rendered 'illegal'. [---] Thus, the legal production of 'illegality' as a distinctly spatialized and typically racialized social condition for undocumented migrants provides an apparatus for sustaining their vulnerability and tractability as workers. (De Genova 2002: 438 f)

De Genova skriver framför allt om migrationen från Latinamerika till USA och frågan är om ett sådant resonemang kan överföras till en svensk kontext. Hotet om de-

portation kan visserligen forma oauktoriserade migranter till en sårbar och medgörlig arbetskraft även i Sverige. Det kan också ligga i arbetskraftsköparens intresse att detta hot om deportation upprätthålls. Vi kan emellertid *inte* anta att detta skulle vara en intention i den statliga invandringskontrollen, t.ex. att gränspolisens uppgift att söka efter oauktoriserade migranter skulle dölja en mer grundläggande målsättning att skapa en sårbar och medgörlig arbetskraft. Syftet i Sverige är snarare att *upptäcka* oauktoriserade migranter *för att kunna deportera* dem. Invandringspolitiken i Sverige har varit alltför starkt präglad av fackliga intressen och ambitioner för att detta explicita mål inte också skulle vara det egentliga målet.

Några ord om terminologin

Termen "illegal" invandrare har, med rätta, kritiserats för att stigmatisera och nedvärdera migranter som har som sitt enda mål att skaffa sig ett bättre liv. Jag undviker därför i princip att använda denna term. När den ändå ibland förekommer i den fortsatta texten beror det på att det är en term som förekommer rikligt i primärkällorna. Beteckningen illegal invandrare var – tillsammans med termer som svart och illegal arbetskraft – en del i en strategi att försöka göra en viss kategori migranter oönskade i Sverige. Ett viktigt drag i den statliga invandringskontrollen är dessutom illegalisera eller olagliggöra en viss typ av internationell migration. Det är därför svårt att helt undvika dessa termer när denna process ska analyseras.

Ett alternativ som ofta förekommer i litteraturen är "odokumenterade" eller "paperslösa" immigranter. Denna term syftar på migranter som saknar de dokument som krävs för att de ska få vistas i invandringslandet, t.ex. visum eller arbetstillstånd. Alla olagliggjorda immigranter är emellertid inte illegala därför att de saknar de nödvändiga dokumenten. Det finns andra former av olaglig närvaro i en stat och andra skäl till att en immigrant kan deporteras (jfr. Ngai 2004). Utländska medborgare har t.ex. kunnat deporteras för att de är fattiga eller saknar medel för sitt uppehälle. Det är dessutom viktigt att komma ihåg att odokumenterad immigration historiskt sett är ett relativt nytt fenomen som uppstod under den moderna invandringskontrollens era. Det är först när vissa dokument, t.ex. visum, kan krävas av individer som ska resa in i en annan stat som detta fenomen uppstår (Torpey 2000; Ngai 2004).

I denna artikel använder jag, som regel, termen *oauktoriserad* migration, därför att den inte är förenad med stigmatisering på samma sätt som "illegal" immigration. Denna term täcker dessutom både de fall när immigranter saknar nödvändiga dokument och när de blivit olagliggjorda av andra skäl och därför kan deporteras av myndigheterna. Men som vi ska se är gränserna för vilka som ingår i kategorin oauktoriserad immigrant inte något naturligt och en gång för alla fastslaget, utan det förändras och är objekt för politisk kamp.

Artikelns empiriska material

Denna artikel bygger på tre typer av empiriskt material. För det första polisanmälningarna om brott mot utlänningslagen som gjordes av Byggnads avdelningar i Skåne och Stockholms län och polisens förundersökningar av dessa anmälningar. För det andra artiklarna om immigration av utländsk arbetskraft i Byggnads tidning *Byggnadsarbetaren* under perioden 1990–2005. För det tredje intervjuer med Byggnads ombudsmän i Skåne och Stockholm.

Det viktigaste materialet är Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen och polisens förundersökningar av dessa anmälningar. Dessa anmälningar grundade sig, som regel, på misstanken att vissa företag eller privatpersoner hade anställt migranter som saknade arbetstillstånd i Sverige. I Stockholms län sträcker sig dessa anmälningar från 1995 till 2006 och i Skåne från 1998 till 2006. Till dessa anmälningar finns det knutet ett omfattande skriftligt material, t.ex. förhörsprotokoll, beskrivningar av Byggnads och polisens arbetsplatskontroller m.m. Det finns i de flesta anmälningar också uppgifter om migranternas nationalitet.

Vi kan emellertid inte anta att alla migranter som polisanmälades av Byggnads de facto vistades oauktoriserat i Sverige. Detta gäller framför allt 5–8 anmälningar där migranterna förmodligen inte behövde ha arbetstillstånd för att utföra arbete i Sverige, därför att de var egenföretagare och inte anställda. Byggnads polisanmälningar av dessa migranter ingick snarare i en ambition att försöka vidga kategorin ”illegal” invandrare så att den innefattade också dessa individer. Det motsatta problemet är emellertid lika angeläget, nämligen att Byggnads anmälningar bara representerar en mindre del av det totala antalet oauktoriserade eller påstått oauktoriserade migranter på byggarbetsplatser i Sverige. Anmälningarna kan bara visa på tendenser och förändringar i den oauktoriserade migrationen och framför allt hur Byggnads bemötte denna immigration.

Konjunkturväxlingarna i byggnadsindustrin och invandringsfrågorna i *Byggnadsarbetaren*

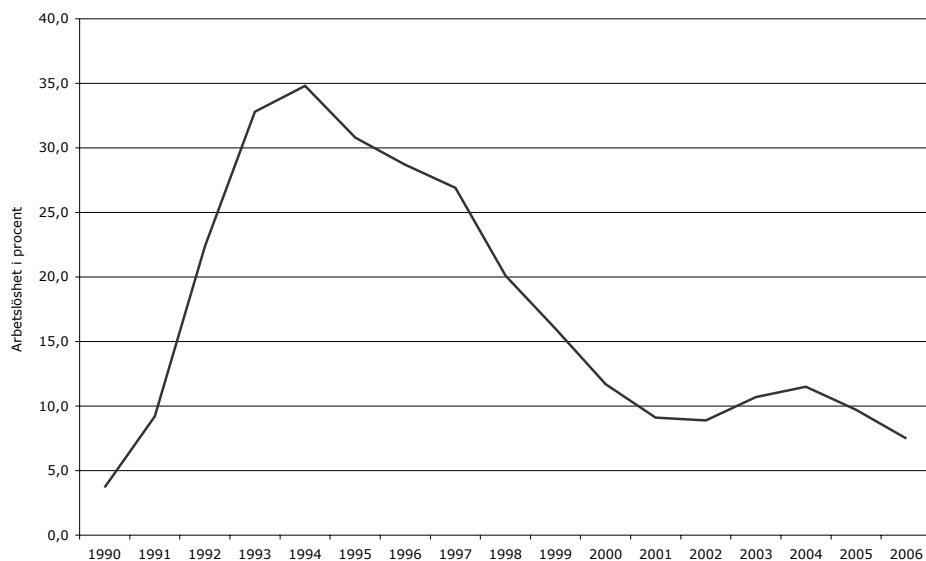
Innan vi analyserar Byggnads anmälningar om brott mot utlänningslagen och polisens förundersökningar av dessa, ska vi granska konjunkturväxlingarna i svensk byggnadsindustri 1990–2006. Detta utgör en viktig bakgrund till migrationen av byggnadsarbetare till Sverige. Jag undersöker i detta avsnitt också hur frågor om utländsk arbetskraft behandlades i Byggnads tidning *Byggnadsarbetaren* under perioden 1990–2005.

När 1990-talet inleddes var konjunkturen god i svensk byggnadssektor. Byggnadsindustrin hade några år tidigare gått in i en högkonjunktur som skulle pågå till början av 1990-talet. Detta visade sig att arbetslösheten var relativt låg bland Byggnads medlemmar: den var enbart fyra procent 1990 och nio procent 1991 (se figur 1).

Under 1992 gick emellertid svensk byggnadsindustri in i en djup lågkonjunktur och den pågick till andra halvan av 1990-talet. Lågkonjunkturen medförde en kraf-

tigt ökad arbetslöshet bland Byggnads medlemmar: arbetslösheten ökade till 22 procent 1992, till 33 procent 1993 och den nådde en toppnivå på 35 procent 1994 (se figur 1). Arbetslösheten minskade därefter sakta, men den fortsatte att ligga på en mycket hög nivå fram till 1998.

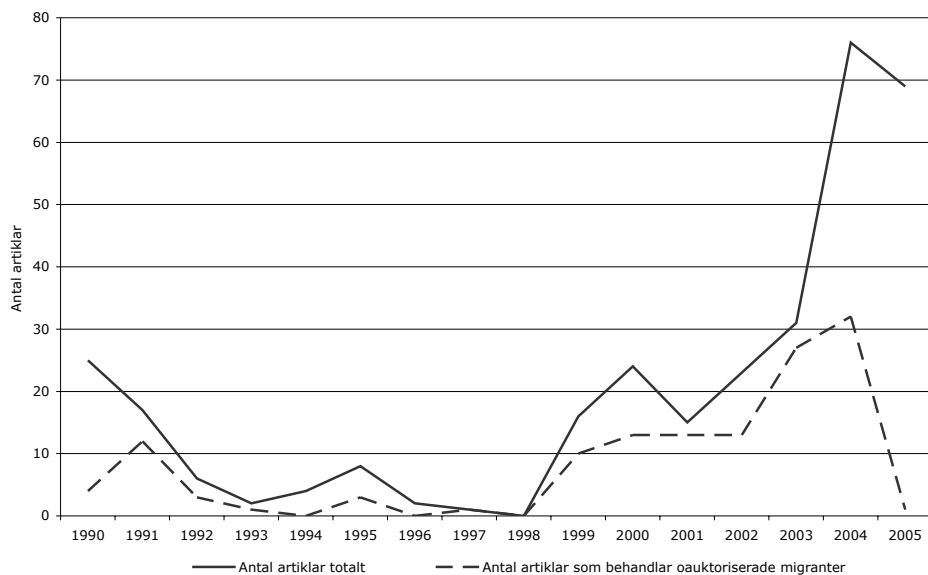
Under 1998 började konjunkturen att vända uppåt inom svensk byggnadsindustri. Byggbandet ökade märkbart, och det skedde en stadig minskning av andelen arbetslösa byggnadsarbetare. Arbetslösheten sjönk från 20 procent 2000 och åtta procent 2006, vilket är en låg siffra jämfört med massarbetslösheten i mitten av 1990-talet. Som vi ska se, är det under denna vändning av konjunkturen som det sker en förändring av rekryteringen av utländska arbetare till svenska byggarbetsplatser.

Figur 1: Total arbetslöshet bland Byggnadsarbetareförbundets medlemmar 1990-2006. Procent.
Källa: Byggnadsarbetareförbundet.

Figur 2 nedan visar antalet artiklar i *Byggnadsarbetaren* som behandlar immigranter på byggarbetsplatser i Sverige 1990–2005. Figuren visar tre viktiga förändringar när det gäller hur många artiklar som publicerades om migranter i byggnadssektorn: det sker en minskning av antalet artiklar 1992, en ökning 1999 och en ny kraftig ökning 2004. Fram till 2004 finns dessutom ett samband mellan dessa förändringar å ena sidan och förändringen av byggkonjunkturen å andra sidan. Kort sammanfattat, kan man säga att intresset i frågor som rör immigration ökar under perioderna av högkonjunktur i byggnadsindustrin, medan det minskar under lågkonjunkturer. Det sker dessutom en ökning av antalet artiklar i samband med utvidgningen av EU 2004. Under detta år förändras vidare karaktären på artiklarna i *Byggnadsarbetaren*. Fram till utvidgningen

av EU i maj 2004 handlar en stor del av dessa artiklar om oauktoriserade eller påstått oauktoriserade migranter. Efter utvidgningen handlar de däremot allt mer om den fria rörligheten av personer och tjänster inom EU och de utmaningar som detta ställer fackföreningarna inför. Det skrivs t.ex. mycket om Byggnads konflikt med det lettiska företaget *Laval un Partneri* under denna tid. Detta trendbrott inträffade i mitten av 2004.

Figur 2: Antal artiklar i *Byggnadsarbetaren* som behandlar immigranter på byggarbetsplatser i Sverige 1990-2005 (exkl. insändare).

Under högkonjunkturen i början av 1990-talet fanns således ett ganska stort intresse i frågor som rör utländsk arbetskraft. Detta beskrevs ännu inte som ett allvarligt hot mot de inhemska arbetarna. Artiklarna kunde t.ex. handla om svårigheterna för utomnordiska immigranter att få arbete i byggnadssektorn, eller om utländska företag som vägrade att teckna kollektivavtal med Byggnads. Det förekom också artiklar om oauktoriserade migranter från Östeuropa på svenska byggarbetsplatser. Dessa migranter kom framför allt från Polen och de arbetade ofta i Skåne. Det hävdades att det skett en ökning av antalet oauktoriserade migranter på byggarbetsplatser i Sverige (Lindkvist 1990a). Byggnads strategi var att agera hårt mot detta och polisanmäla alla misstänkta fall av brott mot utlänningslagen (Lindkvist 1990b).

När arbetslösheten började öka bland Byggnads medlemmar 1992 skedde en tydlig minskning av intresset i frågor som rörde utländsk arbetskraft i *Byggnadsarbetaren* (se figur 2). Under åren som följde var det istället den djupa lågkonjunkturen och massarbetslösheten som dominerade Byggnads politiska prioriteringar. Det fanns även ett stort intresse i emigrationen av byggnadsarbetare från Sverige. Det gick t.ex. stora

migrationsströmmar av byggnadsarbetare till länder som Norge och Tyskland, där det rådde högkonjunktur inom byggandet.

Under andra halvan av 1999 började det ske en tydlig ökning av rapporteringen om oauktoriserad eller påstått oauktoriserad immigration i *Byggnadsarbetaren*, och detta hänger samman med vändningen i konjunkturen. De oauktoriserade migranterna fanns visserligen i olika hög grad på svenska byggarbetsplatser under hela 1990-talet, men det var inte förrän 1999–2000 som de började bli betraktade som ett allvarligt problem av de fackliga organisationerna. Rapporterna kom till att börja med huvudsakligen från Skåne, men efter hand sprids detta till Stockholmsområdet och senare också till andra delar av Sverige ("Allt fler illegala" 2000). I början av 1990-talet handlade rapporterna framför allt om polska medborgare som utförde oauktoriserat byggnadsarbete, och polacker fortsätter att vara en vanlig nationalitet, men från slutet av 1990-talet blir medborgare i de baltiska staterna allt vanligare på svenska byggarbetsplatser. Migrantarbetarna från Polen och Baltikum reste ofta in i Sverige som turister och de utförde relativt kortvarigt arbete för att därefter resa tillbaka till sina hemländer (Connheim 1999a, 1999b).

Det är också under åren före utvidgningen av EU 2004 som konflikterna med de nya personaluthyrningsföretagen i byggnadssektorn hårdnar (se t.ex. Dahlkvist 2003). Dessa konflikter var tydligast i Skåne där Byggnads tidigt hamnade i hårda konflikter med denna typ av företag. Dessa konflikter gällde ofta företag som hyrde ut utländska hantverkare som var enmansföretagare. När migranterna var enmansföretagare behövde de inte ha arbetstillstånd för att utföra arbete i Sverige, och de behövde heller inte följa kollektivavtalen i byggnadsbranschen. Byggnads hävdade däremot att många av dessa hantverkare i realiteten *inte* var företagare, utan att deras beroendeförhållande till förmedlingsföretagen var av sådan art att de borde betraktas som anställda. Om de var anställda var de tvingade att ha arbetstillstånd, ha avtalsenliga löner och följa svensk arbetstidslagstiftning ("Byggnads" 2002). Byggnads försökte m.a.o. vidga kategorin "illegal migrant" så att den innefattade också dessa individer. Rätten att verka som egenföretagare i Sverige gällde medborgare i östeuropeiska länder som EU ingått associationsavtal med, t.ex. Polen, Lettland, Estland och Litauen.

När 2000-talet började hade de oauktoriserade eller påstått oauktoriserade migranterna blivit ett ständigt återkommande tema i *Byggnadsarbetaren*. Det fanns en tydlig oro för att dessa migrantarbetare försämrade inhemska arbetares löner och arbetsförhållanden. I en ledare från 2003 hävdades att tusentals migranter från Östeuropa arbetade illegalt på svenska byggarbetsplatser. Man skriver om hur världen kom in i den svenska byggsektorn, och hur kommunismens sammanbrott i Östeuropa förändrade svenska byggnadsarbetares vardag (Pettersson 2003).

Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen

Byggnads avdelningar gjorde ofta anmälningar till polisen när de misstänkte att det fanns oauktoriserade migranter på svenska byggarbetsplatser. Dessa anmälningar grundade sig, som regel, på misstanken att migranterna saknade arbetstillstånd för bygg-

nadsarbete i Sverige, vilket var ett brott mot utlänningslagen. Tabellen nedan visar polisanmälningarna från Byggnads avdelningar i Skåne och Stockholms län under perioden 1995–2006. Under denna period gjordes totalt 72 polisanmälningar om brott mot utlänningslagen, varav 28 i Stockholm och 44 i Skåne. Av dessa gjordes hela 59 anmälningar åren 2000–2001. Anmälningarna i Skåne började öka något tidigare, men den tydligaste trenden är att de ökade kraftigt i både Skåne och Stockholms län 2000–2001.

Antalet anmälningar minskade därefter tydligt 2002–2003, för att helt upphöra 2004, när EU gjorde sin stora utvidgning österut. Från detta år fanns inte längre några invandringsrestriktioner för medborgare i de nya EU-länderna i Östeuropa och Baltikum, utan de hade i praktiken samma rätt som svenska medborgare att vistas och arbeta i Sverige. Som vi ska se, var det mot dessa medborgarkategorier som anmälningarna huvudsakligen riktade sig fram till 2004.

Tabell 1: Antal polisanmälningar om brott mot utlänningslagen från Byggnads i Stockholms län och Skåne 1995–2006.

År	Stockholm	Skåne*	Totalt
1995	0		0
1996	0		0
1997	1		1
1998	0	1	1
1999	0	4	4
2000	14	22	36
2001	12	11	23
2002	1	4	5
2003	0	2	2
2004	0	0	0
2005	0	0	0
2006	0	0	0
Totalt	28	44	72

*Anmälningarna hos Polismyndigheten i Skåne finns samlade i dess arkiv från 1998.

Innan dess finns de utspridda på de olika lokala polismyndigheterna.

Källa: Polismyndigheterna i Stockholms län och Skåne.

När det gäller ökningen av antalet anmälningar från 1999 verkar denna ha ett samband med den förbättrade konjunkturen i byggnadsbranschen, d.v.s. att den ökade efterfrågan på byggnadsarbetare i Sverige drev upp också den oauktoriserade immigrationen av utländska arbetare. Det går visserligen inte att dra några säkra slutsatser om konjunkturens betydelse på grundval av mitt material, men vi ska komma ihåg att

arbetslösheten sjönk från 30–35 procent i mitten av 1990-talet till omkring 10 procent i början av 2000-talet. Det är troligt att detta hade ett positivt inflytande på benägenheten att anställa ouktoriserade migranter.

När det gäller ökningen av antalet anmälningar i *Stockholms län* 2000–2001 tycks emellertid denna också vara en följd av en upptrappad arbetsplatsbevakning från Byggnads sida (Intervju E). Anledningen till den ökade arbetsplatsbevakningen var, enligt en facklig ombudsman, att ett personaluthyrningsföretag från Skåne hade utökat sin verksamhet till Stockholmsområdet. I Stockholm uppfattade man det som att företaget skapat allvarliga problem för de fackliga organisationerna i Skåne och man oroade sig för dess nystartade verksamhet i Stockholmsområdet. Byggnads i Stockholm stötte emellertid inte på denna typ av företag under sin utökade arbetsplatsbevakning, och oron över dess verksamhet visade sig vara överdriven. Däremot stötte man på andra misstänkta fall av ouktoriserat migrantarbete under sin upptrappade arbetsplatsbevakning, och det var mot dessa som en del av polisanmälningarna 2000–2001 riktade sig.

Det är däremot svårare att ge en förklaring till den tydliga minskningen av antalet anmälningar 2002–2003. Byggnadskonjunkturen fortsatte att vara god under dessa år, och det infördes inte heller några nya politiska åtgärder som kan förklara en sådan minskning. Det sker inte heller någon minskning av intresset i dessa frågor i *Byggnadsarbetaren*, utan migrantarbetarna fortsätter att vara en minst lika viktig fråga 2002–2003 som de var åren innan. En tes är att minskningen 2002–2003 framför allt var en följd av sjunkande anmälningsbenägenhet bland Byggnads avdelningar och/eller att man försökte hantera detta fenomen på annat sätt än tidigare. De intervjuer som jag gjort med fackliga ombudsmän i Skåne och Stockholm ger stöd för denna tes. Det är också viktigt att säga att det fanns tydliga skillnader i anmälningsbenägenhet mellan Byggnads olika avdelningar i Skåne och Stockholms län och att antalet anmälningar därför underskattar förändringarna i byggnadssektorn.

Migrantarbetarnas nationalitet

Antalet anmälningar säger inget om *hur många individer* det var frågan om, utan varje anmälan gällde, som regel, mer än en individ och ibland uppemot tio individer. Antalet anmälningar säger heller ingenting om *vilka länder* migranterna kom ifrån, vilket är en lika viktig fråga som deras antal. Det går emellertid i de flesta fall att vaska fram uppgifter om migranternas nationalitet och deras antal från Byggnads anmälningar och polisens förundersökningar av dessa anmälningar. I vissa fall bygger dessa uppgifter enbart på observationer från Byggnads ombudsmän, därför att polisen inte kunde gripa och förhöra migranterna. När detta var fallet har dessa uppgifter en viss osäkerhet, men detta gäller framför allt anmälningarna från Byggnads avdelning i Helsingborg.

Tabellen nedan visar antalet individer och deras nationalitet i Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen. Tabellen visar att polisanmälningarna totalt gällde 208 utländska medborgare: 101 i Stockholms län och 107 i Skåne. När det gäller nationaliteten dominerar migranter från Östeuropa och Baltikum i både

Stockholm och Skåne. I Stockholms län var polacker och estländare de största grupperna, men det förekom också litauer, ryssar, ukrainare och en del latinamerikanska nationaliteter i anmälningarna. I Skåne fanns enbart tre nationaliteter i anmälningarna: polackerna dominerade också i Skåne, den näst största gruppen var litauer och det förekom också några ungrare. Det saknas emellertid en nationalitet i anmälningarna – det är letterna. Letterna var en ganska vanlig nationalitet i *Byggnadsarbetarens* artiklar om oauktoriserade migranter, och det är svårt att förklara varför de inte alls förekommer i polisanmälningarna.

Tabell 2: Nationalitet i Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen i Stockholms län och Skåne 1995–2006. Antal individer.

Nationalitet	Stockholm	Skåne	Totalt
Polacker	41	61	102
Estländare	23	0	23
Litauer	9	16	25
Ryssar	8	0	8
Ukrainare	6	0	6
Ecuadorianer	2	0	2
Argentinare	1	0	1
Chilenare	1	0	1
Ungrare	0	4	4
Nationaliteten okänd*	10	26	36
Totalt	101	107	208

*I vissa anmälningar saknas uppgifter om nationaliteten och hur många individer anmälan gällde. Jag har i dessa fall gjort den försiktiga uppskattningen att det var fråga om två individer per anmälan. *Källa:* Polismyndigheterna i Stockholms län och Skåne.

När det gäller antalet migranter i polisanmälningarna underskattar dessa tal omfattningen av förändringarna i byggnadssektorn. Orsaken till detta är, som nämnts, en skiftande grad av anmälningsbenägenhet, både över tid och mellan olika avdelningar av Byggnads. Problemet är att det inte finns någon säker statistik över antalet oauktoriserade migranter i byggnadssektorn. Den enda statistik som finns kommer från Byggnads avdelningar i Skåne. Byggnads i Skåne utförde under sex månader 2003 en kartläggning av förekomsten av utländsk arbetskraft på byggarbetsplatser i Skåne (Byggnads 2004). Byggnads undersökte 408 arbetsplatser i Skåne och fann att på 140 av dessa fanns oauktoriserade migrantarbetare, vilket innebär att en tredjedel av arbetsplatserna i urvalet bemannades av ”illegal arbetskraft”. Det är emellertid viktigt att notera att Byggnads använder en omfattande kategori om ”illegal immigrant” i denna rapport. Den inkluderar en del egenföretagande byggnadsarbetare, vilka ofta förmedlades till byggarbetsplatserna av personaluthyrningsföretag. Det var juridiskt

inte klagjort om dessa migranter var enmansföretagare eller anställda. Detta kunde bara avgöras från fall till fall, och det bestämdes bl.a. av hur starkt beroende migranterna var av företagen som hyrde ut dem. Byggnads uppfattning var däremot att dessa migranter, som regel, var anställda och därför ”illegal arbetskraft”, eftersom de inte hade arbetstillstånd. Byggnads agerade politiskt i denna fråga, men hade vid denna tidpunkt inte vunnit juridiskt stöd för sin uppfattning.

Den oauktoriserade immigrationen som restriktionernas dotter

Resultaten av undersökningen hittills synes ge stöd åt Ngais argument att oauktoriserad immigration primärt är en produkt av invandringsrestriktioner (Ngai 2004). Det var, enligt detta synsätt, restriktionerna på att resa in i Sverige *för att utföra byggnadsarbete* som genererade den oauktoriserade immigrationen av byggnadsarbetare som ett politiskt problem. När EU utvidgades 2004 upphävdes dessa restriktioner för medborgare i Polen och de baltiska länderna, och en konsekvens var att den *oauktoriserade* immigrationen minskade. Från denna tidpunkt riktas Byggnads uppmärksamhet istället mot den fria rörligheten för personer och tjänster inom EU, medan intresset i oauktoriserad migration minskar.

Denna typ av förklaring är emellertid inte tillräcklig när det gäller migrationen till byggarbetsplatser i Sverige: Den räcker inte för att förklara den tydliga ökningen från slutet av 1990-talet. Det infördes inga nya, stränga invandringsrestriktioner vid denna tidpunkt som kan förklara en sådan ökning, utan den synes hänga samman med den förbättrade byggkonjunkturen i Sverige. Uppgången i byggkonjunkturen drev upp efterfrågan på utländska arbetare även när dessa inte hade arbetstillstånd i Sverige. Byggnads reagerade på denna ökning med en utökad arbetsplatsbevakning på vissa platser i Sverige, vilket återspeglas i det större antalet polisanmälningar. Även om de oauktoriserade migranterna från Östeuropa fanns på byggarbetsplatser i Sverige under hela 1990-talet, var det inte förrän i slutet av 1990-talet som de blev ett allvarligt politiskt problem för de fackliga organisationerna. Vändningen i byggkonjunkturen utgör en viktig bakgrund till detta.

Den oauktoriserade migrationen av byggnadsarbetare till Sverige gynnades också av att visumtvånget upphävdes för medborgare i Polen 1991 och medborgare i de baltiska länderna 1997. Det innebar att det blev enklare för dessa medborgarkategorier att resa in i Sverige och vistas i landet en kortare period, samtidigt som de *inte* hade rätt att vara anställda i landet utan arbetstillstånd. Upphävandet av visumtvånget gjorde det lättare finna arbete i Sverige och att skapa kontakter här. Det gynnade också en cirkulär migration till och från Sverige, d.v.s. att man reste till Sverige för en kortare tids arbete, för att därefter resa tillbaka till sitt hemland, för att kanske återkomma för en ny tids arbete vid ett senare tillfälle.

Ökningen av det oauktoriserade migrantarbetet på svenska byggarbetsplatser kan slutligen inte förstås utan kommunismens sammanbrott i Östeuropa och Baltikum. Det var efter 1990, när de kommunistiska staternas stränga utvandringsrestriktioner

helt försvunnit, som immigrationen av byggnadsarbetare började förändras. Nationaliteten på arbetarna i polisanmälningarna talar sitt tydliga språk om denna förändring.

Samarbetet mellan Byggnads och polisen för att finna och infånga oauktoriserade migranter

Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen kan enbart visa på tendenser och förändringar när det gäller inflödet av oauktoriserade migranter till byggarbetsplatser i Sverige. Deras viktigaste betydelse ligger någon annanstans, nämligen i att vara ett instrument i den statliga invandringskontrollen. Polisanmälningarna visar hur denna kontroll fungerade *i praktiken* när det gällde att spåra upp och eventuellt gripa oauktoriserade migranter. Det var också genom dessa anmälningar som Byggnads arbetsplatsbevakning kopplades samman med den utlänningskontroll som polisen skulle utföra. Byggnads använde polisen för att försöka uppnå sina mål när det gäller immigration av utländsk arbetskraft. På motsvarande sätt tillät och t.o.m. uppmuntrade polisen Byggnads att aktivt delta i denna kontroll.

Polisanmälningarna från Byggnads kunde gå till på lite olika sätt, men det fanns också gemensamma drag i dem. De började ofta med att Byggnads fick ett tips om att det fanns utländska arbetare utan arbetstillstånd på en arbetsplats. Byggnads ombudsmän reste därefter ut till arbetsplatsen för att kontrollera om tipset stämde. När Byggnads ombudsmän anlände till arbetsplatsen såg de kanske att det stod polskregistrerade bilar parkerade utanför arbetsplatsen. De kunde också gå in på arbetsplatsen för att tala med de som arbetade där och kanske fick de då sin misstanke bekräftad. Nästa steg var i dessa fall att göra en polisanmälan. Därefter reste polisen ut till arbetsplatsen för att göra s.k. inre utlänningskontroll. Vid dessa tillfällen fanns det ofta representanter från Byggnads med, vilka kunde hjälpa polisen på olika sätt. I vissa fall kunde polisen gripa migranterna men ibland hade dessa redan lämnat arbetsplatsen när polisen anlände.

Arbetsplatskontrollerna

Den första arbetsplatskontrollen som vi ska granska ägde rum i Danderyd juni 2001. Polisen och Byggettan hade fått ett tips om att oauktoriserade polska migranter renoverade en villa i denna kommun.² Polisen och Byggettan besökte denna plats tillsammans, och när polisen gjorde sin arbetsplatskontroll grep de sju polska medborgare som saknade arbetstillstånd. Vi ska granska polisens beskrivning av hur denna arbetsplatskontroll gick till. Det deltog sju poliser och tre ombudsmän från Byggettan:³

2 Byggettan är namnet på avdelningen som organiserar byggnadsarbetare i Stockholm.

3 Alla personnamn och gatuadresser är fingerade i denna artikel.

01-06-19 utfördes arbetsplatskontroll avseende byggnadsarbete vid villabygge, Hallandsvägen 10, Enebyberg. Detta efter inkommet tips om illegal arbetskraft. Uppgiften inkommen både till polis och byggarbetsfacket 'Byggettan'.

Närvarande vid kontrollen: Insp. Anders Olsson, Bengt Andersson, Ingrid Nilsson, Ove Karlsson, Joakim Persson, Mikael Svensson, Göran Olofsson och Markus Dahl. Även personal från Byggettan närvarade med ombudsman Yngve Persson och ytterligare två man. [----] Personalen delades upp i tre grupper och gick in i villabygget. [----]

Samtliga sju polacker omhändertogs och transporterades in till stn pmd 3 för vidare utredning. (Polismyndigheten i Stockholms län, dnr. K147772-01.)

Vi ser i inledningen av citatet att de polska byggnadsarbetarna beskrivs som illegal arbetskraft, och det är en term som ofta förekommer i polisens utredningar. Det som framträder tydligast i denna beskrivning är emellertid de stora resurser som mobiliserades för att gripa de polska arbetarna, framför allt när det gäller polisstyrkan men också ifråga om Byggnads ombudsmän. Denna maktöverlägsenhet är bland det mest slående i beskrivningarna av arbetsplatskontrollerna. Arbetsplatskontrollen i Danderyd var helt odramatisk och de polska arbetarna försökte inte fly när polisen anlände.

I beskrivningen av arbetsplatskontrollen i Danderyd är det poliserna som spelar de framträdande rollerna. Byggnads ombudsmän befann sig i bakgrunden och nämns enbart i ett par meningar. Det hände emellertid att Byggnads ombudsmän aktivt hjälpte poliser när de skulle gripa utländska arbetare. Detta var vad som hände i Staffanstorps i Skåne sommaren 2000. Bakgrunden var att några representanter för Byggnads hade kommit in till polisstationen i Staffanstorps för att göra en anmälan om att immigranter utan arbetstillstånd deltog i renoveringen av en fastighet. Byggnads representanter och några poliser begav sig senare till arbetsplatsen för att kontrollera detta. När denna arbetsplatskontroll gjordes flydde en man från fastigheten, över en häck och in i grannhuset. Polisen följde efter mannen och kunde med hjälp från en av Byggnads ombudsmän gripa honom. Det följande är hur en av Byggnads ombudsmän redogjorde för händelseförloppet:

Den 5 juli 2000 besökte vår ombudsman Anders Andersson rubricerad arbetsplats med att konstatera att det utfördes byggnadsarbete. Av någon anledning försvann de arbetande från arbetsplatsen.

Den 6 juli 2000 träffade undertecknad och Anders Andersson Polisen i Staffanstorps kl 10.00 för att informera om vår iakttagelse om pågående byggnadsarbete med anledning att vi misstänkte att byggherren använde sig av arbetskraft som saknade arbetstillstånd. Överenskommelse med Polisen träffades, att vi skulle få hjälp av polisen som skulle besöka arbetsplatsen för att få klarhet i om det arbetade arbetskraft som saknade arbetstillstånd. Kl 11.00 ca gick vi gemensamt till arbetsplatsen med en polis i sällskap till Sverigevägen 99. Två poliser var placerade på Skogsvägen strax intill fastigheten

för att förhindra arbetskraftens smitning. Vid vår gemensamma framkomst till fastigheten, konstatera vi att det utfördes arbete på fastigheten.

Polisen som vi hade sällskap med gick in och fick kontakt med någon av de arbetande. Anders Andersson och undertecknad stod kvar på trottoaren. *Vi upptäckte att en av de arbetande kom krypande längs staketet invid den västra grannsidan. Den krypande individen uppmärksammade oss varvid han tog till flykten över den befintliga byggtomten där han blev uppmärksamrad av polisen vilket föranleda att han tog sig in på granntomten och in i huset vilket undertecknad gav polisen kännedom om. Detta föranledde ett gripande av den flyende vilket utfördes av de två poliserna som var placerade på Skogsvägen.* (Polismyndigheten i Skåne, dnr. K82582-00. Min kursivering.)

Hotet om deportation – som alla oauktoriserade migranter lever under – förkroppsligades inte bara av den svenska polisen utan också av Byggnads ombudsmän. Byggnads ombudsmän blev efter hand betraktade som en fiende av oauktoriserade migranter. Ett viktigt skäl till detta var det konkreta samarbetet som Byggnads ingick med polisen. Den handgripliga hjälpen åt polisen i Staffanstorp att fånga flyende migranter är en tillspetsad illustration av detta samarbete. Byggnads konfliktfyllda relation till oauktoriserade migranter tog sig flera former. Många migranter lärde sig t.ex. efter hand att om Byggnads gjorde ett arbetsplatsbesök, för att kontrollera att det fanns arbetstillstånd, så kunde polisen snart också visa sig. Detta kunde leda till att migranterna gömde sig när Byggnads gjorde sitt arbetsplatsbesök eller lämnade arbetsplatsen innan polisen hunnit ta sig dit (Polismyndigheten i Skåne, dnr. K57789-98, K113957-01, K81746-01). Mannen som greps av polisen i Staffanstorp var polsk medborgare och han avvisades senare till Polen. Skälet till detta var att han saknade arbetstillstånd i Sverige.

Fackföreningars medel för att begränsa migration

Hur ska vi förstå Byggnads samarbete med polisen för att spåra upp och gripa oauktoriserade migranter? Detta agerande behöver placeras i en historisk kontext. En facklig organisation kan försöka begränsa immigration på olika sätt, och de handlingsalternativ den har till sitt förfogande är beroende av dess styrka och förhållande till statsmakten. I tidigare perioder deltog Byggnads i utformningen av svensk invandringspolitik genom att man var remissinstans vid ansökningar om arbetstillstånd. Genom att inta en restriktiv hållning i arbetstillståndsansökningar kunde man begränsa immigrationen av byggnadsarbetare till Sverige. Detta starka inflytande på invandringspolitiken i tidigare perioder formade Byggnads agerande mot migranter från Östeuropa och Baltikum 1990–2004. Den ökade oauktoriserade immigrationen skapade visserligen en ny situation som inte kunde kontrolleras med de medel som använts i tidigare perioder – denna kontroll förutsatte att migranterna sökte arbetstillstånd i Sverige. Det var istället när migrantarbetare i allt högre grad *inte* hade arbetstillstånd som samarbete med polisen framstod som ett möjligt handlingsalternativ. Ambitionen var att begränsa denna immigration, och i detta

läge uppfattades samarbete med polisen som ett rimligt och legitimt maktmedel. För Byggnads del var detta inte i första hand en kamp mot de oauktoriserade migranterna utan en kamp för att bevara de rådande invandringspolitiska institutionerna. Det är emellertid viktigt att säga att polisen också betraktade Byggnads som en legitim partner i detta samarbete. Denna syn på Byggnads som en partner i den inre utlänningskontrollen sträckte sig längre än att ta emot vittnesuppgifter från Byggnads ombudsmän. Polisen kunde även inkludera Byggnads i planläggningen och genomförandet av sina arbetsplatskontroller. Detta visar följande utdrag från planeringen av en arbetsplatskontroll i Bromma:

TILLSLAG MED BYGGETTAN, tisdag den 6 februari

Efter lämplighetsbedömning har Du, *Johan Svensson*, blivit utsedd att leda tillslag på av "Byggettan" utvald arbetsplats.

Förutsättningar:

Påbörjat bygge av p-garage i källarplan på fastigheten Östersundsvägen 99.

Ca 8 st polacker engagerade i arbetet.

7 st möjliga ut/ingångar

Tillgänglig personal:

7 st poliser fr.o.m. kl 13.00

6 st från "Byggettan" att disponeras på lämpligt sätt. Ev. kan ytterligare två st från Byggettan rekvireras. (Polismyndigheten i Stockholms län dnr. K32640-01)

Byggnads blev i Bromma i praktiken en integrerad del av den "inre utlänningskontroll" som polisen skulle utföra. Byggnads ombudsmän stod till polisens förfogande och polisen tänkte använda dessa på det sätt som den ansåg lämpligt. Vi ser dessutom att det också i Bromma mobiliserades stora personalresurser för att gripa de polska migranterna: åtta poliser och sex fackliga representanter för att infånga åtta migrantarbetare. Denna typ av slående beskrivningar av samarbetet vid arbetsplatskontrollerna är vanligare i Stockholms län än i Skåne. I Skåne är bilden mer splittrad: det är fler migranter som lyckas komma undan, det är sämre samordning mellan polisens och Byggnads resurser och det går också att märka en tydligare frustration hos Byggnads ombudsmän över att polisens arbete inte ger önskat resultat.

Deportationerna

När det gäller deportationer skiljer man i svensk utlänningslagstiftning mellan utvisning och avvisning. Den påföljd som de oauktoriserade migranterna i denna studie framför allt riskerade var att *avvisas* från Sverige. Hade migranten vistats i Sverige mindre än tre månader var det, som regel, polismyndigheten som både beslutade om och genomförde avvisningen.

I Skåne ledde minst nio av polisanmälningarna till att migranterna avvisades från Sverige och en till att de utvisades. Polisen i Skåne deporterade totalt 22 individer, 16 var polska medborgare och sex litauiska medborgare. När det gäller Stockholms län ledde minst elva anmälningar till att migranterna avvisades från Sverige. Totalt avvisades 38 individer av polisen i Stockholm: 15 av dessa var estländare, nio var litauer, sex var polacker och fyra var ukrainare. Övriga individer som avvisades var medborgare i Ecuador, Argentina, Ryssland eller Chile.

Att deportera en individ till en annan stat innebär att personen förflyttas från en sida av statsgränserna till en annan, och myndigheterna i Sverige saknade kontroll över dessa individer efter att de avvisats. Dessa individer kunde därför mycket väl försöka resa in i Sverige igen oauktoriserat vid ett senare tillfälle och än en gång riskera att gripas av polisen. Detta var vad som skedde vid en mindre arbetsplats i Höör i Skåne sommaren 2000. Anders Olsson, som var en av Byggnads ombudsmän, hade fått ett anonymt tips om arbete utan arbetstillstånd i Höör. Han reste till denna plats för att kontrollera om tipset stämde och träffade där två polska byggnadsarbetare vilka utförde arbete utan arbetstillstånd. Olsson anmälde detta till polisen, som reste till arbetsplatsen och grep de två polska arbetarna. Dessa avvisades från Sverige i juni 2000, men en kort tid senare var de tillbaka på samma arbetsplats. Detta ledde till att de ännu en gång greps av polisen och avvisades från Sverige:

2000-06-29 kl. 11.00 gjordes tillslag av polis på adress Helsingborgsvägen 4, Höör med anl av inkommet tips om illegal arbetskraft.

Ovan nämnda polska medborgarna Herda och Bienkowski anträffades på adressen och efter beslut av Polismyndigheten i Skåne, avvisades de båda till Polen.

2000-08-09 kl. 08.58 gjordes ett nytt tillslag på adressen Helsingborgsvägen 4, Höör.

Även nu anträffades ovanstående nämnda polska medborgarna, vilka även nu efter beslut från polismyndigheten i Skåne, avvisades till Polen. (Polismyndigheten i Skåne, dnr. K79363-00)

Det är inget unikt för Sverige att migranter som blivit deporterade, en tid senare reser in i landet igen oauktoriserat, och därmed riskerar att deporteras ytterligare en gång. Detta är vanligt i migrationen mellan Mexiko och USA, och mellan andra in- och utvandringsländer som ligger nära varandra geografiskt. I USA kan gränspolisen gripa oauktoriserade migranter, deportera dem till Mexiko, bara för att en tid senare finna dem tillbaka i USA. Det har hävdats att detta ingår i ett slags ”gränsspel”, där det viktigaste motivet för de amerikanska myndigheterna är att visa för den allmänna opinionen att man gör något åt den stora oauktoriserade immigrationen från Latinamerika (Andreas 2000; De Genova 2002: 436). Att oauktoriserade migranter kan resa in i USA igen efter att de blivit deporterade visar också, enligt denna tolkning,

att det är mycket svårt för stater att begränsa oauktoriserad immigration. De åtgärder som de tar till, som att föra över mer resurser till gränspoliserna, är i stor utsträckning symbolpolitik.

Det var svårt också för svenska myndigheter att förhindra oauktoriserad immigration, framför allt av medborgargrupper som var befriade från visumsskyldigheten, t.ex. polacker, litauer och estländare. Men det går knappast att påstå att det inte var möjligt för den svenska staten att begränsa den oauktoriserade immigrationen, eller att Byggnads och polisens agerande var ganska lönlösa åtgärder som bara ingick i ett ”gränsspel” med syftet att tillfredsställa den allmänna opinionens önskan om en restriktiv invandringspolitik. Byggnads agerande drevs snarare av en ambition att försöka begränsa invandringen av dessa kategorier därför att de upplevdes som ett hot mot uppnådda lönenivåer och arbetsförhållanden. Byggnads uppfattade visserligen denna immigration som omfattande och allvarlig, men den kunde begränsas genom restriktiva åtgärder. Det skedde dessutom aldrig någon eskalering av den svenska gränspolitiken, på det sätt som skett i USA när det gäller immigrationen från Mexiko. Byggnads förde visserligen fram krav på restriktiva åtgärder, t.ex. övergångsregler vid utvidgningen av EU 2004, men de fick aldrig något gehör för detta.

De två polska medborgarna som greps av polisen i Höör avvisades från Sverige delvis för att de saknade arbetstillstånd i Sverige. De var i denna mening odokumenterade eller papperslösa immigranter. Men det fanns ytterligare ett skäl till att de avvisades från Sverige – det var för att de saknade tillräckliga medel för sin vistelse i Sverige (Polismyndigheten i Skåne dnr. K79363-00). Detta var en vanlig motivering när polska medborgare avvisades från Sverige under 1990-talet, vilka kunde vistas i Sverige upp till tre månader utan visum (Statens invandrarverk vol. E1AA:28). Denna klassmässiga invandringsrestriktion började tillämpas på allvar 1967, och syftet var då att begränsa en kraftigt ökande invandring från Sydeuropa (Frank 2005: 81). Den illustrerar begränsningarna i termer som odokumenterade eller papperslösa invandrare. De utländska medborgare som deporteras för att de saknar tillräckliga medel för sin vistelse i Sverige, avvisas inte för att de saknar de nödvändiga dokumenten, utan för att de är oönskade fattiga.

Avslutning

Det stod inte på Byggnads politiska dagordning att försöka inkludera oauktoriserade migranter i arbetarrörelsen eller arbeta för att de skulle beviljas arbetstillstånd i Sverige. Byggnads förde istället en intensiv kamp för att begränsa den ökade arbetskraftsmigrationen från Östeuropa. Argumentet var att om dessa migranter saknade arbetstillstånd hade de inte rätt att vara anställda som byggnadsarbetare i Sverige. Byggnads arbetade därmed för att de skulle ”illegaliseras” och i förlängningen deporteras från Sverige. Det politiska målet var att bevara de invandringspolitiska institutioner som gett fackföreningar stora möjligheter att begränsa arbetskraftsinvandring. Dessa arrangemang hotades av den ökade oauktoriserade immigrationen från Öst-

europa och av direktiv från EU som gjorde det enklare för dessa medborgargrupper att resa in i Sverige för att utföra arbete.

Byggnads samarbete med polisen för att gripa och deportera migranter kan emellertid inte betraktas som en särskilt framgångsrik strategi. Dessa migranter fortsatte att söka sig till Sverige i oförminskad omfattning och att utföra arbete under former som skapade konflikter med Byggnads. Byggnads lyckades inte heller att vinna något entydigt juridiskt stöd för sitt arbete att utvidga kategorin ”illegal migrant”, vilket syftade till att göra ett större antal av dessa migranter möjliga att deportera. Vad Byggnads däremot lyckades med var att göra den ”illegala migranten” i byggnadssektorn till ett *politiskt problem* i Sverige. Denna gestalt – som ska förstås i en överförd mening som en slags hotbild – var relativt okänd i Sverige före 1990-talet.

Kommer då Byggnads att fortsätta att vara ett invandringsrestriktivt fackförbund även i framtiden? Detta är inte alls säkert. Om det är riktigt att den ekonomiska internationaliseringen och arbetskraftens ökade rörlighet förändrat förutsättningarna för fackföreningars invandringspolitiska arbete, kan även Byggnads börja utveckla ett mer inkluderande förhållningssätt till migranter. Vi ska också komma ihåg att det växte fram en omfattande arbetsmarknad för ouktoriserade migranter senare i Sverige än i andra västeuropeiska länder. Även om det varit svårt för många fackföreningar att utveckla arbetsformer som bättre passar dessa nya omständigheter, kan sådana förändringar tvingas fram efter hand. Det kan dock behöva gå längre tid än 10–15 år innan ett tidigare invandringsrestriktivt fackförbund övergår till ett mer inkluderande förhållningssätt till ouktoriserade migranter.

Källor

Otryckta källor

Polismyndigheten i Skåne: Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen 1998–2006. Brottskod 4020 & 4027.

Polismyndigheten i Stockholms län: Byggnads polisanmälningar om brott mot utlänningslagen 1995–2006. Brottskod 4020 & 4027.

Statens invandrarverk: E1AA: 28, Polisavvisningar sektionsvis 1989–1992.

Intervjuer

Byggnads ombudsmän i Skåne: Intervju A. Intervju B. Intervju C.

Byggnads ombudsmän i Stockholms län: Intervju D. Intervju E.

Litteratur

Ahrne, Göran & Apostolis Papakostas (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering: Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*, Lund: Studentlitteratur.

”Allt fler illegala byggjobbare” (2000) *Byggnadsarbetaren* (16).

Andreas, Peter (2000) *Border Games: Policing the U.S.-Mexico Divide*, Ithaca & London: Cornell University Press.

- Byggnads (2004) "Kartläggning av förekomsten av utländsk arbetskraft i Skåne". "Byggnads: polackerna konkurrerar ut svenskarna" (2002) *Byggnadsarbetaren* (5).
- Connheim, Katarina (1999a) "Allt fler arbetar illegalt i Sverige", *Byggnadsarbetaren* (18).
- Connheim, Katarina (1999b) "Då står polisen maktlös", *Byggnadsarbetaren* (19–20).
- Dahlkvist, Ingemar (2003) "Rolandas blåstes på lön och jobb" s. 8 f, *Byggnadsarbetaren* (9).
- De Genova, Nicholas P (2002) "Migrant 'Illegality' and Deportability in Everyday Life", *Annual Review of Anthropology* 31: 419–447.
- Favell, Adrian & Randall Hansen (2002) "Markets Against Politics: Migration, EU Enlargement and the Idea of Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28 (4): 581–601.
- Frank, Denis (2005) *Staten, företagen och arbetskraftsinvandringen – en studie av invandringspolitiken i Sverige och rekryteringen av utländska arbetare 1960–1972*, Växjö: Växjö University Press.
- Hansen, Peo (2008) *EU:s migrationspolitik under 50 år: Ett integrerat perspektiv på en motsägelsefull utveckling*, Lund: Studentlitteratur.
- Haus, Leah (2002) *Union, Immigration, and Internationalization: New Challenges and Changing Coalitions in the United States and France*, New York: Palgrave MacMillan.
- Lahav, Gallya & Virginie Guiraudon (2000) "Comparative Perspectives on Border Control: Away from the Border and Outside the State" in Peter Andreas & Timothy Snyder (eds) *The Wall Around the West: State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield.
- Lindkvist, Harald (1990a) "Utländska turister jobbar svart på semestern", *Byggnadsarbetaren* (9).
- Lindkvist, Harald (1990b) "Nio polacker jobbade svart för 25 kronor i timmen", *Byggnadsarbetaren* (24–25).
- Ngai, Mae M. (2004) *Impossible Subjects: Illegal Aliens and the Making of Modern America*, Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Petterson, Kenneth (2003) "Ledare: Visst finns det verktyg" *Byggnadsarbetaren* (16).
- Schierup, Carl-Ulrik, Peo Hansen, & Stephen Castles (2006) *Migration, Citizenship, and the European Welfare State: A European Dilemma*, Oxford: Oxford University Press.
- Singer, Audrey & Donald S. Massey (1998) "The Social Process of Undocumented Border Crossing Among Mexican Migrants", *International Migration Review*, 32 (3).
- Skocpol, Theda (1992) *Protecting Soldiers and Mothers*, Cambridge: Harvard University Press.
- Tichenor, Daniel J. (2002) *Dividing Lines: The Politics of Immigration Control in America*, Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Torpey, John (2000), *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zolberg, Aristide R. (1999), "Matters of State: Theorizing Immigration Policy", i *The Handbook of International Migration: The American Experience*, eds. Charles Hirschman, Philip Kasinitz & Josh De Wind, New York.

Författarpresentation

Denis Frank (fil.dr) är forskare vid Sociologiska institutionen i Lund. Hans huvudsakliga forskningsområden är internationell migration och migrationspolitik.

Sociala normer, sociala identiteter och socialt avstånd

Ulf Himmelstrand

Professor emeritus i sociologi, Uppsala universitet

Begreppet ”sociala normer” var nästan det första nyckelord, som den begynnande uppsaliensiske sociologistudenten kom att införliva med sin begreppsapparat, när sociologiämnet var nytt vid Uppsala Universitet. Under hela 40- och 50-talen var hänvisningar till ”sociala normer” ständigt återkommande i professor Torgny Segerstedts introduktionsföreläsningar på den tiden. Av biografiska skäl, som det inte är rätta platsen att gå in på här, så var jag i min ungdom skeptisk till den sorts normativistiska retorik, som ständigt hänvisade till behovet av starka och fasta normer för att vrida den skeva utvecklingen rätt. Denna min skepsis inför talet om värdet av ”fasta” sociala normer kontrasterade naturligtvis med de sociologiföreläsningar jag hörde, där professor Segerstedt starkt betonade de sociala normernas stora roll i samhällsbyggnaden. Segerstedts i övrigt starkt liberala framtoning och hans nyfikenhet på vad unga studenter kunde ha att komma med i det nya universitetsämnet *Sociologi* gjorde nog att den här ruvande motsättningen mellan en vetenskaplig användning av normbegreppet och normativistisk retorik ej låstes fast i ofruktbara ansatser. Min egen forskning kom alltmera att inriktas på att leta efter de betingelser, som avgjorde huruvida mänskligt handlande huvudsakligen bestämdes av de sociala normer, som omgav henne, eller av en förening av rationella och emotionella överväganden. Min starka övertygelse att även sociologer måste ta hänsyn till att rationella överväganden ingår i mänskligt handlande stämmer för övrigt väl med våra nationalekonomiska kollegers starka betoning på ”rational choice”.

Kultur, symbolmiljö, sociala roller och identiteter, sociala konflikter och social förändring, allt kunde alltså på den tiden förklaras i termer av sociala normer – gemensamma eller motstridiga. Eftersom en så stor del av samhället sågs som uppbyggt av sociala normer med belöningar för normenligt beteende och någon form av bestraffning för avvikande beteende, så var det förstas viktigt att på ett otvetydigt sätt kunna definiera sociala normer. En social norm definierades som ett imperativt påbudande eller därmed synonymt språkligt uttryck, vilket i en inlärningsprocess, kallad *socialisation*, redan från barndomen införlivades med varje individs sociala repertoar. Gör som du blivit tillsagd av de sociala normerna – dvs. av de sociala imperativen! Detta var den skolmästaraktiga bild av socialisationsprocessens verkningssätt som förmedlades till just denne nybörjare i de uppsaliensiska sociologistudierna, när ämnet var nytt vid Uppsala Universitet. Men låt oss titta på ett par filosofiskt intressanta komplikationer.

Den finländske filosofen Eino Kailas bok *Tankens Oro: Tre samtal om de yttersta ting* (1944) gjorde stort intryck på mig, när jag läste den ordentligare under den för-

sta efterkrigssommaren. Kailas 'oroande tankar' rörde sig om ontologiska och kunskapsteoretiska frågeställningar kring naturvetenskapens och den yttersta 'verklighetens' karaktär. Detta är av mindre intresse för en framställning om de sociala normerna. Men en mera moralfilosofisk frågeställning i Kailas bok erinrar jag mig: *Vem är då min nästa?* (op.cit.: s.191). Det var den fråga som en skriftlärd ställde till Jesus med anledning av budet 'Älska din nästa som dig själv'. Vem är då min nästa? undrade den skriftlärde. Jesus svarar inte med en definition utan på sitt vanliga kluriga sätt med en berättelse – berättelsen om den barmhärtige samariten, som tar hand om en svårt slagen man liggande vid vägkanten. Det intressanta med den berättelsen är att den var upplagd för att visa hur ett etniskt avstånd kunde överbryggas i kärleken till nästan. Samarierna var en ringaktad folkgrupp i Judéen på den tiden och när Jesus i sin berättelse låter en samarier visa barmhärtighet, så var det ett sätt att minska det etniska avståndet mellan samarier och judar genom att framhäva bilden av nästan i en barmhärtighetshandling, som överbryggar ett etniskt-socialt avstånd.

I en bra berättelse om det minskade avståndet till nästan kan finnas en narrativ sanning värd att berätta. Men skulle ett etniskt-socialt avstånd mellan individer eller grupper även kunna vara sociologiskt mätbart? Jo med vanliga sociologiska metoder kan vi mäta socialt avstånd mellan personer. Den amerikanske sociologen E. Bogardus (1924) har utformat en *Social Distance Scale*, som kan modifieras så att den mäter socialt avstånd mellan olika individer och sociala grupper. När människor testas med den sociala avståndsskalan ombeds de tänka på en etnisk grupp och sedan svara på hur nära de kan tänka sig att ha kontakt med den gruppen. De tillfrågas om de skulle kunna acceptera att någon från den gruppen tillåts besöka landet, bli medborgare i landet, bo som granne eller gifta sig med en nära anhörig.

Jag slår nu 50 år senare upp Kailas bok och hittar hans filosofiska kringformulering av den skriftlärdes fråga Vem är då min nästa?: Eino Kaila formulerar saken så här: *Vilket skall det sociala fält vara för vilket en gyllene moralregel om kärlek gäller? 'Så länge denna fråga lämnas obesvarad är det centrala moralbudet innehållslöst,'* hävdar Kaila. Jag återkommer till den centrala ställning, som jag tror att denna till synes enkla fråga har inte bara för vår moral utan därigenom också för samhällsvetenskapen.

För vilken krets av människor gäller en given social norm? Det är ju i grunden en central sociologisk fråga, som aktualiserar inte bara vilket *beteende*, som den sociala normen påbjuder, utan även explicit eller implicit anger vilken krets av människor som normen gäller. Kretsen kan vara familjekretsen, bygemenskapen, den etniska kretsen, fäderneslandet eller kanske alla människor på vår planet i världsrymden – en existentiell-tellurisk krets, som inför de gemensamma miljöhoten på vår planet alltmera aktualiserats under senare år.

För mig personligen och jag tror för många med mig nuförtiden har upplevelsen av vår mirakulösa existens på denna planet i världsalltet blivit en påminnelse om att vår tillvaro här i grunden är oförklarad och kräver en förklaring, som vi själva måste gestalta eller överta från någon auktoritet. Gestaltningssimpulsen, som troligen är biologiskt nedärvt, kan hämta sitt stoff från tidigare generationers erfarenheter, från mytskapande egen påhittighet eller från vetenskapliga resultat (big-bang). Detta är en del

av grundmaterialet till våra grundläggande gemensamma sociala normer. Den sociala normens känslomässigt uppfordrande natur har en av sina källor i den existentiella kretsens mirakulösa och bjudande karaktär. Starka känslor för de saker och ting vi har i åtanke smittar av sig på vårt motsvarande språk.

Här finns en annan filosofisk komplikation, som beror på att våra känslor semantiskt har anknytning både till sakvärld och ordvärld – nämligen dels till den denoterade sakvärld, som vårt språk handlar om, dels till språkets, symbolernas, ordens korresponderande men egna värld. Eftersom dessa två isomorfa världar också har sina egna vanefamiljer och känslolänkningar kan här uppstå psykologiska dissociationer, som förbryllar den naive. I min egen forskning har jag slagits av att människors känsloliv kan ha just sådana två skilda men samhöriga fästpunkter (U. Himmelstrand 1960). Denna dubbelhet har fått mig intresserad av den amerikanske filosofen Charles Stevenson (1944) och hans distinktion mellan beroende och oberoende emotiv mening i en del av våra språkliga uttryck.

Från sent 50-tal och framåt har jag med teoretisk analys och empirisk forskning kunnat visa att sociala normer kan uppvisa en för mänskligt handlingsliv stor skillnad mellan *oberoende vs. beroende emotiv mening hos språk* (Himmelstrand 1960). Jag vill särskilt nämna den *L-skala* jag konstruerat, som mäter hög känsloladdning hos principfasthet (*hi-L*) där ordens eller symbolernas emotiva mening är starkt känslomässigt laddade men oberoende av vad man känner inför motsvarande saker och ting i sakvärlden. Man kan också kalla detta för attityder med ”fristående känslovärde” (*hi-L*). Motsatsen är ”bundet känslovärde” (*lo-L*). (*Medium-L*) är alltså det värde som en individ får som förmår att kombinera ett starkt engagemang för principer och symboler med en känsla för motsvarande faktiska omständigheter i sakvärlden. Skalan är inspirerad av just Stevensons (1944) distinktion mellan ordens *oberoende* emotiva mening och deras *beroende* emotiva mening, dvs när känslorna huvudsakligen knyter an till sakvärlden. Vi får de polära motsatserna mellan dem som håller på principer för principfasthetens egen skull (*hi-L*) och dem som håller faktiska omständigheter och praktiska resultat som främsta värden. I det förra fallet – oberoende emotiv mening med hög uppskattning av principfasthet – finner vi paradoxalt nog att verbal attityd och motsvarande beteende är svagt korrelerade – inget trofast fasthållande av principerna där inte. Detta kan förklaras med hänvisning till vår teori om fristående känslovärde (*hi-L*). När en attityd tar sig uttryck i en emotivt högt laddad retorik (*hi-L*) så förbrukas snart känslorna i denna retorik så att attityden töms på drivkraft för det faktiska handlandet. Detsamma gäller kraften att ombesörja den kognitiva differentiering som ingår i handlandet. Istället finner vi en högre homopolitisk selektivitet i den sociala kommunikationen, lägre kognitiv differentiering och mindre kunskap om attitydobjektet än vid beroende emotiv mening hos attityden ifråga. Detta är av särskilt intresse när vi har med politiska attityder att göra och jämför dem naivt utan att fästa oss vid hur de emotiva anknytningarna är fokuserade, antingen på den språkliga världen eller på sakvärlden. Det är inte alltid fråga om en lineär korrelation mellan *L*-skalans fristående känslovärde och de nämnda beroende variablerna utan vi finner en tydlig kurvilineär relation såsom i ett uppochnervänt U.

Om vi återknyter till Eino Kaila's bok "Tankens oro" kan ett existentiellt perspektiv kanske få oss att se bortom hans egen fråga om vilka sociala fält eller vilka sociala grupper som den gyllene regeln om att älska sin nästa såsom sig själv ska gälla. Kärleken överskrider just de begränsningar som Bogardus' skala mäter och den kan kanske också tränga igenom den kognitiva blindhet som attityder med oberoende emotiv mening onekligen innebär.

Referenser

- Bogardus, E. S. (1926) "Social distance in the City", *Proceedings and Publications of the American Sociological Society* 20, s. 40–46.
- Himmelstrand, U. (1960) *Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes*. Uppsala, A&W.
- Himmelstrand, U. (2006) *On the Bifurcation of Emotion and Cognition in Attitude Formation and Application*. Working Paper Series no 2, Department of Sociology, University of Uppsala.
- Kaila, E. (1944). *Tankens Oro*. Söderströms Förlag, Helsinki.
- Stevenson, C. L. (1944) *Ethics and Language*. New Haven.

Författarpresentation

Ulf Himmelstrand, född i Indien 1926 som son till svenska missionärer, fil. dr och docent i sociologi 1960, professor vid Ibadan-universitetet, Nigeria 1964–67, fellow vid Center for Advanced Study in the Behavioural Sciences, Stanford University, USA 1968–69, professor i sociologi i Uppsala 1969–1989 och gästprofessor vid University of Nairobi, Kenya 1987–92. För skrifter, se Svensk Biografisk Handbok och referensverket Vem är det.

Recensioner

Mats Börjesson och Alf Rehn (2009) *Makt*. Malmö: Liber

Mats Börjesson och Alf Rehn har skrivit en bok om makt med den passande titeln *Makt*, vilken ingår i Libers serie av introduktionsböcker till samhällsvetenskapliga nyckelbegrepp under mottot "Utforskande – Fokuserat – Dynamiskt". Boken lever på det hela taget upp till denna paroll och förenar framgångsrikt en klar framställning med ett analytiskt djup som överstiger förväntningarna på en introduktionsbok. Men boken är också ett symptom. Och då inte i betydelsen av tecken på det patologiska, det normalas motsats, utan snarare i betydelsen av ett till synes oundvikligt dilemma. Men mer om detta nedan.

Bokens struktur följer delvis den traditionella formen med en mer "teoretisk" första del genom redogörelsen för ett antal tänkare och perspektiv, där framställningen fokuserar mer på perspektiven än dem som framför dem, och en andra, mer "tillämpande" del, där de olika perspektiven vävs in i ett successivt utmejslande av maktens språkliga konstruktion och motståndets möjligheter. I den senare används bland annat "bloggkulturen" som ett exempel på vikten av de maktaspekter som redogjorts för i föregående avsnitt. Bokens epilog rundar av diskussionen genom att återknyta till det inledande exemplet med flygplatsers rutiner och blir till ett destillat av bokens övergripande argument för makten såsom det socialas ständiga följeslagare, som konstitutiv för varje socialitet, genomträngande samhällets struktur från den, *prima facie*, avgränsade relationen mellan två människor, till den överordnande, skenbart mer abstrakta diskursen à la Foucault.

I bokens första del finner vi en inverterad kronologi, där redogörelsen tar sin början med den litet otippade Stewart Clegg, följd av de mer välkända Giddens, Habermas och Foucault och sedan går över till Lukes och Parsons, därefter vidare mot Weber och Marx för att till sist sluta vid Machiavelli och Hobbes. En omvänd kronologi motiveras främst av författarnas önskan om att läsaren inte skall nödgas ta sig igenom en mängd förhistoria innan hon kommer till de "mer spännande partierna" – med den smått olyckliga implikationen att "det spännande" finns i det kronologiskt närliggande.

Börjessons och Rehns bok gör inte anspråk på att vara någon heltäckande eller enhetliggörande genomgång av relevanta teorier och tänkare i relation till begreppet "makt" och framställningen tar i stället form genom ett antal nedslag i maktbegreppets historia. Då författarna tydligt positionerar sig som socialkonstruktionister blir talet om ett maktbegrepp emellertid problematiskt. Hänvisningarna till *makten* tycks trots allt peka på möjligheten till en maktbegreppets genealogi, en linje till vilken de historiskt partikulära definitionerna av makt kan bindas – inte utifrån likheten mellan deras positiva innehåll utan genom författarnas användande av makt*begreppet* såsom en gemensam, fixerad beteckning. Partikulariteten riskerar dock att försvinna genom en genomgående frikoppling från socio-historisk contextualisering, med följden

att bokens teorier och perspektiv blir till ett manifesterande i det enskilda av det allmänna aldrig explicit diskuterade maktbegreppet. Vi tycks inte komma undan denna rörelse mellan *metaphysica universalis* och *metaphysica specialis*, att maktbegreppet inte kan användas annat än som det abstrakt allmänna genom vilket vi gör det partikulärt konkreta förståeligt. Ser vi inte här en ofrånkomlig rörelse mot ett sociologiskt förnuft (vilket de begreppsnominalistiska författarna verkar vilja, men ändå inte tycks kunna, undvika)?

Ytterligare ett exempel: Inledningsvis finner vi åtskillnaden mellan ”hur man *studerar* makt i en [specifik] kontext” och att ”*förstå* den makt man kan finna”, eller annorlunda uttryckt, skillnaden mellan ”*vad* man tittar på” och ”vad det man ser *betyder*” (s. 9). Åtskillnaden åsyftar ett preliminärt avgränsande av maktens effekter för att göra dem analytiskt behandlingsbara – ett *funktionellt* särskiljande (för kan vi verkligen skilja mellan seende och begreppsliggörande?) som visserligen kan hjälpa läsaren, men som riskerar att leda till en hypostasering av hjälpkonstruktionen och till en reifikation av makten, vilket blir problematiskt mot bakgrund av författarnas positionering. Vidare tenderar alla specifika förhållanden av tvång, repression, disciplinering, övervakning/kontroll, belöning, motstånd, osynliggörande, att bli till *Maktens manifestationer*. Men är då inte dessa förhållanden det vi *ser som* makt, det vill säga är det inte just detta som *är* makten? Godtar vi detta är Makten det konceptuella ramverk genom vilket vi förstår dessa förhållanden, eller mer precist, den store Andre och den illusoriska fästpunkt som utgör vår förståelses symboliska referent – vilket i det här fallet intressant nog stöds av bokens tendens att personifiera makten (genom genitivkasus såsom ”maktens tekniker”).

Men kanske är allt detta oundvikligt. Kanske kan problematiken ses som vilande över varje samhällsvetenskapligt begrepp. Möjligtvis framträder dilemmat särskilt tydligt just i den åt ett specifikt begrepp vigda introduktionsboken, eftersom den sammanbindande punkten för dess olika framställningar av nödvändighet framträder som ett *allmänt* begrepp; den är med andra ord symptomatisk. Tyvärr har det universella ofta varit blott en förklädnad för partikulära hegemonier och varje anspråk på att säga något om det universella riskerar att ses som naivt eller övermodigt. Det allmänna tvingar sig dock på även när sådana anspråk inte görs. Det gäller nu att inte se detta som enbart problematiskt och helt sluta att tala om det allmänna. Mer fördelaktigt vore att i stället betrakta rörelsen mellan det allmänna och det enskilda som vårt språkligt konstituerade förnufts immanenta pendelrörelse, som en i våra språkliga praktiker inneboende dilemmatik vilken formar vår förståelse, inte blott av maktbegreppet, utan även av varje samhällsvetenskapligt begrepp. Möjligheten att Hegel, som Foucault skarpsinnigt påminde oss om, trots allt väntar på oss vid vägens slut ter sig trots allt inte helt osannolikt.

Det nyss sagda har nu alltså fört oss tillbaka till symptomet, och som sagt, inte såsom det förvridna, utan såsom det konstitutiva och konstituerande. I fallet med Börjessons och Rehns bok, som det ur vårt språk emanerande möjlighetsvillkoret för att alls kunna tala om makt – och varje annat begrepp. Framvisandet av den ambivalenta oscillationen mellan det allmänna och det specifika är förvisso en av bokens

förtjänster, även om detta kanske inte direkt är vad Börjesson och Rehn avsåg. Kanske kan denna läsning därför te sig som en smula orättvis, men den innebär trots allt inte något ifrågasättande av bokens värde som en nyanserad introduktion till den synnerligen intressanta samhällsvetenskapliga diskussionen om maktens betydelse i allas våra liv.

Lennart E. H. Räterlinck

Michel Coutu och Guy Rocher (red.) (2006) *La légitimité de l'État et du droit. Autour de Max Weber*. Les Presses de l'Université de Laval

Achim Hurrelmann, Steffen Schneider och Jens Steffek (red.) (2008) *Legitimacy in an age of global politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

Det finns de som anser att legitimitet inte är så intressant som sociologiskt begrepp. Det används på samma sätt som i vardagsspråket och alla vet ju vad det betyder. Nej, vad som bör göras, säger de, är att empiriskt undersöka hur legitimitet skapas och förändras på skilda nivåer i samhället. Jag brukar invända att det är bra att veta *vad* det är som ska undersökas. Är det en egenskap, en kvalitet som finns i varierande grad i olika maktordningar? Eller är "legitimitet" snarare en relation mellan styrande och styrda, som uppstår då de styrda accepterar maktutövningen. Och hur skiljer man på normativa och analytiska legitimitetsbegrepp?

För alla med intresse för sådana frågor finns nu två samlingsvolymerna som man inte bör missa. Den ena är en rapport från ett kollokvium i Montreal. Den andra är en samling artiklar från forskningscentret "Staatlichkeit im Wandel" i Bremen som ges ut i serien "Transformations of the state". Det kan för övrigt vara värt att följa deras verksamhet eftersom legitimitetsfrågor ofta behandlas i rapporter och seminarier (www.state.uni-bremen.de). I den aktuella volymen kommer bidragen också från forskare utanför centret, men allt hålls samman av redaktörernas välskrivna för- och efterord. Där diskuterar de också varför legitimitetsbegreppet sedan ett par decennier blivit allt vanligare i såväl politisk retorik som i social teori; orsaken antas vara att frågor om legitimitet aktualiseras i tider av förändring. Som nu när världen upplevt "a massive change" i form av en havererad politisk maktbalans, det som brukar sammanfattas "post-89".

Själv tror jag att det nya intresset för legitimitetsfrågor började redan med Habermas "Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus" (1973) och sedan har det bara växt. Nu har den kapitalism som då kallades "sen" som bekant blivit global – och kris-

drabbad. (Man erinrar sig för övrigt att den engelska översättningen fick den mer allmänna titeln "Legitimation crisis" [1975]). Men har "politiken" blivit global som antyds i titeln till den här aktuella antologin *Legitimacy in an age of global politics?* Från såväl politisk höger som vänster konstateras ju tvärtom att den ekonomiska globaliseringen saknar den motvikt som globala demokratiska processer hade kunnat utgöra. Inget av bidragen talar heller om global politik, däremot talas det en hel del om "global governance" och om debatterna kring detta begrepp.

De femton artiklarna ger hursomhelst en god bild av läget inom legitimitetsforskningen och den 24 sidor långa litteraturlistan är mycket användbar. Denna utmärkta lista saknar likväl *La légitimité de l'État et du droit* (Statens och rättens legitimitet) redigerad av Michel Coutu och Guy Rocher och utgiven i serien "Pensée allemande et européenne". Det vill säga en serie om tyskt och europeiskt tänkande, som redaktörerna i Bremen verkar ha missat. Eller så är det bara ett tecken på att det för närvarande skrivs mer om legitimitet än någon hinner läsa.

Max Weber är dock fortfarande obligatorisk läsning och han är den mest citerade författaren i båda böckerna. Webers tre idealtyper av legitimitet – rationell-legal, traditionell och karismatisk – tillhör förmodligen för all framtid sociologins grundbegrepp. Och den kanadensiska boken har också som underrubrik "Autour de Max Weber". Men själva legitimitetsbegreppet ifrågasätts alltmer. Bremenforskarna talar i sitt förord om ett "essentially contested concept" och citerar statsvetaren Rodney Barker åsikt att det helt enkelt borde förbjudas. Istället bör man tala om legitimering och legitimeringsprocesser. Alltså snarare Luhmann än Habermas, för att uttrycka det enkelt och anknyta till två samtida förgrundsfigurer.

Redaktörerna Coutu och Rocher har samma skeptiska inställning. L-ordet måste frigöras från den dimma av begreppslig förvirring där det befinner sig, "la brume confuse dans laquelle elle baigne", konstateras det i baksidestexten. Båda böckerna gör berömvärda försök att nå klarhet och båda presenterar artiklarna under tre teman: legitimitet i teori, i empiri och i förhållande till politik. Legitimitetskritikern Rodney Barker från London School of Economics inleder Bremenbokens teoridel under rubriken: "Democratic legitimation: What is it, who wants it, and why?" Barker må vara kritisk mot själva begreppet legitimitet, men här skriver en som älskar sitt ämne. Klart och koncist presenteras klassiska grundbegrepp: 'legitimitet' och 'legitimering', 'demokrati' samt 'legitim' och 'demokratisk'. Därefter argumenteras övertygande för att legitimeringsprocesser är intressantare att studera än deras eventuella resultat: legitimitet. På köpet får man goda tips om författande av vetenskapliga artiklar i allmänhet: råvarorna (begreppen) är det viktigaste; artikeln ska vara som en wokrätt "... a little like Chinese cooking: relatively lengthy preparation but then, when all the chopping and sorting is done, a fairly swift transit through the intellectual wok at the end to produce some answers." (s. 19)

De flesta av Bremenbokens författare levererar artiklar i denna anda och med övergripande ämnen som "Criteria of democratic legitimacy", "Legitimacy, authority, and political obligation" och "Legitimacy deficits beyond the state: Diagnoses and cure", får man god hjälp till att på egen hand formulera frågor och svar.

Den avslutande texten av Shane Mulligan, "Legitimacy and the practice of political judgement", har inspirerats av Wittgensteins språkspelsteori och tanken är att relativisera det normativa tänkandet kring legitimitetsfrågor. Det låter lovande, men här borde begreppen nog putsats och ägnats större omsorg. Slutsatsen blir hur som helst att det inte finns någon annan idé som kan ersätta "legitimitet". Legitimitet är ett grundläggande begrepp därför att: "It enables a manner of questioning that to a large extent defines our political existence." (s. 82). Och något alternativ finns inte: "[W]e are best to continue our quest for legitimacy" (s. 88). Kanske är Wittgenstein ändå inte så användbar just i detta sammanhang; han var som bekant ingen politisk tänkare. Men försöket känns likväl fruktbart och som ett hoppingivande alternativ till Carl Schmitt som länge varit en framträdande teoretiker i legitimitetsforskningen. Schmitt förekommer här endast i litteraturförteckningen, med *Legalität und Legitimität* (1932), boken som är ett lovtal till politisk legitimitet av karismatisk typ. Det vill säga motsatsen till den i Schmitts tycke kraftlösa rättsstaten, som han i Weimarrepubliken (1919–1932) såg ett exempel på.

I den kanadensiska boken diskuterar två artiklar initierat Schmitts eventuella insats att ha vidareutvecklat det som hos Weber endast var en taxonomi av legitimitetsbegrepp. Efter läsningen av dessa undrar jag om Bremenboken signalerar ett generationsskifte; det kan ju i och för sig vara en tillfällighet, men Schmitts frånvaro i texten tillsammans med en ny tilltro till "legitimiteten", ger ett sådant intryck.

Båda böckerna innehåller artiklar om sociala rörelsers politiskt dubbla roll: att ifrågasätta den rådande ordningens legitimitet och att skapa sin egen – även om legitimitetsfrågor aldrig explicit varit på dagordningen. De nya sociala rörelserna har heller inte analyserats ur detta perspektiv vilket är en brist, skriver Sebastian Haunss i "Challenging legitimacy: Repertoires of contention, political claims-making, and collective action frames". Denna text är för övrigt det närmaste man kommer bokens titel *Legitimacy in an age of global politics*. Och redan de inledande raderna beskriver hur de som demonstrerade mot Irakkriget – "approximately nine million people worldwide took the streets" – en månad före invasionen visserligen inte lyckades stoppa kriget, men skapade en opinion för att Bush-regeringens krigsplaner var illegitima, menar Haunss.

Och just det här exemplet visar på ytterligare en dimension av "legitimitet", nämligen dess användning i politisk retorik och kanske särskilt krigsretorik. Irakkriget betecknades ju från början av USA som ett moraliskt berättigat krig mot en illegitim regim. George W Bush deklarerade den 12 september 2002 inför FN:s generalförsamling att "[A] regime that has lost its legitimacy will also lose its power." Legitimitet som politiskt argument behandlas för övrigt i några andra bidrag, där man bland annat analyserar och jämför tidningstext från olika länder.

Rättsociologen Pierre Guibentief skriver om sociala rörelser under rubriken: "La légitimité des mouvements sociaux. Un exercice conceptuel dans le prolongement de Habermas et Luhmann" ("Sociala rörelsers legitimitet. En begreppsövning i Habermas och Luhmanns efterföljd"). Guibentiefs talar också om sociala rörelsers dubbla legitimitetsproblematik: "délegitimation" och "autolegitimation". Mest blir det en

begreppsgenomblick och en ingående behandling av likheter och olikheter mellan Habermas och Luhmanns begrepp och teoretiska utgångspunkter; klargörande och kunnigt. Men det där avgörande steget från teori till verklighetens sociala rörelser vill sig inte riktigt. Kopplingen mellan teori och empiri är generellt problematisk när det är fråga om legitimitet. Hur operationalisera? Vilka variabler bör finnas med? Sådana frågor tycks ibland betraktas som passé och teori och empiri blir skilda aktiviteter. Begreppsexercis har i alla fall det goda med sig att uppmärksamheten skärps. Till exempel undrar man varför den rörelse som bidrog till att störta Salazardiktaturen i Portugal i april 1974 bör kallas en social rörelse och inte en politisk. Men att legitimiteten liksom ligger i luften vid demonstrationerna i Lissabon första maj 1974, eller vid Berlinmurens fall, som Guibentief också refererar till, det hade man nog kunnat föreställa sig, utan vare sig Habermas eller Luhmann.

Guibentiefs artikel ger dock vidare associationer där den är placerad under rubriken "Weimar et au-delà" ("Weimar – och bortom"). Weimarrepubliken brukar ju kallas det tyska demokratiexperimentet. Och för att anknyta till resonemangen om demokratisk legitimitet kan man påminna om att en av motståndarna till demokratiförsöket har präglat en del av debatten om politisk legitimitet. Det vill sig nu inte bättre än att denne antidemokrat – som försvarade och önskade en politisk legitimitet bortom demokratin – i våra dagar har fått en renässans och ibland även hyllas av politiskt vänsterinriktade kritiker av den nyliberala demokratin och ekonomin, vilka ser Carl Schmitt som en teoretisk bundsförvant.

Sammanfattningsvis visar de här två volymerna med sina 15+12 artiklar att också begrepp som kan tyckas självklara till sin innebörd mår bra av analys. Läsaren får en god övning i kritiskt tänkande och vad man än må säga om L-ordet, ointressant är det inte.

Lena Lindgren, Rättssociologiska enheten, Lunds universitet

Susanne Dodillet (2009) *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970*. Stockholm: Vertigo

Susanne Dodillet's avhandling *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970* handlar om Sveriges kriminalisering av sexköp respektive den tyska legaliseringen av bordeller. Reformerna genomfördes ungefär samtidigt och speglar vitt skilda förståelser och förhållningssätt till prostitution. Dodillet vill studera idéerna bakom respektive lagstiftning och besvara frågan hur två så olika lösningar kunde sökas i respektive land. Det är en avhandling i idéhistoria (Göteborgs universitet), men dess ämne är mycket relevant också för sociologin.

För den som likt Dodillet vill göra en komparativ studie är det centralt att det material som ska jämföras låter sig jämföras, och att empirin blir behandlad med likartad

metod och analytisk blick. I Dodilletts fall kan det första villkoret sägas vara uppfyllt, även om den svenska lagstiftningsprocessen är av ett annat och mycket öppnare slag än den tyska och därför erbjuder långt större insyn i de bakomliggande argumenten. Villkor nummer två är det emellertid värre ställt med: Någon egentlig forskarblick är det inte tal om från Dodilletts sida och någon komparation i ordets vetenskapliga betydelse kommer aldrig till stånd; författaren handskas enligt min mening vårdslöst med citat, gör ensidiga urval, tolkar enögt och utelämnar centrala skeenden i historien när hon jämför de båda ländernas prostitutionspolitik. Tappande part i Dodilletts framställning är genomgående svensk forskning, debatt och politik om prostitution när den för fram ett kritiskt perspektiv på prostitution som fenomen i samhället.

Ska Dodilletts analytiska perspektiv ringas in kan det relateras till det som utmärker den sida i prostitutionsdebatten som önskar normalisera prostitutionen i samhället: Här fokuserar man på prostitution som en *akt*, därtill begränsad till att röra de i prostitutionen verksamma *kvinnorna*. Det är sålunda företrädesvis på individnivå man rör sig när man teoretiserar prostitution, och den lagstiftning man vill se är ofta formulerad i anti-diskrimineringstermer där uppgiften är att skydda de i prostitutionen verksamma kvinnorna. Vid sidan av detta perspektiv kan ställas ett annat synsätt, som mer präglar den svenska prostitutionspolitiken. Här betonar man prostitutionens roll som *samhällsinstitution* och dess (åter)skapande av ojämlika könsnormer. Här blir lagstiftning mer en fråga om normgivning, med allt vad det innebär av tankar om lagars betydelse för attitydbildningen i ett samhälle. Dessvärre är detta senare perspektiv på prostitution som institution satt i mörker i Dodilletts studie av den svenska prostitutionspolitiken. Alla ansatser att, likt den svenska lagen gör, betrakta existensen av en sanktionerad prostitutionsmarknad som ett utflöde och ett återskapande av ojämlika könskonstruktioner på könskulturell nivå tas följlaktligen blixtnabbt ner på individnivå av Dodillet, och tolkas där som en utsaga om att den sexköpande mannen begår våld mot den prostituerade kvinnan, som i sin tur påstås bli betraktad som ett maktlöst offer.

Dodillet missar sålunda skillnaden mellan att betrakta prostitution som ett uttryck för mäns våld mot kvinnor (som relaterar till prostitution sedd som en akt), respektive att anlägga ett vidare könsteoretiskt perspektiv på prostitution och se dess existens i samhället som ett uttryck för en ojämlik könsrelation (det som relaterar till prostitution sett som en institution), trots att detta är en analytisk distinktion som är helt central för förståelsen av den svenska lagstiftningens motiv. Framställning lyckats därmed inte närma sig – än mindre diskutera – idéerna bakom den svenska lagstiftningen och politiken, trots att själva ämnet för avhandlingen är idéhistoria. Hade Dodillet istället ägnat just idéerna kring prostitution uppmärksamhet i avhandlingen, och inte, så som tycks vara fallet, förlitat sig på den medialt framgångsrika neoliberala mainstreamdebattens förenklade syn på sexköpslagens underliggande logiker där just påståendet att prostitution är att tolka som mäns våld mot kvinnor enligt sagda lag är en favoritkliché, skulle detta misstag sannolikt ha kunnat undvikas. På det hela taget arbetar dock avhandlingen mindre med analytiska distinktioner och begreppsbyggnader relaterade till teoretiska förståelser av prostitution och mer med en förlitan till

läsarens aversioner mot en viss sorts feminism när positioneringarna i prostitutionspolitikens Sverige och Tyskland ska mejslas fram.

Ointresset för idéer i avhandlingen leder vidare till underligheter som att författaren paradoxalt nog kommer att ställa sig positiv till radikalfeministiska dogmer om mäns sexuella exploatering och utsugning av kvinnor så länge de kopplas till förslaget om en "frisläppt" prostitution. På motsvarande sätt blir alla prostitutionskritiska analyser, oaktat vilka bakomliggande köns- och sexualitetsteoretiska idéer eller vilken empirisk fyllighet de vilar på, förvrängda och kallade "radikalfeministiska" i ett tonfall som inte lämnar läsaren något tvivel om hur Dodillet ser på denna gren av feminismen eller den svenska "radikalfeministiska" lagen.

Den av Dodilletts egna åsikter tydligt färgade framställningen, där tyska idéer omsorgsfullt kontextualiseras och där författaren vinnlägger sig om läsarens förståelse av den tyska politiken, medan svenska röster i forskning och politik omnämns på vulgärprosa och med fördummande, emellanåt rent förfalskade inslag gör det också svårt att värdera avhandlingens bidrag till att klarlägga den tyska politiken på området. Även här är framställningen alltför märkt av sin avsändares sympatier för att läsaren ska känna sig trygg. Det är synd, för ämnet är viktigt och den vetenskapliga frågeställningen intressant.

I en tid när många sociologer börjat problematisera historieskrivningen kring feministisk teoris framväxt och pekat på hur en snäv citationspraxis och vulgarisering av argument bidragit till att låsa förståelser i stereotypa läger av en "öppen" och "resonerande" postteori respektive en "dogmatisk" och "sluten" radikal teori, dundrar Dodillet in med alla dessa och fler stigmatiseringstekniker i aktion för att låsa bilden i just detta svart-vita läge. Mycket riktigt borde Dodilletts avhandling främst vara av intresse för den som vill studera prostitutionsdebatten som diskursivt (slag)fält. Sammanfattningsvis förfalskar avhandlingen ett stycke komplex och världsunik prostitutionshistoria som är väl värd att problematisera och belysa, men som inte är förtjänt av att begravas i historiens dunkel bakom viftandet med populariserade skräckbilder av olika grader av ondskefull "radikalfeminism".

Jenny Westerstrand, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Sara Eldén (2009) *Konsten att lyckas som par. Populärterapeutiska berättelser, individualisering och kön*. Lund Dissertations in Sociology 85, Lunds universitet

Idag översvämmas vi av självhjälpsböcker, populärpsykologi och experter som självsäkert säger sig kunna hjälpa oss att leva våra liv bättre, längre och lyckligare. Arbetslösa hamnar hos snabbutbildade coacher som ska hjälpa dem att anpassa sin CV till den nya arbetsmarknaden och föräldrar rekommenderas att gå någon föräldrautbild-

ning för att klara av sitt föräldraskap. Teverutan fylls av relationsprogram och det finns nästintill inget som inte går att avhjälpa med lite samtalsterapi. Detta har pågått ett bra tag, men det är först under 1990-talet och framåt som konturerna klarnar och som vi blivit medvetna om hur omfattande och viktig denna moderna självhjälpskultur är. Även om det finns en del skrivit om detta på svenska, har det hittills saknats djuplodande och analytiskt stringenta studier. Sociologen Sara Eldén vid Lunds universitet har emellertid skrivit ett svenskt pionjärbete om relationskulturen. I avhandlingen *Konsten att lyckas som par. Populärterapeutiska berättelser, individualisering och kön* utforskar och analyserar Eldén en central del av självhjälpskulturen. Boken handlar om intima relationer och den expertkultur som utvecklats för att skapa lyckliga par. Eldén ställer en rad frågor i avhandlingen: Vad är det för bild av heterosexuella parrelationer som framträder i populärterapeutiska fenomen som självhjälpsböcker och tv-program med parfokus? Vad är det för ideal och visioner som skapas om ett liv i par, och vad är det som tvärtom ses som problematiskt? Vilka antaganden görs om relationer? Avhandlingen har en tydlig feministisk och genusvetenskaplig prägel. En del av följdfrågorna handlar också om självhjälpskulturens eventuellt frigörande potential. Dessa frågor är intimt kopplade till tidigare internationella studier av liknande fenomen, till exempel 1980-tals studier av såpoperor och romantisk litteratur. Under 1980-talet gjordes också en rad försök att skriva fram populärkulturens frigörande krafter. Frågan är om detta är möjligt idag och om relationskulturen överhuvudtaget kan bidra till jämställdhet och frigörelse.

Avhandlingen är uppbyggd kring tre fallstudier av centrala populärpsykologiska fenomen. Vi får ta del av relationslitteraturen, relations-tv och av konsumenters egna berättelser på Internet. Det empiriska materialet förankras i, analyseras med hjälp av och relateras till centrala begrepp och diskussioner. I de teoretiska delarna av studien ges en ingående och kritisk analys av modernitetsteorins bidrag till denna diskussion. Även om Eldén lånar en del begrepp och resonemang från sådana författare som Anthony Giddens och Ulrich Beck, överskuggas detta av den starka och tydliga förankringen i feministisk teori och i den Foucaultinspirerade diskussionen om *psykologisering*. Den feministiska diskussionen om makt kombineras slagkraftigt med en kritisk granskning av populärterapeutiska berättelsers övertydliga individorientering. Nicholas Roses teori används för att mejsla fram en del egna teoretiska begrepp, som till exempel "det autonoma ansvarstagande paret", en teoretisk figur som sätter fingret på hur vardagslivets människor på ett sätt blir mer beroende av experter och deras ofta normativa råd och på ett annat sätt konstrueras som självständiga och fria aktörer.

De tre fallstudierna kompletterar varandra väl och ger en mycket skarp och intressant bild av den populärterapeutiska kulturen. I den första studien får vi ta del av närläsningar av några centrala relationsexperter som Tomas Böhm, Eva Rusz och Malou von Sivers och Lennart Lindgren. På ett träffsäkert sätt analyseras via detta urval också ett centralt utsnitt av relationskulturen. Böhm får stå för den lite tyngre psykoanalytiskt influerade litteraturen, Rusz är mer medial men också väl förankrad i psykologisk teori, medan Sivers och Lindgren utgör ett typiskt mediefenomen jämförbart med de mer kända amerikanska förebilderna Oprah Winfrey och Dr Phil. Ana-

lyserna i denna del av boken är skarpa och fantasifulla. Eldén tvekar inte att föra in egna begrepp, som till exempel det förträffliga ”Normal fantasi”. Det visar sig också att experterna tenderar att ge extremt normativa råd. Ofta saknas det helt kritiska reflektioner kring kön och identitet. Det skapas en hegemonisk bild av det ”goda heterosexuella paret”, som i princip omöjliggör andra typer av föreställningar av ”goda relationer”. Förhållanden bör vara heterosexuella, utvecklas enligt en viss mall och gärna också uppvisa god hållbarhet över tid. Vad händer då med alla dem som faller utanför denna ram? Om detta har relationsexperterna inte mycket att säga. De andra fallstudierna utvecklar och nyanserar resonemangen och analyserna av denna kultur. Detta gäller inte minst fallstudie tre som ger röst åt människor som konsumerar relations-tv. Dessa röster tillför komplexitet och en del väsentlig kritik av självhjälpskulturen.

Eldén lyckas föra samman spännande teoretiska diskussioner med ett noggrant utvalt och genomarbetat empiriskt material. Avhandlingen präglas av en kreativ inställning till det sociologiska hantverket. Den tillför ny kunskap och dessutom nya begrepp som kan användas för att förstå vår tids självhjälpskultur. Det är lätt att följa med i analyserna och att hålla med om de mycket kritiska slutsatser som dras av författaren. När vi närmar oss slutet av avhandlingen förstår vi att det inte är så mycket bevänt med den kritiska potentialen i denna populärterapeutiska kultur. Den optimism som förmedlats av Giddens, men också av Janice Radway och andra medieforskare, lyser med sin frånvaro i Eldéns studie av relationskulturen. I stort är det lätt att hålla med, men samtidigt finns det en gnagande känsla av att det lämnas för lite utrymme till oppositionell kultur. Fallstudie tre, som skulle kunna bidra med nyanser och kanske motstånd, faller snarare in i helheten och bekräftar kritiken av självhjälpskulturen. Det teoretiska paketet lämnar inte heller något större utrymme för överskridanden eller frigörelse. På senare år har det dykt upp en del mer ”radikal” självhjälpslitteratur, som kanske kunnat bidra till en mer nyanserad bild av detta fenomen. Även om vi mestadels möts av stereotypa bilder av manligt/kvinnligt och av par i självhjälpskulturen, växer det idag fram en mer genusmedveten litteratur. Det skapas till och med nya yrkeskategorier, som till exempel genuspedagoger, som bidrar till att delvis rita om kartan.

Detta är en avhandling som förtjänar att diskuteras, kritiseras och rosas. Den undviker den vanliga fällan att bara upprepa gamla teorier eller att alltför stelbent analysera ett empiriskt material. Författarens röst och tankesätt är närvarande, tydliga och bidrar till att göra detta till en njutbar och lärorik läsoplevelse.

Thomas Johansson, fakultetsopponent

Leena Eskelinen, Søren Peter Olesen och Dorte Caswell (2008)
Potentialer i socialt arbejde. Et konstruktivt blik på faglig praksis.
København: Hans Reitzels Forlag

Bokens tematik knyter an till en synnerligen central diskussion inom socialt arbete. Inom *ämnet* socialt arbete har forskningen till viss del förhållit sig kritisk till det som sker inom *praktiken* socialt arbete. Denna forskning har bland annat fokuserat på aspekter som makt, kontroll och den disciplinering som det sociala arbetet utövar i förhållande till klienterna. Vidare lyfter forskning med denna inriktning fram problem avseende implementering och uppföljning av sociala interventioner, hur det sociala arbetet tenderar att bli ett redskap för "det etablerade samhället" i hanteringen av fattiga, arbetslösa, missbrukare etc. Kritikens relevans har blivit föremål för diskussion bland socialarbetare och forskningen har beskyllts för att vara destruktiv istället för att utgöra ett stöd i hur det sociala arbetet kan utvecklas och förbättras.

Jag ska inte gå djupare in på denna kritik mot det sociala arbetet. Syftet med denna översiktliga beskrivning är enbart att beskriva ur vilken mylla *Potentialer i socialt arbejde* har vuxit. Författarna har nämligen som ambition med boken att ge andra bilder av det sociala arbetet, att försöka peka på möjligheter och just potentialer i stället för att fortsätta beskriva det sociala arbetet som inlåst i en bur av makt, kontroll och disciplinering. Emellertid är den mest centrala utgångspunkten att studera det sociala arbetets praktik ur ett närgånget perspektiv. Författarna menar att kunskaperna fortfarande är bristfälliga när det gäller vad som faktiskt sker i det konkreta sociala arbetet. Bokens fokus är riktat mot två "axlar" i det sociala arbetet, dels den mellan socialarbetare och klient, dels den socialarbetare emellan. Författarna formulerar själva bokens huvudinriktning som följer: *Hur socialt arbete konstrueras som professionell praxis i socialarbetares inbördes samspel med varandra och med klienter och andra aktörer* (s. 17, min översättning).

Boken inleds med en presentation och diskussion kring hur forskningen hittills närmat sig området det sociala arbetets praktik och vad som egentligen kan inbegripas i begreppet "faglig praksis". I denna inledande del ingår också en beskrivning av den metodologiska ansatsen och de analytiska grepp författarna valt att använda i förhållande till de empiriska studierna. Bokens inledande och avslutande del har författarna skrivit gemensamt, i den empiriska delen (se nedan) ansvarar var och en för sina kapitel, men samtliga står som författare till boken i sin helhet.

Del två i boken bygger på sex olika empiriska studier genomförda av forskargruppen. Studierna har ägt rum på ett kommunalt arbetsmarknadscenter i Danmark. De använda metoderna bygger till stora delar på observationer av klientsamtal samt möten och samtal mellan professionella med efterföljande intervjuer.

De sex undersökningarna fokuserar på olika aspekter. Den första handlar om hur klienten och socialarbetaren vid ett samtal positionerar sig själv och varandra på olika sätt under samtalets gång. Klienten blir på så vis medskapare till samtalet. Även den andra studien bygger på ett samtal mellan socialarbetare och klient. I fokus för undersökningen står socialarbetarens kommunikativa strategi och kompetens. Intressant är

hur socialarbetaren bemöter klientens motstånd på olika sätt beroende på vad samtalet rör sig om, till exempel övertalning och betoning av krav när det gäller aktivitet från klienten. Den tredje studien har som syfte att belysa kunskapsproduktion i mötet mellan professionella. Det konkreta fallet är ett möte mellan avdelningschef, två socialarbetare och en konsulterande läkare. De diskuterar en klients möjligheter i förhållande till arbetsmarknaden. Ett centralt tema är hur de olika aktörerna med sina respektive professioner och arbetsuppgifter använder olika typer av kunskap och därigenom kategoriserar klienten på olika sätt. I den fjärde studien är avsikten att belysa hur socialarbetare från olika avdelningar och därmed olika perspektiv betraktar och tolkar ett möte med en klient som de tagit del av genom en videovinjett. Socialarbetarna reflekterar i grupp och enskilt över samtalet och det visar sig att de har förhållandevis olika uppfattningar om klienten och hur socialarbetaren på videon agerar och borde agera. Dessa skillnader förklaras bland annat genom att socialarbetarna arbetar på avdelningar med olika uppdrag varför olika typer av kunskaper produceras och anses värdefulla. Den femte studien fokuserar på hur olika professioner vid ett möte diskuterar och förhåller sig till ett ärende. Kontextbegreppet användes som ett centralt analytiskt tema i så måtto att författarna tolkar det som något som både är konstruerat på förhand och något som formas och förhandlas fram under mötets gång. Den sjätte och avslutande studien är inriktad på hur det sociala arbetet förändras genom användning av manualbaserade arbetssätt, i detta fall den manualbaserade klientintervjun. Bland annat fokuserar forskarna på socialarbetarnas wiggleroom eller det utrymme hon (och klienten) skapar för att frångå manualens styrning av mötet.

Författarna lyfter i boken fram flera intressanta och betydelsefulla aspekter av socialt arbete. Med fokus riktat mot hur socialt arbete görs, synliggörs dimensioner som vanligtvis är förhållandevis svåra att identifiera och studera. Författarna har på ett tämligen närgånget sätt, genom intervjuer och observationer, lyckats teckna en intressant bild av centrala aspekter som kommunikation, positionering och kunskapsproduktion inom det praktiska sociala arbetet.

Inledningsvis tar författarna spjärn mot tidigare forskning som man menar i allt för hög grad har betonat makt, kontroll och de fastlåsta positionerna mellan socialarbetare och klient. Ambitionen har varit att försöka nå bortom detta synsätt och undersöka vad som sker i mötet ur ett mer konstruktivt perspektiv. Ansatsen är lovvärd och förhoppningsvis får dessa studier efterföljare som betonar möjligheter och just potentialer inom det sociala arbetet. Emellertid finns det en tendens att boken kantrar över åt motsatt håll, att strukturellt styrande faktorer som makt och disciplinering försvinner längs vägen. Detta resulterar i att mötena mellan klienter och socialarbetare tenderar att framställas som mer informella och mer förutsättningslösa än vad de i själva verket är. Även om det finns ett viss mått av frihet, eller wiggleroom, innanför ramarna är ramarna likväl ett faktum.

En annan svaghet i boken är den flod av analytiska begrepp som presenteras. Dels presenteras inledningsvis ett mer övergripande begrepps-batteri, dels innehåller varje enskild presentation sina egna begrepp. Ett mer enhetligt begrepps-användande hade underlättat läsningen.

Dessa anmärkningar till trots så vill jag rekommendera denna bok. Den belyser och diskuterar det sociala arbetets praktik på ett spännande sätt som inte enbart ger studenter inblick i och redskap för ett kommande arbetsliv utan även ger forskare uppslag till nya forskningsfrågor.

Torbjörn Hjort, Socialt arbete, Lunds och Växjö universitet

Nils Hammarén (2008) *Förorten i huvudet. Unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige*. Stockholm: Atlas

Nils Hammarén har i sin doktorsavhandling vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg tagit sig an uppgiften att förstå hur unga män i Göteborgs förorter konstruerar manlighet och sexualitet. För att ta reda på detta har han intervjuat ett fyrtiotal killar med olika etnisk bakgrund på olika platser i staden. Studien är kvalitativ och både gruppintervjuer och individuella intervjuer har genomförts. Den teoretiska tolkningsramen är byggd på begrepp som hämtats från de senaste tjugo årens postkoloniala studier. Termen identitet är central men här diskuteras också diskurs, globalisering, hybridisering, maskulinitet och rasifiering.

Hammarén bringar på ett förtjänstfullt sätt god ordning i den komplicerade teoretiska diskussion han infogat sin forskning i. Med ett väl formulerat språk och på ett pedagogiskt sätt redogör han för de centrala termernas betydelse. Den som undrar över kärnan i den postkoloniala diskursen kan rekommenderas att läsa avhandlingen. Baksidan av hans teoretiska diskussion är dock en viss ytlighet. Författaren har valt att föra in så många begrepp i diskussionen att det blir svårt att få utrymme att räkna till för en ordentlig utredning av de teoretiska komplikationer som ligger inbyggda i perspektiven. Termer som exempelvis etnicitet, kulturell hybridisering och globalisering är så innehållsmässigt komplicerade att det långt ifrån är givet vilken typ av fenomen de belyser. Hammarén köper dem en aning okritiskt.

En central hypotes i avhandlingen är att den sociala kontexten är avgörande för hur de unga männen konstruerar maskulinitet. Det är ju ett rimligt sociologiskt antagande. Avhandlingen skulle dock ha vunnit i kvalitet på ett mer problematiserande förhållningssätt till frågan om kontextens innehåll. Författaren hävdar, som många andra, att negativa massmediala representationer av invandrarkillar utgör en fond mot vilken studiens unga män konstruerar manlighet. Vi får emellertid inte veta någonting om vilka medier som avses eller hur bilden av ”invandrarkillen” är konstruerad. I en avhandling som lägger så stor vikt vid mediala representationers betydelse för identitetskonstruktion hade det varit på sin plats att mer rigoröst försöka visa för läsaren hur förhållandet mellan aktör och massmedial representation ser ut. Det hade också varit rimligt att något beskriva informanternas mediekonsumtion.

Inbyggt i frågan om social kontext ligger också ett (i avhandlingen obesvarat)

spörsmål om historisk kontinuitet. Hammarén använder två olika synsätt på historien där invandrare beskrivs som historielösa och västerlänningar som programmerade av kolonial ideologi. I postkolonial anda argumenterar författaren för att de mediala representationerna bygger på ett västerländskt rasistiskt synsätt med rötterna i kolonialtiden. När de unga männen konstruerar sin maskulinitet gör de så för att bjuda motstånd mot det omgivande samhällets rasism. Det vill säga, killarna använder främlingsfientliga och för svenska kvinnor och män nedvärderande stereotyper när de ”gör” sig själva som heterosexuella och homofobiska män. Denna rasism och sexism framställs i boken som moraliskt ”godare” än majoritetssamhällets eftersom de är en *reaktion* på det förtryck de utsätts för och inte något som ligger förborgat i deras egen eller föräldrarnas (kulturellt annorlunda) livshistoria. De unga männen beskrivs alltså som lösryckta från sociala sammanhang som har att göra med hemlandets eller föräldragenerationens många gånger patriarkala föreställningar om manligt och kvinnligt. Aktörer i majoritetssamhället är emellertid historiskt förankrade i en rasistisk tradition. Typiskt är att den här typen av påståenden om västerlänningar inte behöver beläggas utan sanningshalten tas i regel för given. Så är det också med Hammaréns avhandling där den rasistiska logiken beskrivs med hjälp av associationer snarare än med empiriska exempel.

Den här typen av inkonsistent hållning till historisk erfarenhet förefaller vara konstruerad av politiska skäl och har som konsekvens att kunskap om vilka sociala relationer som ligger till grund för maskulinitetskonstruktionen inte blir riktigt utredd. Avhandlingen hade vunnit i styrka på en öppenhet inför andra dimensioner än ”media” när det gäller konstruktion av identitet. Etniska, kulturella och religiösa skillnader är aspekter som måste vägas in i förståelsen av livet i de invandrartäta förorterna. Det vore märkligt om inte de unga männen i Hammaréns studie var påverkade av föräldrarnas och andra landsmäns historiska erfarenheter. Forskning bland muslimska ungdomar visar just på svårigheterna unga människor har att navigera mellan föräldrar/släkten och det omgivande samhällets annorlunda synsätt på sociala relationer.

Författarens grundläggande förhållningssätt till sitt kunskapsobjekt handlar om att upplösa gränser mellan människor. Hammarén undviker följaktligen alla former av kategoriseringar som kan ge intryck av essentialism. Texten är full av citationstecken och andra *qualifiers*. De unga männen är ”invandrarkillar”. Människor födda och uppväxta i Sverige betraktas som ”svenskar”. Och så vidare. Rädslan för språket är naturligtvis ett mer allmänt utbrett socialt fenomen i vår tid än att bara vara förknippad med den här studien. I en avhandling bör dock, menar jag, det konstruktivistiska inslaget i sociala fenomen ligga i själva diskussionen och inte i ständiga språkliga markeringar (av den politiska ståndpunkten). Detta drar, tyvärr, ett löjets skimmer över texten och det är synd eftersom det också gör avhandlingen mindre auktoritativ. Tanken på att upplösa skillnader är en väl utopisk idé mot bakgrund av människans universella behov av att skapa social och kategorisk ordning. En tanke som, om den realiserades, skulle rasera grunden för det mångkulturella projektet som ju bygger på ett utpräglat skillnadstänkande. Troligen är det inte en upplösning av skillnader Hammarén avser utan en rekonstruktion av de etniska gränser som håller invandrare utan-

för dominerande föreställningar om vad svenskhet är.

Hammarén är, i likhet med många andra postkoloniala forskare, kritisk mot västerländsk maktutövning (här finns inga citationstecken). Trogen denna hållning för författaren i Butlersk anda en diskussion om namngivningens politik och vilken roll forskaren själv har i konstruktionen av kunskap. Diskussionen, som innehåller flera intressanta reflektioner, är dock märkligt blind för det egna perspektivets hegemoniska position inom den del av akademien som sysslar med kön och sexualitet. Och maktanalys i all ära, det är inte så lite symboliskt våld som ligger inbyggt i detta perspektiv i förhållande till en icke-akademisk helsvensk eller invandrad läsare. Trots kritiken mot avhandlingen är den väl värd att läsa. Inte minst för att den ger oss en inblick i invandrarkillarnas föreställningsvärld (här finns en hel del citat). Dessutom ger den ett gott underlag för diskussion och reflektion kring *cultural studies* och det postkoloniala perspektivet.

Aje Carlbon, Fakulteten för Hälsa och samhälle, Malmö högskola

Bettina Hauge (2008) *Kræftramte – på arbejde. Betydninger af et arbejdsliv for livstruende syge*. Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Ämnet för avhandlingen är centralt och spännande: Sjukdom och arbete. Hur kan arbetet ingå i en rehabiliteringsprocess av sjuka? På vilka sätt kan det vara bra för sjuka att vistas på arbetet på vägen mot att bli friska?

Det är en svår sjukdom avhandlingen behandlar. Intervjupersonerna har alla drabbats av cancer och samtliga har valt att arbeta – till och från – under sin behandling mot cancer. Avhandlingen är även aktuell av det skälet att man i samhället, i varje fall på ett teoretiskt och socialpolitiskt plan, försöker motverka att sjuka helt fjärras från sina arbetsplatser.

Det empiriska materialet är gediget. Först och främst är det kvalitativa ”djupgående” intervjuer, som Bettina Hauge kallar dem, med 16 personer som är drabbade av cancer och som förvärvsarbetar under sin behandlingstid. Av dessa är 14 kvinnor och 2 män. Hauge har även gjort intervjuer med sjuksköterskor och läkare samt intervjuer på några arbetsplatser. Hon har gjort deltagarobservationer på arbetsplatser och på sjukhusavdelningar. Hauge har också gjort en enkätundersökning riktad till sjuksköterskor. Trots empirins omfattning är det i första hand intervjuerna med de 16 cancerdrabbade som verkligen används i avhandlingen.

Hauge har en stark närhet i sitt skrivande, som blir gripande genom stor språklig skicklighet. Samtidigt är avhandlingen något rörig, kanske framför allt för att det finns mycket empiriskt material, mycket tankar och många begrepp som inte följs upp. Man lämnas med många lösa ändar.

I "sjuknärvaron" överlappar två världar: sjukdomens och behandlingens värld kommer in i arbetslivets värld. Men det är som om Hauge inte riktigt förstår den motsättning som finns mellan dessa system. Det finns ett slags provokation i överlappningen. Vi reagerar när sjuka är på arbetet eller inför friska som inte är på arbete.

I och med att Bettina Hauge enbart använder sina intervjuer med cancerdrabbade och *inte* med arbetskamrater och chefer måste läsaren även vara medveten om att det är deras bild som ges av vad som händer på arbetsplatserna. De "sjuknärvarande" cancerdrabbade ingår emellertid i ett socialt liv med arbetsuppgifter, kollegor, team, chefer, avtal, reglementen och arbetstider. Dessa omgivningens röster hörs dock aldrig i avhandlingen. Hur uppfattas det när den "sjuknärvarande" måste vila sig, eller kanske är psykiskt skör? Hur får sjukdomen märkas på arbetet? Kan det bli problem om sjukdomen märks på fel sätt? Det är detta problemkomplex som jag saknar. Vi får inte grepp om eventuella problem som har visat sig på arbetsplatserna. Det är framgångshistorier som berättas.

Överlappningen mellan sjukdom och förvärvsarbete är komplicerad och mycket känslig. Kanske var det i detta fall också en fråga om tid? Avhandlingen behandlar nyligen cancerdrabbade och det var under kortare tider som de fanns på arbetet. Vad händer när någon inte fungerar särskilt väl under flera år? Det kan även vara så att en "sjuknärvarande" är högst välfungerande, men att kollegor ser problem kanske av den anledningen att de fruktar problem på grund av sjukdomen. Motsättningsproblemen glider åt sidan i avhandlingen. I stället får vi reda på hur de cancerdrabbade *önskar* att bli behandlade på arbetsplatserna för att "sjuknärvaron" ska fungera som en rehabiliteringsprocess.

Det finns en stark reformerande motivation hos Hauge, något som klart märks i avhandlingen. På gott och ont: Den handlar mycket om hur arbetsplatsen skall tillrättaläggas för den sjuke/a medarbetaren. I avhandlingen blir det så att Hauge genom att se skeendet enbart från de cancerdrabbades sida i realiteten lägger krav på omgivningen. Symptomatiskt är att hon ger råd och anvisningar till arbetskamrater och chefer. Det är råd som att kamraterna bör "visa uppriktigt intresse" (hur man nu visar uppriktigt intresse när man *uppmannas* till detta?). Vi behöver känna att vi är viktiga även om vi inte arbetar så effektivt som normalt, skriver Hauge med de cancerdrabbades röster. "En blomma, en bok, värmer mycket." "Undgå att stressa oss med deadlines." Omgivningen skall också vara medveten om att "de cancerdrabbade kan känna kaos inom sig". "Vi vill inte behandlas som ruttna ägg, försiktigt, men kom ihåg att vi är känsliga just nu och gråter mera än normalt." Man kan ställa frågan: är det rätt att på basis av den presenterade empirin ge dessa generella råd till arbetskamrater och chefer? Jag vässar min penna och stämma så fort det handlar om snällhetsråd. Vill de cancersjuka behandlas med bomullsvantar? Vill de uppvaktas med presenter för att omgivningen uppmannas att ge en blomma?

Hauge ger ytterligare anvisningar för arbetsplatsen: Finns det en skriftlig plan på området "livshotande sjuka" som omfattar just sjuknärvaro, frågar Hauge. Känner i så fall alla medarbetare till denna plan? – Kan verkligen en skriftlig plan för behandling av sjuknärvarande livshotande sjuka förändra den – ofta tuffa – sociala verklighet i vilken den sjuke/a vistas?

Det är en välskriven avhandling. Den är spännande och läsvärd. Den är inkännande och det är ett enormt arbete som är nedlagt i avhandlingen. Jag rekommenderar varmt en läsning av avhandlingen, men jag rekommenderar faktiskt ännu varmare fortsatt forskning från Hauges sida, forskning som då även är inkännande med den icke sjuka parten i arbetets sociala vardagsverklighet.

Jag tror att det bara finns en väg att gå i denna fråga om sjuka på arbetsplatserna – och det är realismens väg. Vi måste höra på *båda* sidor. Det är sannolikt inte lätt att få reda på arbetskamraternas erfarenheter. Cancer är en laddad sjukdom. Man blir naturligt försiktig i relationerna med en som drabbats av cancer. Hur går detta in i arbetslivet? Hur vågar man prata om problemen? På något sätt känns det som om vi gör de cancerdrabbade en otjänst om vi i forskningen begränsar oss till en hänsyns- och snällhetsnivå.

Ann-Mari Sellerberg, fakultetens andra opponent

Jan Ch. Karlsson (2008) *Den smidiga mellanchefen. Och andra motståndsberättelser*. Malmö: Gleerups

”Det utgick en kallelse att alla lärare och forskare måste vara med på ett administrativt möte. Om jag inte kan komma måste jag anmäla det. Mötet är obligatoriskt. Men det struntar jag i. Jag har inte tid med sådant. Jag håller på med mitt riktiga arbete. Jag skriver en bok med berättelser om motstånd.”

Redogörelsen för författarens egen motståndspraktik utgör den sista i raden av femtioåtta elegant framställda berättelser på temat motstånd i arbetslivet. Citatet vittnar om bokens dubbla relevans: Dels behandlar den ett socialt fenomen som den modellfixerade organisationssociologin trängt undan analyser av, dels är den rik på uppslag till olika sätt att bemöta den mångfald av förnedring som vi alla (om än i varierande grad) erfar i lönearbetet. Utöver de inledande och avslutande kapitlen är innehållet huvudsakligen av deskriptiv karaktär. Vi får i berättelseform ta del av ett arbetsplatsrelaterat motstånd som sträcker sig från sabotage och maskning i malaysiska frizoner till amerikanska strippors konspirerande med stamkunder för att kringgå arbetsgivarens kameraövervakningssystem och behålla dricksen. Upplägget är ovanligt, men inte helt nytt. Sprouse bok *Sabotage in the American Workplace* (1992) bygger på exakt samma form, men uteslutande på forskarens egen empiri. Karlsson ger istället ett uppdaterat urval av arbetslivsstudier som han sammanfattar koncist och engagerande enligt berättarkonstens alla regler. Idén är kort och gott genialisk: Det etnografiska material som boken bygger på lämpar sig ytterst väl för den här sortens sammanställning och sida vid sida skänker berättelserna en helhetskänsla som enskilda etnografier ofta

saknar. Pedagogiskt rör det sig om en bedrift i tillgängliggörandet av god sociologi – ”public sociology” när den är som bäst.

En av de verkligt intressanta tankarna som Karlsson presenterar i det sista kapitlets slutdiskussion är att det som inom arbetsprocessteori kallas ”organisatorisk olydnad”, här definierad som ”allt som anställda gör, tänker och är som överordnade inte vill att de ska göra, tänka och vara”, inte består i en viss sorts handlingar utan snarare av görs av vad makten för ögonblicket fått för sig att förbjuda. På ett badhus är exempelvis perioder av sysslöshet något som chefen känner till och tar med ro; på ett annat badhus blir sysslösheten en oppositionell handling eftersom chefen förbjudit den. På samma sätt kan informell flexibilitet och ad hoc-praktik utgöra motstånd inom ramen för ökad administrering och teknologisk kompetensurlakning medan regeldisciplin och initiativlöshet fungerar oppositionellt i den ”magra”, lagbaserade produktionen. De irrationella, och ofta produktionshämmande hugskotten från företagsledningar beskrivs i deras totala absurditet med ett nyktert underifrånperspektiv som man enbart i undantagsfall hittar i organisationsstudier. Avsaknad av yrkeskunskap och världsfrånvända managementperspektiv utgör ständiga hot mot de anställdas värdighet och ibland mot verksamheten som sådan. Detta framhävs inte minst av de talrika exemplen på hur anställdas olydnad räddar den operationella verksamheten från att haverera.

Även beträffande materiellt och mer symboliskt laddat motstånd tillfredsställer Karlssons hopplöck alla intressen. Bland den senare sortens motståndsberättelser får vi exempelvis ta del av hur avdelningen för webdesign ska göras ”hipp” för att imponera på kunder och ge en känsla av ”kreativ miljö”. På temat ”management of fun” inreds kontoret som ett lekrum för vuxna, bl.a. med biljardspel och ”ryska dockor” i mänsklig storlek här och var. Den ”framkommenderade roligheten” blir emellertid alltmer olustig, inte minst när de anställda upptäcker att ”deltagandet” bara är illusoriskt. När det kommer till kritan kan de inte ens förmå cheferna att införskaffa en vattenkokare till kontoret. Parallellt med att desillusionens kränka blekhet drabbar de anställda börjar de ryska dockorna röra på sig. Man hittar dem i toalettbåsen och en morgon är hela hissen fylld av dem. De börjar också uppträda med märken efter slag i ansiktet. Resultat: Det blir förbjudet att leka med dockorna och övervakningskameror installeras för att få fast vandalerna. Bland det mer arbetsprocessrelaterade motståndet märks fabrikschefernas simulerade omstruktureringar för att tillfredsställa koncernledningens trendkänsliga managementavdelning och den kinesiska mellanchefens införande av ett bonussystem som utjämnar företagsledningens nyinförda straffsystem och på så sätt förhindrar arbetaruppror utan att öppen ledningskritik hinner förekomma och därmed få någon chef att ”tappa ansiktet”.

”Den smidiga mellanchefen” är som bokens titel antyder ett återkommande tema. Man kan tänka sig mer rättvisande titlar, och antagligen också mer säljande titlar, men enligt författaren är tanken med huvudtiteln att motverka den enkla dikotomin mellan anställda och chefer som lätt uppstår när man diskuterar arbetsplatsrelaterat motstånd. Ledningen är inte en homogen enhet; det förekommer makt och motstånd på varje nivå i hierarkin och mellanchefens ”smidighet” består i att hela tiden parera påhopp både uppifrån och nerifrån.

Ett annat teoribidrag som presenteras i slutdiskussionen består i fruktbara distinktioner mellan "motstånd", "antisocialt beteende" och "privata angelägenheter". Dessa varianter av "organisatorisk olydnad" bringar stor reda i den anglosaxiskt präglade debatt som rasat kring "motståndets" vara eller icke-vara inom arbetslivet. Som Karlsson i Holmers och Simonssons antologi *Forskning om Arbete* (2006) påpekat, har den här diskussionen till stor del passerat den svenska arbetssociologin obemärkt, men huvudsakligen handlar den om hur motståndsbegreppet ska definieras och huruvida de senaste 30 årens "post-fordistiska" organisationsförändringar eliminerat möjligheten att praktisera motstånd inom arbetslivet eller ej. Karlsson lyckas med all tydlighet visa att motståndet lever, men det är knappast den fackliga kampen som står i centrum. Motståndsdefinitionen är nämligen bredare än så; den täcker in "allt som anställda gör, tänker och är som överordnade inte vill att de ska göra, tänka och vara och som medvetet riktar sig uppåt i den organisatoriska hierarkin". Kärnfrågan blir nu vad som rimligen kan anses medvetet rikta sig uppåt. Bäddar inte en sådan definition för att de mest triviala viljetrytningarna upphöjs till något mer än vad de är?

Läs och avgör själva. Motståndsberättelserna inrymmer i sanning stort och smått, men det är möjligt att den motståndsfokuserade debatten missat något här. Drömmen om "det historiska subjektet" vars kamp avgör mänsklighetens öde är måhända inte längre aktuell i en tid som vår – det vi idag frågar oss är ju snarare om subjektet alls lever? Och kanske ligger motståndsberättelsernas värde häri; de utgör *tecken på liv*.

Roland Paulsen, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Tobias Linné (2008) *Digitala Pengar. Nya villkor i det sociala livet*. Lund Dissertations in Sociology 83, Lunds universitet

Hur lär vi oss vad pengar är och hur de fungerar? Små barn leker ofta affär, och då får man handla för pengar, men värdet på varan eller dess pris är sällan formulerat som i vuxenvärlden. Förståelsen för att det finns pengar och vad de gör kommer, som så mycket annat i det sociala livet, före en mer detaljerad förståelse av fenomenet. Pengar är inte bara något vi möter i vardagen, det är också något som är svårt att greppa. I och med ämnets svårighetsgrad är det förstås extra angeläget att sociologer tar upp ämnet. Därtill kan man i skrivande stund se en direkt aktualitet i och med den ekonomiska krisen.

Tobias Linnés avhandling *Digitala Pengar. Nya villkor i det sociala livet* ställer frågan om vad som händer när pengar digitaliseras. Avhandlingens syfte, mer specifikt, är att analysera "hur pengars digitalisering förändrar villkoren i människors sociala liv" (sid. 10). Detta kan låta omfattande, men avhandlingen tar fram en viss aspekt, nämligen förändring i relation till Internetbanker. Det är i ljuset av den informations-teknologiska förändringen som Tobias Linné menar att man skall se den symboliska

omvandlingen av pengar. Det är en teknologiskt driven strukturomvandling, som inte i första hand handlar om förändrade uppgifter för banken. Avhandlingen riktar empiriskt in sig mot äldres användande av Internetbanker.

Avhandlingen är upplagd på ett traditionellt vis, och det menar jag inte vara ett problem, snarare tvärtom – det fungerar bra och gör det lätt för läsaren att finna sig tillrätta. Studien är uppbyggd kring intervjuer med användare och representanter för banker (totalt 29 intervjuer). Därtill kommer observationer av verksamheten på ett internetkafé för seniorer, vilka också utgör den större delen av de intervjuade användarna. Även industrimagasin har använts för att ge en mer heltäckande framställning av de förändringar som skett i relationen mellan banker och deras kunder.

Teoretiskt rör sig avhandlingen huvudsakligen inom den ekonomiska sociologin, även om tekniksociologi och gerontologi också är teman som spelar framträdande roller. Simmel är den sociolog som skrivit mest om pengar, och han innehar också huvudrollen i Tobias Linnés text. Simmel menar ju att pengar är unika då de enligt honom kan reducera både olika mål, men även medel, till ett allena rådande mål, nämligen pengar. Den simmelska tanken om att allt kan reduceras till pengar, och att pengar enbart har en kvantitativ bestämning, har kritiserats av en annan sociolog som i avhandlingen får komplettera Simmel, Viviana Zelizer. Tanken hos Zelizer är att pengar inte är identiska utan att de ges mening, exempelvis beroende på hur de skapas eller till vad de skall användas. En vikt hundralapp som fästes på ett kort är en annan sak än om den sätts direkt in på mottagarens lönekonto, vilket är ett typiskt Zeliskt exempel på hur pengar får social mening genom att de öronmärks. Ekonomiska teorier om pengar, vilka möjligen skulle kunna lämna bidrag till förståelsen av pengar, nämns, men diskuteras inte. Jag delar dock i huvudsak bedömningen som görs i avhandlingen att ekonomer tar ett alltför snävt grepp, och att sociologi behövs för att kunna sätta in pengar i en mer omfattande analysram.

Pengar har även en speciell förmåga att påverka och skapa relationer. De kan enligt Linné, som i detta avseende följer Simmel, utgöra ett slags benchmarking för olika fenomen, aktiviteter, med mera – vilka alla reduceras till ett ekonomiskt värde uttryckt i pengar. Men hos Simmel, och andra som skrivit om pengars och kommersens effekter på människor, är det svårt att skilja pengar från marknader. Marknader är de institutioner i vilka värden skapas, och flera interrelaterade marknader möjliggör den jämförelse av olika medel och mål som Simmel lyfter fram. Även om Simmel inte heller tar upp marknader, analyserar han kamp och konkurrens inom ekonomin. I ljuset av detta är det synd att diskussionen av marknader i avhandlingen i stort är frånvarande.

Avhandlingen innehåller en närhistoria av hur det svenska bankväsendet förändrats i och med digitaliseringen och införandet av internetbanker, och vi får se både hur banker och kunder förändrar sitt beteende, och därmed visas hur deras gemensamma relation förändras. Det framkommer tydligt i studien hur de äldre får problem i och med internetiseringen av bank- och postärenden. Utbudet av post- och bankkontor har minskats kraftigt, vilket gör att människor i hög grad tvingas använda Internet; de äldre saknar därtill ofta erfarenhet av datorer, vilket gör att de ofta blir dubbelt drabbade. Intressant är att se hur deras barn ofta utgör en källa till kunskap och

direkt hjälp för att hantera tekniken. Linné visar även hur en grupp äldre gemensamt försöker komma fram till sätt att hantera tekniken. Rädslan inför tekniken utgör ett problem och trots att digitala pengar är lättare att hantera än kontanter, som i sin tur är lättare än att bära omkring på metall, så skapar tekniken användningshinder för betydande kundsegment.

Det är enligt mitt förmenande i det empiriska som avhandlingens främsta bidrag ligger, även om urvalet av användare kan diskuteras. En något vidare teoretisk kring-syn kring pengar, kontext och struktur i form av korresponderande effekter av t.ex. marknad hade kunnat vara intressant i detta sammanhang. Det är dock sammantaget en mycket intressant läsning, och ett stycke samtidshistoria som vi bibringats.

Patrik Aspers, fakultetsopponent

Eva Olsson (2008) *Emotioner i arbete. En studie av vårdarbetares upplevelser av arbetsmiljö och arbetsvillkor*. Karlstad University Studies 2008: 6, Karlstads universitet

Eva Olssons avhandling om känslohantering i vården är ett exempel på det ökade intresset för känslornas sociologi. Bakgrunden är de förändringar som den offentliga sektorn genomgått de senaste decennierna, med ökade marknadsinslag men också nedskärningar och omorganisationer. Studien baseras på kvalitativa intervjuer med 22 vårdarbetare av olika kategorier, såväl läkare som sjuksköterskor, sjukgymnaster, barnmorskor, undersköterskor och en psykolog, verksamma i såväl privat som offentlig regi. Därtill har hon gjort en fokusgruppsintervju med åtta sjuksköterskor.

Olsson lutar sig mot Arlie Hochschilds interaktionistiska emotionsperspektiv och lånar, med vissa modifieringar, hennes begrepp. Vårdarbete är ett relationsarbete, vilket innebär att det kräver ett känslomässigt engagemang. Det innebär ett *känslomässigt lönearbete* i relation till patienterna, som kan handla om att ingjuta lugn och trygghet hos dem. Det innebär också ett känsloarbete i relation till kollegorna men kräver även hantering av de egna känslorna. Olsson introducerar även begreppet *här-bärgeringsarbete*, som innebär att vårdarbetaren kan vara tvungen att härbärgera – eller bli en kontainer för – känslor hos patienten, t.ex av oro. Ett fungerande här-bärgeringsarbete kan innebära att med kollegornas hjälp bearbeta känslorna. Vårdpersonalen behöver både tid och rum för att avlasta varandra, bearbeta känslor och producera emotionell energi hos varandra.

Det visar sig att det finns uttalat missnöje med att jobba i landstinget. Organisationen är "girig", den kräver utan att ge tillbaka. Bekräftelse får vårdarbetarna istället från patienter eller kollegor. Men förutsättningarna för att få bekräftelse från kollegor har påverkats av omorganisationer och nedskärningar då kollegor fått sluta och då scheman lagts så att det finns mindre utrymme för kollegial interaktion. Det inne-

bär också att det finns mindre utrymme för interaktionsritualer där positiv emotionell energi kan genereras och solidariteten med gruppen stärkas. Olsson bygger här på Randall Collins arbete om interaktionsritualer. Hon använder sig också av Gerd Lindgrens begrepp buffertkulturer och drar slutsatsen att omorganisationerna har förändrat förutsättningarna för arbetarkollektiven att stötta varandra och utgöra en buffert mot negativa erfarenheter.

Olsson finner att de anställda i privat regi upplever att de där får den positiva bekräftelse från ledningen de saknat i landstinget. Den privata vårdideologin där patienten är kund och ska stå i centrum ligger väl i linje med den professionella vårdideologin. De anställda upplever också att de har större påverkansmöjlighet än i landstinget och att organisation och anställda strävar mot samma mål: att ge god service till patienterna. Olsson argumenterar för att det i vårdarbetet finns ett gemensamt fokus, nämligen patienten. Patienten är en symbol kring vilken arbetslagets ansträngningar förenas och är det som gör arbetet meningsfullt. Om inte organisationen tydligt sluter upp bakom patienten som symbol kan det leda till att personalen känner vanmakt. Olsson drar slutsatsen att det är viktigt att organisationen man arbetar i ger förutsättningar för att verkställa det professionella uppdraget. För vårdarbetaren ligger lojaliteten i uppdraget, inte med organisationen i sig. Det professionella engagemanget får inte försvåras av organisationen, vilket ibland är fallet med den offentliga organisationen.

Olsson ställer sig vidare frågan: Varför stannar man kvar på en arbetsplats där man inte trivs? Eller varför slutar man fast man trivs? För att förstå det använder hon begreppen *social inbäddning* och *balansering*. Social inbäddning handlar om att man ingår i relationella nätverk, på arbetsplatsen och utanför arbetslivet. Inbäddning på arbetet kan handla om att ha tid för samvaro, tillgång till buffertgrupper och att få bekräftelse, och utanför arbetet kan det handla om att ha sociala band till vänner men framför allt till familj. Här introduceras också en tanke om att för att uppnå en tillfredsställande jämvikt i olika relationer kan olika former av balansering krävas. En form av balansering är det mellan arbete och privatliv eller familjeliv, och en annan typ av balansering sker inom arbetet, mellan egna karriärambitioner och de organisatoriska förutsättningarna som råder. När det gäller att få ihop arbete och karriär med ett önskat privatliv skiljer sig strategierna åt mellan kvinnor och män. Olsson identifierar vidare en rad strategier för att hantera en situation där möjligheten att byta jobb inte finns.

Avslutningsvis presenterar författaren en typologi baserad på två variabler som båda kommer från ritualteorin: solidaritet med kollegor (eller gruppinklusion) och förekomsten av en förenande symbol, nämligen patienten. Finns både solidaritet med kollegor och patienten som symbol resulterar det i engagemang, hög arbetsinbäddning, solidarisk gemenskap och förekomsten av en fungerande buffertgrupp. Finns inte solidariteten med kollegor men däremot patienten som symbol kan vårdarbetaren försöka lösa det genom att föreställa sig en gemenskap med imaginära kollegor, vilka alla sätter patienten i centrum. Men en sådan föreställd gemenskap (Benedict Anderson) kan inte generera någon emotionell energi utan den känslomässiga påfyll-

naden får här ske genom patienter eller deras anhöriga. Finns en konkret gemenskap mellan kollegor men däremot inte den förenande symbolen, patienten i centrum, talar författaren om simulerad gemenskap. Här kan finnas andra förenande symboler, men de gör inte på samma sätt arbetet meningsfullt. Finns varken grupp-gemenskap eller uppslutning bakom patienten som symbol känner vårdarbetaren vanmakt. Med typologin vill Olsson också visa att olika grupp-konstellationer leder till olika individuella hanteringsstrategier.

Avhandlingen är präglad av att det emotionssociologiska perspektivet kom in ganska sent i avhandlingsprocessen, något som författaren ärligt redovisar och diskuterar. Hade emotionsperspektivet funnits med från början hade studien sannolikt designats annorlunda, både vad gäller urval och metod. En fråga författaren inte diskuterar är om det medför några konsekvenser för analysen att de intervjuade har så olika positioner och yrken. Ser kanske läkares, psykologers, arbetsterapeuters och sjuksköterskors känslorbetet olika ut? Vad gäller metoden kunde observationer varit ett betydelsefullt komplement till intervjuerna, då författaren är intresserad av interaktionsritualer på arbetsplatsen. Olsson är dock väl medveten om det, och ibland tvingas man att nöja sig med det material man har – inte minst med dagens slimmade forskarutbildning.

Avhandlingen innehåller många intressanta iakttagelser och viktiga resultat. Känsloranalysen är poängfull, men tror jag att den i högre grad hade kunnat knytas till makt och social struktur och inte bara till social interaktion. Barbalet har i *Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach* kritiserat Hochschild för att hennes känsloranalys inte knyts till social struktur. Förvisso kan man hävda att Hochschild knyter an till social struktur genom att hon fokuserar känsloregler. Men Olsson går inte särskilt mycket in på hur känsloreglerna ser ut och fungerar, även om hon säger att de finns. Framför allt knyter hon dem inte till yrkesgruppernas profession och position. Missnöjet med den offentliga organisationen skulle man kunna tolka som att det råder osäkerhet och bristande förutsebarhet. Detta leder till känslan av att vara en bricka i ett spel – kanske snarare än bristfälliga relationer och interaktionsritualer.

Jag tror att det hade gått att med bibehållet fokus på känslor och känslorbetet, integrera frågan om makt och handlingsutrymme liksom frågan om position och social struktur i analysen. Det finns också många spår som hade kunnat följas upp och problematiserats mer, som jämförelsen mellan offentlig och privat regi. Men val måste alltid göras och avhandlingen är läsvärd som den är. Studier av arbetslivet och dess emotionella krav är angelägna för sociologin.

Kerstin Jacobsson, fakultetsopponent

Om vetenskapliga allmänningar

Europas universitet tycks vara på väg att koloniserats av den marknadsekonomiska logiken. Det betyder att begrepp som kunskap och sanning förloras i betydelse eftersom de knappast kan kvantifieras på något tillförlitligt sätt. Istället har ackumulation av studenter (examina, poäng) på olika nivåer och ackumulation av externa medel blivit mål i sig (allt i enlighet med upplysningens bekanta dialektik). I en recension av Peter Maassen och Johan P Olsens (red) *University Dynamics and European Integration* skriver Kjell Blücker: ”Just nu pågår den revolution som bland annat karakteriseras av statens förändrade roll: anslagen till utbildning minskar relativt sett, anslagen till forskning konkurrensutsätts än mer, staten ålägger universiteten en rad uppgifter utöver undervisning och forskning utan tilläggsfinansiering. Universiteten är på väg att bli kunskapssamhällets allt i allo: befördrare av regional-, innovations-, närings-, jämställdhets-, arbetsmarknads- och miljöpolitik etcetera” (Understreckare SvD 2007-06-18). Ovanpå krav (på person-, forskargrups-, ämnes- och lärosätetsnivå) på ett ständigt pågående ansökningskrivande och på ackumulation av publikationer och citeringar, skall universiteten också bli ”serviceföretag”. Förutom att denna utveckling drar in lärare och forskare i det alltmer utbredda ”stresssamhället” tenderar en sådan forskningspolitik att leda till en ökande konkurrens *mellan* forskargrupper och *mellan* universitet (länder och regioner). Frågan är vad denna ”revolution” betyder för ett vetenskapligt förbund som sociologförbundet.

En marknadsiering av universitetet får till konsekvens att forskare och lärare i allt högre grad pressas att handla i enlighet med sina kortsiktiga egenintressen och gruppintressen. Ett vetenskapligt förbund däremot bör betraktas som ett slags ”allmänning” som vilar på ett gemensamt intresse. Det utgör en plattform för möten (av icke-strategisk art) mellan forskare för att utveckla ämnet som sådant och kan därmed betraktas som en del av ämnets vetenskapliga ”infrastruktur”. För att en sådan vetenskaplig allmänning skall kunna upprätthållas krävs att sociologer har möjligheter och är beredda att lägga ner tid och kraft på uppgifter som knappast är ”rationella” från egenintressets eller gruppintressets perspektiv. Här handlar det snarare om ”vetenskapen som ett kall”. En villighet att ta på sig redaktionsuppdrag, uppdrag att arrangera årsmöten, koordinatorsuppdrag, styrelseuppdrag sakkunniguppdrag och aktivt deltagande i årsmöten förutsätts även om tidsanvändningen inte alltid är optimal ur ett konkurrensperspektiv. Det inte är helt lätt att få dagens svenska sociologer att

anta dessa uppdrag. Förbundets nyligen avgående ordförande Antoinette Hetzler gav ett talande exempel i förra numret av *Sociologisk Forskning*. Hon berättar där att när hon precis hade blivit ordförande fick hon följande kommentar av en kollega: "Åh nej! Gick du på det, Toni? Så hemskt". Denna kollegas inställning är värd att kontempleras över. Skulle den vara allmänt spridd så hotar den utan tvekan förbundets framtid. Man kan i detta sammanhang gå vidare och fråga sig om vetenskapliga allmänningar idag generellt hotas? Bör man kanske till och med dra resonemanget vidare och oro sig för att vetenskapen kan komma att drabbas av en kris som har liknande orsaker som dagens finansiella hårdsmälta inom samhällsekonomin (dvs. en alltför långtgående marknadisering)?

Men detta kanske ändå är att överdriva. Den oroande tendensen till att förbundet bara med svårighet kan dra till sig personer med ett sociologiskt kall kanske snarare har att göra med globaliseringen. Det finns kanske tillräckligt många välmående förbund på övernationell nivå som värnar om disciplinens infrastruktur. Men i vilken kondition nu dessa övernationella förbund än befinner sig så är invändningen mot detta argument dock uppenbar. Bara under globaliseringsbegreppets *heydays* på 1990-talet kunde man på vissa håll föreställa sig att nationella rum helt skulle förlora sin betydelse. Så länge det nationella rummet spelar en social roll för människors vardagsliv så länge finns det också behov av ett nationellt sociologförbund (jfr Carleheden i *Sociologisk Forskning* 3–4/2001).

En annan närliggande invändning mot tesen att marknadiseringen av universitet skulle undergräva en vetenskaplig allmänning som sociologförbundet är att sådana nationella förbund tycks fungera bättre på andra håll, bland annat i våra nordiska grannländer (redan en jämförelse av medlemstal i de olika nordiska förbunden talar sitt tydliga språk). Å andra sidan är det ett faktum att t.ex. forskningsandelen i tjänster oftast är större i Danmark och Norge än i Sverige, vilket är viktigt att påpeka i detta sammanhang. Här finns inget utrymme att närmare jämföra de akademiska villkoren i olika länder, men det är ingen tvekan om att trots allmän marknadisering finns fortfarande spelrum för initiativ att utveckla också det svenska förbundet. Även i Sverige finns exempel på vetenskapliga förbund som fungerar bättre än SSF gör för närvarande.

Sociologförbundet har fått en ny styrelse. Den tillträdande styrelsen är lika övertygad som den avgående om sociologförbundets betydelse för svensk sociologi. Vi kommer att fortsätta det påbörjade arbetet att göra förbundet attraktivt för alla med anknytning till svensk sociologi – även om vårt förlorade sparkapital innebär att vårt arbete försinkas (jfr Hetzler i förra numret av *Sociologisk Forskning*). Även vi måste kunna agera strategiskt på den vetenskapliga marknaden, men bara då i syfte att stärka den nationella allmänning som förbundet utgör. Men detta kan naturligtvis inte styrelsen göra utan ett brett stöd i svensk sociologi.

Mikael Carleheden

Ordförande för Sveriges sociologförbund

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikel-författare erhåller tre exemplar av det nummer där texten publiceras.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivs – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktör under adress: sociologiskforskning@soc.uu.se
3. Manuskript accepteras som förslag till korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, eller som förslag till långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatoren. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två externa lektörer för bedömning varför författare inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.
5. Redaktionen förbehåller sig rätten att avvisa manuskript som bedöms att inte passa tidskriftens profil. Redaktionen ger inte heller råd eller kommentarer utöver de som erhålls från de av redaktionen anlitade externa bedömare (i de fall manuskriptet bedömts vara av sådant intresse att det sänts till bedömare).
6. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord (företrädesvis på engelska).
7. En kort författarpresentation (två rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
8. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
9. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är word.
10. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Tidskriftens granskningsprocess

Sociologin, hybriderna och den sociala verkligheten – exemplet kärnavfall

Göran Sundqvist och Mark Elam

De oauktoriserade migranterna i svensk byggnadssektor – en studie i deportationspolitik 1990-2004

Denis Frank

Sociala normer, sociala identiteter och socialt avstånd

Ulf Himmelstrand

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.
Sociologisk Forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet
Box 624
751 26 Uppsala

